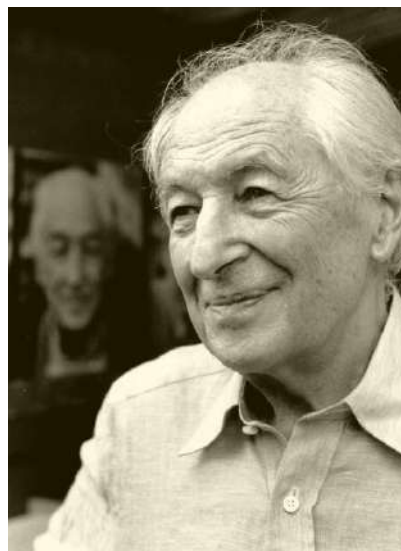
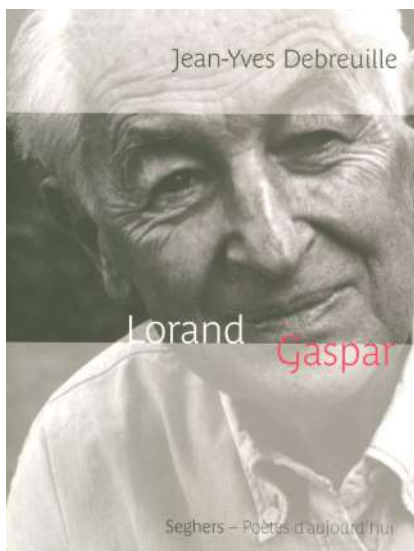

Argument

Opera lui Lorand Gaspar este așezată sub semnul exilului, al peregrinării și căutărilor între spații geografice, limbi, culturi și identități. Născut la Târgu Mureș, într-o familie de evrei, Lorand Gaspar este un poet semnificativ al literaturii franceze din secolul XX. Relevantă este și activitatea sa de traducător, pasiunea sa pentru arta fotografică și pentru cercetarea trecutului istoric. Născut la 28 februarie 1925 la Târgu Mureș, Lorand Gaspar a fost deportat în Germania în timpul războiului, în anul 1994 fiind distins cu Marele Premiu Național pentru Poezie al Franței. Faptul că este cvasinecunoscut în Europa și chiar în România, țara în care s-a născut are cauze multiple, cum observă un exeget al operei sale: „Poate pentru că este poet, poate pentru că este de origine maghiară, poate pentru că meseria lui (practicată până la 70 de ani) a fost medicina (medic chirurg), [...], poate pentru că din 1954 până în 1995 nu a locuit în Europa [...], sau poate toate la un loc” (Iulian Trocaru, *Lorand Gaspar: necunoscutul*, în revista „Conta”, nr. 29, 2017, p. 255). Traseul biografic al lui Lorand Gaspar a cunoscut nu puține sinuozități: studii la Budapesta, deportarea în Germania, stabilirea în Franța, studii de medicină la Paris, plecarea în Israel, în 1954, unde este chirurg în Ierihon, Ierusalim și Betleem, experiența deșertului, cu influență asupra operei sale, descoperirea Mării Egee, scriitorul fiind, din 1970 până la pensionare, medic la Tunis. Vocația poetică (recompensată cu premii importante, cel mai semnificativ fiind premiul Goncourt din 1998) se împletește, în cazul lui Lorand Gaspar, cu pasiunea călătoriilor și cu arta fotografiei. După retragerea din activitatea medicală, a locuit la Paris și Gammarth (lângă Tunis), apoi doar la Paris. Lorand Gaspar a decedat la 9 octombrie 2019. Poemele lui Lorand Gaspar sunt influențate de pasiunea pentru fotografie, prin amprenta vizualității, cultul detaliului semnificativ și extragerea unei perspective revelatoare asupra lumii. De altfel, în volumul *Approche de la lumière* (în colaborare cu Andras Visky),

Lorand Gaspar consideră fotografia ca o dimensiune inedită a percepției poetice asupra universului, dar și modalitate importantă de reînprospătare a scriiturii. Într-un astfel de univers de o bogăție copleșitoare a formelor și nuanțelor, cuvintele devin tandre și delicate, ele închipuind reprezentări diverse ale lumii, chipuri, peisaje, priviri, corpuri și epifanii, enigme și întâlniri. S-ar putea spune despre poezia lui Lorand Gaspar că este o lirică a elementelor, a lucrurilor, a aparențelor, a vibrațiilor lumii, prin apelul neconținut la simțuri, la modul în care acestea livrează conștiinței ecourile adesea insesizabile ale fapturilor și obiectelor viețuirii cotidiene („Que nos sens, notre cerveau tirent des vibrations du monde”) în perfectă și muzicală consonanță cu trăirea adâncă a eului. Dosarul tematic al revistei *Vatra* consacrat posterității lui Lorand Gaspar are un caracter recuperatoriu, prin care încercăm să readucem în atenție un scriitor important, născut la Târgu Mureș, spațiu al multiculturalismului și dialogului. Le mulțumim foarte mult tuturor celor care au contribuit la acest dosar tematic!

Iulian BOLDEA

Philippe POIVRET

Lorand Gaspar, poetul-chirurg

Lorand Gaspar s-a născut la Târgu Mureș în 1925. Fiind deopotrivă poet și chirurg, a știut să îmbine activități total diferite, precum o intervenție chirurgicală cu scrierea de poezii în versuri libere. A reușit, de asemenea, să facă să coexiste cultura Europei de Est cu cea a Europei de Vest, a Orientului Mijlociu cu a Magrebului.

Se știe că înainte de a se angaja într-o operație, chirurgul trebuie să aibă o cunoaștere aprofundată a anatomiei și a patologiilor pe care urmează să le trateze. Iar Gaspar era, evident, conștient de faptul că trebuia să cunoască gesturi precise, să posede o îndemănare și o siguranță naturale, combinate cu aprecierea corectă a necesității de a efectua sau nu un anumit gest chirurgical. Pentru poezie, așa cum o concepea Lorand Gaspar, trebuie să știi să observi atent obiectele, natura, animalele și oamenii din jurul tău, iar pentru a le reda prin intermediul cuvintelor, al frazelor și al versurilor, trebuie să percepi esența însăși, în tot ceea ce are ea original.

Poetul Lorand Gaspar știa foarte bine să vadă, să analizeze și să transmită frumusețea lumii. Căci în aceste două activități, poezia și chirurgia, există un moment de atență examinare. Aceste două momente răspund și corespund unul celuilalt. În fond, contrar a ceea ce s-ar putea crede, poezia și chirurgia, nu sunt deloc diferite. De fiecare dată, trebuie să ne acordăm un moment pentru a vedea, a asculta și a înțelege ce este în fața noastră, ce ni se prezintă efectiv. Dacă, după acest moment, chirurgul e obligat să-și adapteze tehnica la condițiile anatomice și la patologia pacientului, la rândul său, poetul, trebuie să-și modeleze scriitura, sintaxa și vocabularul la ceea ce a observat și la ceea ce dorește să spună, să arate sau să transmită cititorului. În ambele cazuri, există deci o adaptare la realitate: pe de o parte, se caută vindecarea, pe de alta, interpretarea. Lorand Gaspar explica astfel această compatibilitate și asemănările dintre cele două activități: „Chirurgul se regăsește în situații complexe, imprevizibile și fără precedent, în care trebuie să reinventeze o gramatică și o sintaxă a corpului. La rândul său, poetul este adesea impulsivat să inventeze o nouă organizare a sintaxei limbii, a semnificațiilor cuvintelor, a ritmurilor și imaginilor specifice, în încercarea de a exprima o situație unică”.

Ca poet, Gaspar scria timp de câteva ore dimineața devreme înainte să meargă să opereze, timp în care încerca să se izoleze pentru a crea. Sigur că nu va fi deranjat înainte de începerea activității din spital, profitând de orele răcoroase ale dimineților din Orientul Mijlociu și Maghreb, poetul-chirurg se dedica poeziilor sale preponderent în acel moment al zilei. Astfel, pornind de la realitate, de la concret, poezia sa este alcătuită din versuri libere, din care, uneori, transpare profesia sa de chirurg. „Cineva din mine ascultă neobosit bătaia

inaudibilă din lucruri”. Acest vers extras din volumul său *Patmos* trimite explicit la bătăile inimii și la vocabularul medicinei, chiar prin oximoronul pe care-l conține. Dacă bătaia este inaudibilă, deci imposibil de auzit, totuși cineva o ascultă. Oximoronul folosit nu este întâmplător, ci chiar face parte din viața și poezia lui Lorand Gaspar. El a călătorit, unii ar spune că a migrat, dintr-o țară a pădurilor într-una a deșertului, de la munca manuală la activitatea intelectuală. Juxtapunerea contrariilor erau așadar adânc înrădăcinate în inteligența și inima sa, îi erau constitutive.

Fiica sa, Patricia Gaspar, medic și profesor emerit la Institutul Neurologic din Paris, confirmă ritmul de muncă al tatălui său, atât în poezie, cât și în sala de operații. Ea vorbește despre activitatea chirurgicală intensă a lui Lorand Gaspar de la Betleem, unde a coordonat și construirea unui spital, după ce și-a dat seama că activitatea lui la Ierusalim nu era indispensabilă, dar și la Tunis, unde s-a alăturat unei echipe de chirurgie digestivă de nivel înalt.

A scrie într-o limbă care nu era limba sa maternă, nu i-a pus probleme majore chirurgului-poet. Învățase limba franceză foarte devreme, încă din timpul liceului, când tatăl său l-a impulsivat să o învețe, fără să știe că aceasta îi va fi de folos mai târziu în viața personală dar și profesională. După cel de-al Doilea Război Mondial, Gaspar s-a mutat în Franța, iar ajuns la Paris, a studiat medicina pentru a deveni chirurg. A lucrat în Israel până în 1970 și și-a continuat cariera la Tunis până în 1995.

Poliglot, a fost în mod natural și traducător, fapt izvorât tot din dorința de a face cunoscute, de a face să corespundă două lumi, două limbi diferite. Toată viața, a căutat să învețe cât mai multe limbi. După ce și-a achiziționat o casă de vacanță în Patmos, o insulă grecească, al cărei nume îl va da unuia din volumele sale, a învățat limba greacă prin contactul cu pescarii și localnicii de acolo.

Fin observator, Gaspar a folosit și fotografia pentru a împărtăși o perspectivă diferită de cea a poetului, dar întotdeauna animată de căutarea originalității și a partajului. Fotografiiile sale nu reflectă doar realitatea, ele arată o perspectivă care interpretează ceea ce este fotografiat pentru a-i dezvălui specificitatea și frumusețea. Alegând albul și negrul mai degrabă decât culoarea, a avut o predispoziție pentru simplitate și sobrietate, aspect regăsit, de altfel, și în poeziile sale, dar a manifestat și dorința de a ajunge la esență și a nu face ocolișuri și circumvoluții inutile. Desigur, recunoaștem aici amprenta profesiei de chirurg, unde se impunea să meargă direct la organul care trebuia tratat, căutând să limiteze, pe cât posibil, orice daune inutile. Câteva versuri relevante în acest sens:

ochii nopții, larg deschiși pentru o clipă,
privesc fiecare sunet sau ritm arzând
cu o forță nesustenabilă ce trebuie susținută
(Patmos)

și melodiile, vocile
ca niște foarfece sau aripi
ce merg unde le duce curentul. (Casa de lângă mare)

Lorand Gaspar, poet, chirurg, fotograf, traducător, a fost un personaj cu un talent și o curiozitate nemărginite. Pasionat de științele umaniste, în primul rând de filosofia lui Spinoza, a fost un medic foarte atent la pacienții săi și un poet mereu dispus să întâlnească pe oricine îi cerea un interviu. Om cu multiple talente, a știut să arate frumusețea lumii și să protejeze viața în toate formele sale. Ceea ce este într-adevăr rolul unui chirurg-poet sau al unui poet-chirurg.

**Traducere din limba franceză de Corina
BOZEDEAN**

*Traducere susținută printr-un grant al
Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS
-UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108,
în cadrul PNCDI IV.*

Simona POLLICINO

**Despre lumină și sol: Traducerea lui
Lorand Gaspar în italiană**

Opera lui Lorand Gaspar, scriitor francofon cu rădăcini transilvănene, se situează la convergența limbilor, culturilor și disciplinelor. S-a îmbogățit și prin traduceri poeziilor sale în diverse limbi, precum și prin traduceri pe care el însuși le-a realizat din germană, engleză, arabă, greacă și maghiară. Această operă, profund marcată de nomadismul existențial, este rodul unei călătorii unice, modelată de deschiderea către ceilalți. Născut la Târgu Mureș, Gaspar a studiat medicina în Franța înainte de a practica chirurgia în spitalele din Ierusalim, Betleem și Tunis. Deși stăpâna cele trei limbi dominante ale țării sale natale – maghiara, româna și germana – a ales în cele din urmă să scrie în franceză, impulsat de „o imensă dorință de a împărtăși lumina”. Din volumul „A patra stare a materiei”, publicat în 1966, se desprind linii stilistice ce mărturisesc despre coexistența în interiorul său a unor pasiuni aparent îndepărtate: scrisul, medicina, știința, precum și privirea fotografică cu care își impregna călătoriile. În poezia sa, două dimensiuni apar ca fiind fundamentale: pe de o parte, mișcarea, căci prin deplasare și deschidere către alteritate sufletul se apropie de cunoaștere; pe de altă parte, o circulație profundă între corp, pământ și cuvântul rostit, care îi înscrie opera într-o dinamică de relaționare și trecere.

În opera lui Lorand Gaspar, carnea capătă magnitudinea unui peisaj, în timp ce peisajele însele vibrează precum niște vene pulsatile. În același timp, cuvintele devin atât materie corporală, cât și un spațiu de explorat. Opera sa este profund impregnată de experiența deșertului, un spațiu auster, exigent, plin de intensitate, care i-a modelat atât sensibilitatea poetică, cât și identitatea de intelectual singular. Deșertul nu este doar un decor: devine un actor central, în special în fotografiile sale.

Patru elemente fundamentale structurează experiența lui Gaspar: deșertul, marea, lumina și obiectul încărcat de sens. Ghidat de o sete inepuizabilă de cunoaștere, traversează

spații de ancorare succesive, fiecare hrănindu-i gândurile și reînviind, prin contrast sau rezonanță, urmele experiențelor anterioare. Tocmai în această mișcare de relectură constantă, unde fiecare etapă le luminează pe cele precedente, prinde contur o dinamică de autoconstrucție. Prin opera sa, o identitate singulară se conturează treptat, înscrisă într-o continuitate intimă între natură și subiectivitate. Asemenea unei pietre uscate sculptate de secole sub un soare neobosit, acest „sine” sedimentat se construiește încet, din cele mai profunde straturi ale existenței. Acest proces răbdător și organic pare a fi una dintre trăsăturile esențiale ale scrierii lui Gaspar. În această căutare, desfășurată atât în poezie, cât și în proză, mișcarea are prioritate față de urme, într-o fidelitate profundă față de principiul „locuirii poetice” în lume.

Lorand Gaspar rămâne o figură aproape necunoscută din peisajul poetic străin studiat și citit în Italia. Lucru ce poate părea surprinzător, mai ales că abordarea sa poetică rezonază cu cea a unor mari voci precum Yves Bonnefoy și Roger Caillois, profund ancorate în receptarea italiană. Totuși, doar două dintre volumele sale au fost traduse până în prezent, grație lui Matteo Meschiari și Mariei Luisa Vezzali. Dacă traducerea este o modalitate de a explora resursele proprii limbii prin intermediul alterității lingvistice, revizitarea operei lui Gaspar din perspectiva traducerilor disponibile permite o lectură nouă și identificarea unor noi problematici.

Chiar dacă densitatea formală și greutatea simbolică a poeziilor sale par, la prima vedere, să conturbe orice încercare de a le reda în italiană, cei doi traducători au reușit să surprindă bogăția și profunzimea universului poetic gasparian. Opera acestor poeți-traducători influențează modul în care Gaspar este percepută în Italia. O operă în care diferitele faze ale existenței umane se acumulează, ca niște straturi, și în care cuvintele, departe de a fi un simplu ornament sau un instrument, devin purtătoare de speranță. Cei doi traducători au reînviat puterea imaginilor, traversate de motivele recurente ale materiei și luminii. Prin prisma interpretării lui Meschiari, *Sol absolut*, opera poetică urmează principiul coeziunii care modifică materialul fără a-i trăda vreodată structura sau sensul profund. Gaspar, în tălmăcirea lui Meshiari, pare să perceapă locurile într-un mod concret: deșertul constituie un spațiu tangibil unde își poate gândi existența în trei dimensiuni, în timp ce piatra rămâne pur și simplu piatră, iar solul, pământ adevărat. Piatra și poezia au această legătură directă: ambele sunt spații în care absolutul se poate manifesta.

Cuvintele poetice locuiesc lucrurile ca o forță vie, o energie străveche care, prin timp, continuă să renască grație imaginației și poeziei. Poetul, prin gestul său, se angajează într-o căutare prin care încearcă să perceapă esența unui loc, ca și cum ar citi straturile geologice care îi spun istoria profundă. Tocmai această energie, atunci când devine limbaj și poartă o dimensiune metafizică, luminează modul în care poetul se conectează la realitate. Misiunea poetului constă atunci în a realiza, prin cuvinte, o percepție clară și pură a realității, unde legăturile dintre lucruri sunt extrase până la esența lor, din dinamica abundentă și vie a lumii. Provocarea constă în capacitatea de a surprinde vibrația profundă ce unește cuvântul cu lucrul, această rezonanță

revelatoare. Putem evoca aici noțiunea de metonimie, adică reducerea decalajului dintre realitatea lingvistică și realitatea materială, prin descoperirea unui punct de joncțiune care le unește intrinsec. Poezia lui Gaspar apare și ca o poezie topologică. În timp ce absolutul reprezintă inaccesibilul spre care tindem, pământul pe care pășim devine terenul concret unde se întruchipează această căutare. Tangibilul și conceptualul se amestecă și se împletesc pe pagină, curgând prin râpe sau văi uscate, sfârșind prin undulațiile schimbătoare ale dunelor sau prin calmul nemișcat al unui lac sărat. Concepția peisajului ca text de descifrat, precum și imagistica geologică și multiplele variații din spațiu, dezvăluie o reflecție deliberată și aprofundată. Această abordare presupune că limbajul nu se limitează la un simplu instrument uman, ci că a circulat în lucruri din timpuri imemorabile. Ideea deschide calea către o interpretare reinnoită a peisajelor: percepându-le ca purtătoare de vorbire, ele devin accesibile unei lecturi mai profunde și mai semnificative. Cu toate acestea, această lectură nu se mulțumește cu simpla observație; ea se angajează și într-o căutare, cea a sursei luminoase, primară și fondatoare, care luminează însăși originea acestor spații. Astfel, peisajul încetează să mai fie un simplu decor pentru a se transforma într-un loc plin de sens și o prezență vie, unde vizibilul și invizibilul se contopesc.

Pentru Gaspar, absolutul nu este definit nici de divin, nici de logica matematică rigidă; mai degrabă, este întruchipat ca un întreg coerent, îmbinând nașterea și evoluția complexă a elementelor. Este un peisaj în care spațiul și timpul se împletesc, un cosmos multidimensional care poate fi înțeles doar prin însăși complexitatea sa. Materia pământescă rămâne omniprezentă, iar caracterul său relațional nu trebuie confundat cu modul în care Gaspar o percepe: grandoarea peisajului constă în prezența sa tangibilă, în posibilitatea de a-l locui fizic, de a-l experimenta prin corp, în multiplele sale interacțiuni temporale și dinamice.

Atenția acordată de Gaspar locurilor adesea orbitoare, asemănătoare deșertului, îl încurajează să adopte o reflecție itinerantă, mai degrabă decât să evoce pur și simplu un simplu nomadism intelectual, rămânând atent la senzațiile tangibile transmise de realitatea înconjurătoare. Lumina, de exemplu, figurează printre aceste constante poetice: un gând trăit direct în inima deșertului. Drumețiile lungi, contactul cu un mediu ostil și observarea meticuloasă a formațiunilor geologice par să fi oferit cuvintelor un teren fertil în care să se identifice cu lucrurile.

În centrul poeziei sale, ceea ce se oferă în primul rând cititorului aflat în căutarea esențialului, este o perspectivă a spațiului, fie el concret sau mental, lipsită de compromisuri culturale. Departele de clișeele cercurilor poetice convenționale, Gaspar, a cărui poezie este înrădăcinată în pietre și materia pământescă, este unul dintre rarii aventurieri care aleg să vadă cu ochii lor.

Publicat pentru prima dată de Gallimard în 1972, *Sol absolut* dezvăluie, recitat astăzi în italiană, că piatra devine spațiu și că ideea pare deja încorporată în el. Între aceste pietre, circulă o lumină vie sau uneori o noapte încărcată de rezonanțe. Poetul, martor tăcut al acestei prezențe, reușește să evoce o realitate plurală, unde lumea

interioară și lumea senzorială își găsesc un teren comun al existenței în deșert. În timp ce Meschiari acordă pietrei un rol fundamental, văzând-o ca pe un element natural, al cărui limbaj ar trebui să regăsească densitatea și duritatea minerală prin intermediul cuvintelor, Maria Luisa Vezzali, face, la rândul său, din lumină un ax central al lecturii. Scurtcircuitele senzoriale pe care le provoacă sunt cele care traduc o sensibilitate deschisă spre orice experiență, fiecare vibrație a unui material aflat în perpetuă metamorfoză. Prin traducerea sa, apare un joc subtil de corespondențe în jurul luminii, transpus subtil în italiană, spațiu simbolic în care Gaspar împletește ritm, imagini și sens pentru a traversa însăși granițele limbajului. Suntem în prezența unei rețele dense și sofisticate, atât pe plan conceptual, cât și estetic, traversată de o diversitate de termeni precum „licărire”, „claritate”, „strălucire” și multe alte variante lexicale care exprimă multiple dimensiuni ale luminii. În aceste versuri, lumina se desfășoară prin imagini evocatoare, reprezentând una dintre cele mai complexe provocări de depășit atunci când le traducem într-o altă limbă. Locul central pe care îl ocupă în universul poetic al autoarei o face un fir esențial, o grilă de lectură inconvertibilă pe care traducătorii nu o pot ignora.

În postfața selecției sale de poezii, Vezzali face reflecții asupra parcursului său de traducătoare a lui Gaspar, subliniind că adevărata provocare a acestei traduceri constă în acceptarea insuficienței limbajului. În aceste versuri, ea pune în evidență coexistența contrariilor: tăcerea și sunetele, umbrele și strălucirea zilei care alternează cu noaptea, toate perechi adânc înrădăcinate în universul poetului. Dinamica dintre contrarii, asociată constant cu lumina, constituie un proces fundamental în opera lui Gaspar, care insistă asupra prezenței continue și esențiale a acesteia din urmă, percepută ca lumină a corpurilor și a gândirii. Traducerea face posibilă coexistența mai multor voci și energii poetice; nu se reduce la un simplu transfer de la un punct de origine la o destinație, ci deschide un spațiu în care două voci pot rezona în paralel. Aceasta este tocmai abordarea adoptată de Vezzali, care îl însoțește pe Gaspar cu o adeziune subtilă, fără a căuta să interpreteze sau să deturneze, înaintând alături de el într-un gest de ascultare și umilință. Ea recunoaște obstacolele inerente la trecerea din franceză în italiană, în special în transcrierea unei respirații circulare specifice fiecărui vers, dificil de redat într-o limbă atât de diferită ritmic. Această respirație conferă versurilor o dimensiune meditativă, o coborâre în spirală ce se cufundă atât în sunet, cât și în sens.

Pentru Vezzali, a traduce reprezintă o explorare comună, un efort răbdător de a aborda un fragment, un cuvânt constant imperfect, limitat și fără suflu. Este, de asemenea, singura abordare critică cu adevărat potrivită poeziei lui Gaspar, căci nu caută să ofere explicații, ci se angajează, asemenea originalului, într-o căutare neîncetată și deschisă, condusă de energia creatoare și de aceeași exaltare a senzației. Poemul este construit în jurul antinomiilor pe care poetul le folosește pentru a exprima surpriza existenței și pentru a evidenția natura vibrantă a omului în fața absoluturilor: ziua și noaptea, focul și apa, lumina și întunericul. Bogăția câmpului semantic este evidentă în special prin intermediul verbelor „a pune în

mişcare” și „a se mișca”, precum și în sinonimele lor, dând naștere unui adevărat lirism al mișcării.

O atenție deosebită este acordată termenilor care reflectă mișcarea neîncetată a sufletului și a vieții la Gaspar, marcată de o transhumanță aproape permanentă. Inițial forțat la exil de contextul istoric, supus apoi la o serie de deplasări temporare, a ales în cele din urmă deșertul ca loc privilegiat de sejur, unde timpul și spațiul se împletesc, forțând corpul să se confrunte cu natura și propria existență. Poeziile exprimă condiția umană și natura rătăcitoare a sufletului, care, acceptând provocarea reprezentată de spațiul deschis, și evocându-l pe Rilke, interacționând pe deplin cu acesta, reușește să atingă o formă de cunoaștere. Legătura schimbătoare dintre corp, pământ și limbaj face trimitere la acest trup viu care se întinde spre locuri vibrante, aproape palpabile precum pielea. Mai multe indicii atestă că Vezzali a integrat pe deplin importanța pe care o ocupă această noțiune și câmpul său semantic în viziunea lui Gaspar asupra lumii. Traducerea ei însoțește această mișcare de deschidere și dăruire, rămânând fidelă călătoriei poetului, atentă la respectarea ordinii cuvintelor, precum și a structurii verticale în cascadă a versurilor, toate eforturi de a surprinde fragmente din călătoria luminii. Fie că este vorba de variații, ajustări sau întăriri, obiectivul constant al traducătoarei rămâne acela de a amplifica lumina și de a-i accentua puterea expresivă. Cuvintele devin concomitent corp și peisaj: în această conexiune, omul poate stabili un schimb profund cu natura. Pentru ca acest lucru să se întâmple, trebuie să asimilăm lecția deșertului, adică să ne reorientăm asupra esențialului, să revenim la cea mai pură simplitate și să dialogăm doar cu pietrele. Gesturile elementare sunt cele care contează, și chiar și cuvintele aspiră la această simplitate goală, din care piatra și varul întruchipează forma cea mai fidelă. Pentru cel care reușește să se elibereze de povara lor grea, devine posibil să atingă un moment culminant în care se lasă pătruns de o nouă înțelegere a luminii, oferind astfel o sursă inedită de frumusețe. Această traducere confirmă faptul că versurile lui Gaspar formează un corp în mișcare și nu pot fi reduse la simpla transpunere a unei senzații înghețate în imagini statice. Demonstrează o înțelegere profundă a poeticii luminoase a lui Gaspar, care utilizează culori și raze, precum noaptea și umbrele, înscriindu-le constant într-un cadru viu și dinamic.

În fond, ambii traducători dau dovadă de un respect profund pentru poetica gaspariană, pentru scriitura sa intensă, marcată de elipsă și intensitate. Versiunile traduse încearcă să-i păstreze spiritul, făcând doar mici ajustări lexicale și stilistice, care nu alterează nici misterul, nici echilibrul operei. Aceste variații, discrete, dar semnificative, își propun să restabilească ritmul specific acestui limbaj viu, evaziv, rezistent la orice formă de fixitate, ceea ce demonstrează un efort conștient de a traduce nu doar textul, ci și spiritul său, dinamica sa internă și perpetua chestionare a formei poetice. Fiecare detaliu este amplificat pentru a întări contrastul dintre lumină și întuneric; fiecare manifestare implică o deschidere către necunoscut, un gest de deschidere și înțelegere, care are loc în momentul în care lumina pătrunde și disipă opacitatea limbajului, făcând astfel posibilă apariția sensului. Două orientări fin

echilibrate ies la iveală, evidențiind câmpurile semantice ale solului și luminii, păstrând legătura cu textul original, reînviind în același timp intenția poetică a lui Gaspar, înțelegând ca o lecție valoroasă despre disciplină care trebuie ascultată, meditată și transmisă atât în scris, cât și în viață.

Referințe bibliografice

Gaspar L., *Sol absolu et autres textes*, Paris, Poésie/Gallimard, 1982 ; *Sol absolu. Suolo assoluto*, trad. Matteo Meschiari, *In forma di parole*, n° 2, 2003 ; *Lorand Gaspar*, sous la dir. de D. Lançon, Paris, Le Temps qu'il fait, 2004 ; *Conoscenza della luce*, a cura di Maria Luisa Vezzali, Roma Donzelli, 2006 ; *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010 ; *Lorand Gaspar et la matière monde*, textes réunis et présentés par M.-A. Bissay et A. Nouairi assistées de P. Née, Paris, L'Harmattan, 2015.

Traducere din limba franceză de Corina BOZEDEAN

Traducere susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS-UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCDI IV.

MARKÓ Béla

Poezia care ne doare

Din nou și din nou îmi dau seama că noi ardelenii, români sau maghiari la fel, avem multe datorii. Suntem datori unul altuia, dar și mai mult celor care au fost forțați de istorie să plece de pe meleagurile unde s-au născut. Aceste datorii nu se pot achita printr-o remușcare colectivă de conștiință, ci fiecare dintre noi trebuie să-și facă propriul bilanț. Eu însumi, recunosc, îmi reproșez că nu i-am întors în nici un fel gestul mărinimos al unui mare poet francez, Loran Gaspar care mi-a dăruit împreună cu Sarah Clair varianta franceză a poemelor mele alese. Da, nu greșesc, este vorba de mărinimie. Un cadou făcut nu numai mie ci și orașului său, Târgu Mureș. Sunt convins că acest om extraordinar și-a iubit necontenit pământul natal care, de fapt, într-o perioadă rușinoasă a istoriei noastre l-a obligat să fugă departe de aici. Iar noi, în schimb, parcă nu i-am mulțumit această dragoste necondiționată așa cum s-ar cuveni, cu toate că suntem dornici permanent de recunoașterea marilor culturi occidentale. Lorand Gaspar reprezenta elita poeziei franceze și totodată era de-al nostru, cum ne place să spunem. La urma urmei nu el a fost fiul rătăcitor, dimpotrivă, noi ne-am rătăcit în labirintul controverselor și divergențelor provinciale. Cu toate că viața poetului – și medicului – Lorand Gaspar care și-a făcut nume și renume în limba franceză, dar nu și-a uitat limba maternă, cea maghiară, nici celelalte limbi transilvane, româna și germana, ne-ar putea servi ca punct de referință atunci când încercăm să găsim modele de multiculturalism ca strategie valabilă în Europa de azi și de mâine.

Lorand Gaspar era un tânăr de nouăsprezece ani în 1944 când a părăsit Transilvania. A studiat medicina în Franța și după aceea a practicat chirurgia în Israel și Tunisia,

dar în poeziile sale apar des amintirile de altădată, destinul tragic al tatălui, dragostea mamei, nostalgia copilăriei. Ne-am cunoscut în 2001, un bărbat de 76 de ani, dar încă plin de energie, cu o empatie onorantă. Îl interesa tot ce se întâmplă la noi și cu noi. Cartea mea avea un titlu enigmatic, ca o metaforă a stării de spirit din această parte a Europei, unde țările ieșite de sub umbrela sovietică așteptau cu un optimism nemaivăzut venirea păcii eterne: *Comme un échiquier fermé* (*Ca o tablă de șah închisă*). Împreună am lansat cartea într-o librărie pariziană, răspunzând la întrebările cititorilor în limba franceză, iar după aceea am mai discutat în limba maghiară. Vorbea o maghiară curentă, frumoasă, vie. Mi-a dăruit un exemplar din volumul său apărut în acel an, *PATMOS et autres poèmes* (*PATMOS și alte poeme*), cu o dedicație în maghiară: *Markó Bélának egy párizsi találkozás margójára, a Szétszedett világ költőjének nagyrabecsüléssel és baráti üdvözléssel Lorand Gaspar, Paris, le 21 novembre 2001*. Deci: *Pentru Markó Béla, poetul Lumii desfăcute, cu prețuire și prietenie, Paris, le 21 novembre 2001*.

Dezvelirea, în anul 2025, a plăcii memoriale în Târgu Mureș, pe casa unde trăia cândva familia Gaspar, a fost un moment cu o mare încărcătură sentimentală pentru mine, pentru noi toți care am participat la acel eveniment. Citisem, firește, imediat după întâlnirea noastră cartea pe care mi-a dat-o. M-a surprins nostalgia autorului pentru tot ce a pierdut cândva, mai ales neliniștea unui om care s-a realizat pe deplin în Franța și pe care, totuși, îl încercă în continuare un dor permanent după Atlantisul scufundat al copilului rămas singur pe malul unei mări imaginare. Am găsit multe poeme excepționale în volum, doar era vorba de unul dintre cei mai buni poeți francezi contemporani, dar nici astăzi nu am uitat durerea cauzată de un text scurt din ciclul *Nuits* (*Noapți*). A fost și este în continuare o durere profundă prin care am înțeles încă odată rostul poeziei, și anume: să ne schimbe gândirea, mai mult, să ne schimbe viața dacă se poate. L-am cunoscut pe Lorand Gaspar la o vârstă avansată, eufemistic vorbind, dar de atunci îmi apare în fața ochilor acel băiat, aproape copil încă, lăsat sau izgonit mai degrabă în lume singur, fără șă știe dacă va mai fi undeva acasă pe acest glob întunecat și rece. Sunt conștient bineînțeles că nu este menirea literaturii să ne ofere programe politice, dar mesajul acestui poem este mult mai mult, mult mai profund: învățămintele zbuciumatului secol douăzeci. Mărturisesc că simt o durere elementară când mă gândesc că s-ar putea repeta istoria din nou. I-aș obliga pe toți responsabili ireponsabili ai zilelor noastre să citească biografia lui Lorand Gaspar, inclusiv acest poem fără titlu:

*Il marchait un matin d'hiver
dans les rues vides d'un dimanche à Paris –
vent froid, ciel gris,
l'air un peu hagard, égaré
de l'errant qui ne sait pas où il va –*

*il avait pourtant un désir précis:
arriver par-delà le désespoir –*

Mi-am permis să traduc textul în română:

Avansa într-o dimineață de iarnă

*pe străzile goale ale Parisului duminical –
vânt rece, cer gri,
speriat un pic, pierdut
ca un pribeag ce nu prea știe unde merge –*

*avea totuși o dorință precisă:
a ajunge dincolo de disperare –*

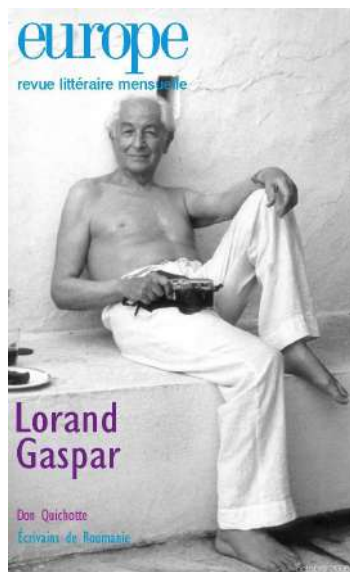
Poezia fină, elegantă, fermă a poetului francez, ardelean și târgumureșean totodată, poate fi un leac împotriva urii, dar și o atenționare, un semnal de alarmă în vremuri dilematice sau chiar tulburi. Anul acesta ar fi împlinit o sută de ani. Sper foarte mult că într-adevăr se află undeva „dincolo de disperare”.

Iulian BOLDEA

Lorand Gaspar. Geografii identitare. Epifanii și transparențe

Poezia lui Gaspar se resimte, desigur, de traiectoria sa biografică sinuoasă, de spațiul transilvan matricial sau de geografia mediteraneeană, cuvinte-cheie ale poeziei sale fiind: nomad, exil, migrațiune, cuvinte recurente, încărcate de o aură de spiritualitate și de căutare identitară perpetuă. De altfel, poetul însuși mărturisește un sentiment al abandonului, al pierderii reperelor geografice reale și, în consecință, mărturisește și o stare afectivă de regăsire sub semnul creației, sub semnul literaturii, prin drumul spre sine pe care îl presupune: „Certains œuvres des dernières années me sont comme l'approche d'un pays où j'ai vécu longtemps, vraiment vécu, et dont j'ai perdu le chemin”¹. Născut în Transilvania, Gaspar a păstrat în expresia și tematica versurilor reverberații ale transilvanismului, spațiu cultural multietnic de întâlnire și dialog spiritual, legătura intensă și continuă cu Transilvania și transilvanismul fiind relevantă și reprezentativă, la nivelul dinamicii imaginarului, precum în volumul cu titlu sugestiv *Derrière le dos de Dieu* (Gallimard, 2010) traducere a denumirii populare a regiunii unde locuia bunicii materni².

Spațiul natal, matrice identitară este evocat în mod sugestiv, mai ales în versuri ce fixează detalii ale realităților spațiului transilvan, cum ar fi exprimarea ritualului cotidian al mesei de prânz, amintirea copilăriei, cu arome ale iernilor și zăpezilor de altădată, sesizate cu candoare și nostalgie. Poezia lui Lorand Gaspar este legată placentar de pământ, de solul și de geografia diversă străbătută de autor, de la peisajul transilvan al copilăriei, la deșertul saharian, insulele din Marea Egee, Franța, Africa de Nord sau Asia centrală. Titlurile volumelor sunt semnificative tocmai pentru acest atașament față de materie, pământ, sol în strânsă conexiune cu spiritualitatea. În fond, e vorba aici și de o spiritualizare intensă a materiei, de o interiorizare a realului prin intermediul verbului poetic: *Le Quatrième état de la matière* (1966), *Gisements* (1968), *Sol Absolu et autres textes* (1982), *Derrière le dos de Dieu* (2010). Desigur, așa cum precizează chiar autorul, pentru revelarea în condiții optime a naturii, a peisajului trebuie să existe

și o „adhérence intime au lieu”²³, un elan al interiorității spre real, prin care referentul (lumea) este integrat în metabolismul imaginarului liric, în toate culorile, nuanțele și vibrațiile sale neuzitate. Legitimarea identitară a spațiului transilvan este legată de amintiri fulgurante ce redau, cu forța unei senzorialități proaspete, integrale și intense, vibrația unui trecut care nu mai este, în imagini vizuale și auditive sugestive: Realitatea este, astfel, percepută într-o viziune a totalității, textul restaurând dinamica unei ascensiuni interioare, a unei scări a identității pe care poetul urcă, prin intermediul unor cuvinte carnale, impregnate de o senzorialitate debordantă, integratoare: „brèves partitions sonores, visuelles et même musculaires qu’imprime en nous l’usage”²⁴. Foarte relevantă este și corespondența strânsă între corp și lume, între interior și exterior, din care se făurește un fel de exactitate nedisimulată și inaparentă a senzațiilor și sentimentelor, ce înlocuiește cunoașterea aparentă, riguroasă, alcătuită din raționamente și axiome. Poezia însăși, e altfel, pare o cutie de rezonanță a senzațiilor, oferind o șansă de reconciliere cu sine și de recuperare a unei dimensiuni revelatorii, profunde a ființei, o „force parmi d’autres de notre corps”²⁵. Existența, materialitatea, forța realului sunt elemente componente ale unei experiențe poetice puternice, în care conștiința vieții finite se întretaie cu infinitatea imanentă a lumilor, cum spune chiar autorul, care caută, cu plăcere, cu neplăcere, cu dezgust, cu intensă angoasă și maxim entuziasm senzorial să capteze toate detaliile, rădăcinile, luminile și obscuritățile realității.

Poetica extrem de modernă a lui Lorand Gaspar este alcătuită astfel dintr-un conglomerat de cuvinte, spații, figuri umane ce exprimă relația contorsionată a autorului cu lumea. Există aici, în versurile tensionate, tandre și muzicale ale lui Gaspar un cult al senzației fluctuante, mereu schimbătoare, în continuă metamorfoză, care ocupă mereu o poziție centrală, prin recurență și relevanță, în cadrul poemului. Poemele lui Gaspar fac astfel posibilă translația dinspre eu spre lume, spre ceilalți, scriitura devenind astfel sursă a cunoașterii și autocunoașterii, o veritabilă ucenicie întru devenirea sinelui. Activitatea de traducător a lui Gaspar este consistentă. Poetul cunoaște, din tinerețe,

limbile care circulau în Transilvania (maghiară, română, germană), la care se adaugă franceza, engleza și unele limbi ce se vorbesc în spațiul mediteranean. Poet și traducător, Lorand Gaspar consideră că traducerea reprezintă descoperire și transpunere expresivă, cunoaștere a celuiilalt și descoperire a propriului sine și a propriei scriituri, care se reîmprospătează mereu prin contactul cu alte poetici și limbaje lirice. Gaspar a tradus, uneori în colaborare cu Sarah Clair, mulți autori, din diferite limbi: Rilke, D. H. Lawrence, Sэфéris, Paolo Cristofolini, Khaled Najjar, Hassouna Mosbahi, János Pilinszky, György Somlyó, Károly Bari, Mátyás Varga, Ottó Tolnai, Marko Bela etc.

Transilvanismul lui Gaspar transpare și din perspectiva interesului constant pentru poezia maghiară, el traducând un volum al poetului târgumureșean Marko Bela (*Comme un échiquier fermé*, Ibolya Virág, Paris, 2001), traducere ce semnifică reapropiere de universul transilvan, repliere identitară și detență lingvistică cu semnificații deosebit de relevante. La rândul său, Gaspar a fost tradus, cu intermitențe, în română, de Marta Iszak (*Egeea, Iudeea*, Clusium, Cluj-Napoca, 1993), Anca Măniuțiu (*Foi de observație*, Koinoia 2005) și Dominique Ilea (în revista „Vatra”). O traducere integrală în limba română a operei lui Gaspar este necesară, ca act recuperator simbolic reprezentativ. Pasionat de ținuturile exotice (deșert, ținuturi aride, soare torid), fascinat și de peisajul transilvan al copilăriei, Gaspar crede cu ardoare că „scrisul unui poem este de fiecare dată o reînvițare a limbii”, chiar dacă uneori cuvintele nu sunt în stare să redea viața în toată plenitudinea ei. Poezia lui Lorand Gaspar pare o călătorie spre capătul limbajului, acolo unde cuvântul și lumea se întâlnesc într-o zare de lumină, un orizont în care intimitatea eului și a istoriei sale conferă apropierea de lucruri o stare de mister, așa cum peisajul scăldat în lumină sugerează o senzație de pierdere și regăsire, de claritate și umbră, în care ființa pare să se ascundă și să se dezvăluie în același timp. Pământul („sol absolu”) e înzestrat cu capacitatea de a dezvălui valențele interiorității, dar și reperele unui itinerariu al cunoașterii sacrificiale și al condiției poemului de a spune și totodată de a ascunde în cuvintele sale o tăcere esențială. Imaginile deșertului cu formele sale limpezi și învăluitoare par oglinzi ale sufletului, trăiri ale clipei și desprinderi de sine, pentru a se putea realiza un atașament mai profund cu natura, cu elementele, cu golurile și plinurile din țesătura lumii, a cărei identitate pare alcătuită din crâmpie ale alterității, ale cuvintelor, culorilor și formelor, precum luminozitatea intensă a unei priviri reflexive și acaparatoare. Lumina e izvor al vederii, sursă a comuniunii eului cu lumea, vibrație a emoției de a percepe lucrurile ca forme, culori, suprafețe și linii, evocând claritatea și forța evocatoare a peisajului. Luminii i se asociază moliciunea, voluptatea, tandrețea („la tendresse infinie de la lumière sur ces choses rassemblées”), după cum lumea însăși este ferveoare a trăirii, plenitudine („l’inextinguible poussée de la vie”), frumusețe ca intensitate ce se desfășoară ca deznodământ în pragul luminii. Corpul însuși este intens spiritualizat, ca totalitate a trăirii („toute <l’intelligence>, la totalité de l’acte de vivre”), înțelnirea cu lumina rezumând de fapt înțelnirea cu claritatea sinelui („la rencontre d’une clarté au fond de soi”) sau contopirea

cu viața adevărată, din care se naște identitatea fapturii incarnată de poezie, lumină, clipă, peisaj din care se naște darul zilelor și al locurilor („épiphane d'une transparence inexplicée des épaisseurs de la terre”). Cuvântul poetic este, așadar, un apel la claritate, o căutare a sensurilor care deschid calea spre un orizont al tainei și al sugestiei absolutului, spre adâncuri misterioase și rădăcini neștiute ale lucrurilor. Întâlnirea cu lumea este, așadar, o întâlnire cu lumina alcătuită din înălțări și căderi. Peisajele redade de poet sunt în mare măsură electiv, sunt locuri cu valoare de simbol cu care Gaspar are, fără îndoială, afinități (Patmos, Ciclade, Egeea), sunt spații în care claritatea, fervoarea și tentația limitei care deschide orizonturi se împletesc. Lumina e un simbol atotputernic, recurent în aceste versuri calme și totodată tensionate, prin intensitatea dorinței de a simți și cunoaște. Pasiunea senzitivă este pe cât de intensă, pe atât de expresivă, căci fixarea în scris a mărturiilor simțurilor este un mod de a întruclupa lumea prin diverse tipuri de imagini perceptiv: tactile, vizuale, senzuale, sau prin intermediul unor mecanisme sinestezice („abeilles d'odeurs, de goûts, de timbres, de touchers”). Lumina are însă, în unele poeme ale lui Gaspar, o funcționalitate mitic-ritualică, prin accesul spre înălțimi, spre intimitatea cu lucrurile, cu eternitatea („comme l'éternité prise dans une danse légère, ajourée, odorante”) și cu transparența epifaniilor secrete. Dialogul cu lumea și cu sine este, în fond, sursă a cunoașterii, căutare, semn al transmutației simțurilor în reprezentări simbolice, ansambluri de lumină și de muzică, relief al transparențelor uitate din care se naște conștiința apartenenței la un univers armonios, infinit, ordonat.

Poet al luminii și al lucrurilor, al transparențelor și al ascensiunii spre transcendent, Lorand Gaspar sugerează, în poemele sale, o nostalgie a originilor transilvane, o reverie asupra multiculturalismului și asupra mitologiei, memoria cu toate fațetele sale fiind o constantă a poemelor încărcate de trecut, de prezent și de presimțiri ale viitorului. „Nomad al absolutului”, poetul întreprinde un „cântec al luminii”, căutând limite și revelații care camuflează dorințe și voluptăți secrete, într-o continuă obstinație a căutării luminii, iubirii, ascezei spirituale.

Bibliografie

- Gaspar, Lorand, *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010.
- Gaspar, Lorand, *Sol absolu et autres textes*, Paris, Gallimard, [1982] 2006.
- Gaspar, Lorand, *Approche de la parole*, suivi de *Apprentissage*, Paris, Gallimard, 2004.
- Gaspar, Lorand, *La Maison près de la mer*, Lausanne, Pierre-Alain Pingoud éditeur, 1992.
- Gaspar, Lorand, *Égée, Judée*, Gallimard, 1993.
- Gaspar, Lorand, *Feuilles d'observation*. Gallimard, collection „Blanche”, 1986.
- Abdeladhim, Maha Ben, *Visages et paysages chez Lorand Gaspar: Traits poétiques d'une errance, Nouvelles Études Francophones*, vol. 22, no. 1, 2007, pp. 128-139.
- Fiol, Maxime Del, *Approches de l'Immanence*, Paris, Hermann, 2013.
- Iulian Trocaru, *Lorand Gaspar: necunoscutul*, în revista „Conta”, nr. 29, 2017, p. 255.

Note:

¹ Lorand Gaspar, *Approche de la parole*, suivi de *Apprentissage*, Paris, Gallimard, 2004, p. 283.

² „Derrière le dos de Dieu”: nom donné à cette région de la Transylvanie orientale où se situent les rudes villages des hauts plateaux des Carpates dont mes grands-parents étaient originaires”, Lorand Gaspar, *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010, p. 8.

³ Lorand Gaspar, *Feuilles d'observation*, Paris, Gallimard, 1986, p. 83.

⁴ Lorand Gaspar, *Feuilles d'observation*, op. cit., p. 166.

⁵ *Ibidem*, p. 65.

Mary Ann CAWS

Prima întâlnire cu inegalabilul Lorand ...

Când l-am întâlnit prima dată pe Lorand, acum foarte mult timp, în 1982 – deși, acum, nu pare atât de demult, totuși vârsta mea considerabilă e garantul faptului că s-a întâmplat cu foarte mulți ani în urmă – a fost în calitate de prieten al amicului meu francez, poetul René Char (pentru care mi-am convins familia să se stabilească în timpul vacanțelor în Franța, în Vaucluse, ca să stăm aproape de Char, pe care am avut norocul să-l traduc și să-l îndrăgesc ca poet, împreună cu toți ai mei).

Când au ajuns la New York pentru prima dată, Lorand și soția sa, Jacqueline, mi-au devenit imediat prieteni apropiați; și pasionați de plimbări prin tot New York-ul, din Manhattan în Brooklyn. Am vorbit cu ei despre câte-n lună și-n stele, din câte îmi amintesc, și mai ales despre acuta lipsă de librării; iar în incinta puținelor existente, ne-a indignat imposibilitatea de a găsi o serie de poeți pe care am fi vrut să-i consultăm și chiar să-i citim în voie. Am mai discutat despre starea lamentabilă a Lumii și, cu toate astea, ne bucuram de miracolul de fi în viață. Ceva ce a fost, este și va fi un miracol.

Lorand, și soția sa, Jacqueline, pe care n-am încetat nicio clipă să-i ador, știau să aprecieze toate aromele bucătăriei, iar eu eram în acea perioadă pe punctul de a face ultimele revizuii la cartea mea de bucate, *Cartea modernă a bucătăriei (Modern Art Cooking)*. Și asta i-a amuzat foarte tare pe prietenii mei, Lorand și Jacqueline, din cauza titlului ales de mine „modern”. Pentru că ei – evident – preferau non-modernul, tradiționalul... Am dezbătut îndelung cu ei ideea de modern, raportată la o carte de bucate. Mă întrebau insistent: când zici, „modern”, ce înseamnă mai concret pentru tine?

Iată-ne deci, în centrul orașului New York, vorbind despre mâncare, fără să fi decis în prealabil unde urma să luăm prânzul. Am avut o idee minunată, chiar extrem de inspirată aș zice, pentru că, în general, sunt un fan al imprevizibilului în acest New York, pe care îl iubesc atât de mult încât, ca să pot trăi și preda aici, l-am adaptat stilului meu din Carolina de Nord: *La Bonne Soupe*, le-am zis amicilor mei. Și ne-am dus acolo și am mâncat excelent. Apoi, fără să mai pierdem vremea, ne-am reluat toți trei plimbarea pe câteva străzi orașului și am vorbit neîncetat despre ceea ce ne interesa pe fiecare dintre noi, indiferent

dacă acel lucru însemna sau nu ceva transpus în cuvinte. Ce a predominat în mințile noastre, la acel moment, ca să spun așa, a fost poezia, și nu chirurgia, în ciuda faptului că Lorand își dubla valoarea pentru mine tocmai prin faptul că era poet și chirurg, un om care putea salva viețile oamenilor. Lorand, pe care l-am apreciat foarte mult, dacă cumva am uitat s-o spun în entuziasmul meu, a personificat pentru mine ceea ce reprezintă poetul în lume. René Char semăna cu Gaspar, și totuși, era total diferit. Lorand rămâne expresia poetului-chirurg, cu o curiozitate și o înțelepciune atât lirică, cât și expresivă.

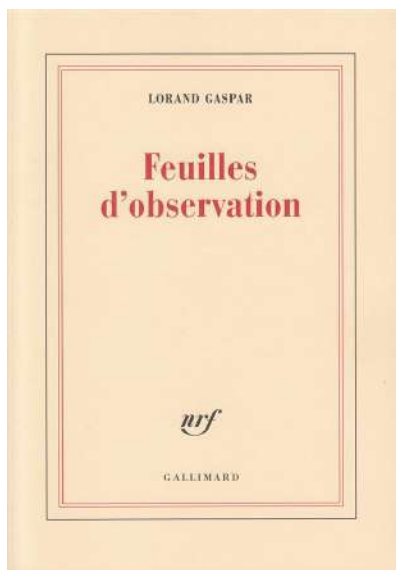
Și trebuie să mai adaug: când Lorand m-a invitat să merg în Tunisia ca să vorbesc despre poezie, am fost prea timidă în limbaj și ca persoană, ca să pot accepta: CE PĂCAT! Mă întreb acum: oare cum am putut refuza așa ceva!? Of, regretele mele de femeie bătrână!

Dar pentru a încheia, spun ceea ce contează, în fond : Lorand, prin frumusețea sa fizică, intelectuală și morală, a putut rămâne fidel de-a lungul vieții sale prietenilor poetice, intelectuale și morale – care nu sunt atât de separate precum par – iar prietenii lui se hrăneau din asta.

Cum era un spirit extraordinar, atât din punct de vedere poetic, cât și științific, avea generozitatea unui gentleman cultivat, fidel prietenilor sale din orice moment. Când ne-am întâlnit prima dată și am început seria plimbărilor noastre, tocmai își publicase volumul *Le Quatrième Etat de la matière* [A Patra Stare a Materiei] și mi l-a dăruit cu drag. Mi l-a oferit împreună cu toate celelalte volume ale sale. Nu că le-aș fi înțeles atunci, dar el, în generozitatea sa, a vrut să-mi ofere totul. I-am înțeles gentilețea, iar el mi-a pardonat incapacitatea de a-l înțelege în acel moment, invitându-mă să sălășluiesc chiar în spiritul său. A fost premisa unei viitoare și durabile prietenii, pe care am avut norocul să o accept PENTRU TOTDEAUNA. Mulțumesc, dragul meu Lorand.

Traducere din limba franceză de Corina BOZEDEAN

Traducere susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS -UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCDI IV.

Daniel LANÇON

Lorand Gaspar: umanist al universalului împărtășit

Născut la Târgu-Mureș (Marosvásárhely) în anul 1925 într-o familie maghiară, în Transilvania, România, scriitorul Lorand Gaspar a fost deopotrivă poet, eseist, traducător, fotograf și chirurg, în buna tradiție a medicilor cultivați. Și-a împărțit timpul între Orientul Apropiat (a profesat chirurgia la Ierusalim din 1954 până în 1970), Maghreb (la Tunis, din 1971 până în 1992)¹, insulele grecești și Franța, asumându-și un dublu decalaj: lingvistic, în raport cu limba maternă care era maghiara, și cultural, prin exilul față de țara natală și de locurile de creație, îndepărtate de majoritatea cititorilor de limbă franceză, destinatari ai operei sale.

I

Asupra copilăriei și adolescenței petrecute în Transilvania revine de mai multe ori, mai ales în interviurile de la sfârșitul vieții, explicând chestiunile naționale și lingvistice care îl priveau:

„La nașterea mea provincia făcea parte din România, încă de la Tratatul de la Trianon (din 4 iunie 1940), după cel de-al Doilea Război Mondial. Am fost cetățean român, deci, de la naștere, spre deosebire de părinții mei, care au devenit prin forța lucrurilor. Trebuie să spun că, până în 1939, dată la care, prin decizie, axa Roma-Berlin a redat Ungariei jumătatea de nord a provinciei, nici foarte numeroasa mea familie, nici prietenii unguri, n-am avut de suferit ca minoritate. Învățarea românei era mai degrabă un avantaj pentru tineri (mă gândesc la avantajele considerabile pe care copiii le au din faptul de a vorbi mai multe limbi), iar funcționarea școlilor private maghiare și germane era admisă fără probleme. Firește că în aceste școli ni se predau limba, istoria și cultura română, în paralel cu maghiara, franceza, și, din clasa a șasea, latina.”²

În ce privește franceza, poetul își amintește că profesorul din liceu „ne chema la el acasă, pe vreo doi-trei elevi, aceasta fiind recompensa supremă, ca să ne inițieze în misterele poeziei lui Rimbaud”³. În perioada interbelică, Franța literară beneficia de o aură de grandoare în *Mittel Europa* și e de înțeles insistența tatălui pentru limba franceză, predată atunci pe baza textelor marilor clasici.

Transilvania natală este foarte puțin prezentă în opera poetică și nu revine asupra subiectului decât în interviurile de final și într-o lucrare în proză publicată în 2008 (sau mai devreme), puțin cunoscută de altfel. Găsim în ea o rară și fugitivă mărturisire retrospectivă:

„Noaptea de iarnă transparente în deșertul Iudeii, de o densitate și o compactare greu de explicat. Sentiment că poți pipăi cu degetele, că poți auzi pulsațiile unui

„corp” pe care nimic exterior nu-l limitează. Că atingi cu ochii, cu degetele, cu spiritul o „lege” eternă, un ritm unic care ține laolaltă pietrele din deșertul acesta, cele câteva ierburi, corpul meu și acele înghețate ale stelelor. Scârțâitul zăpezii în nopțile cu clar de lună din iernile copilăriei mele.”⁴

În „Petite biographie portative” (1995) trece rapid în revistă istoria fostei Dacii romane cucerite de maghiari și vorbește de părinții „originari de pe înălțimile versantului vestic al lanțului Carpaților”, oprindu-se mai ales asupra uneia din amintirile sale favorite:

„Vacanțele de vară petrecute la ferma bunicii materne, care se situa la o mie de metri altitudine pe platoul Gyergyó, în Carpați, au fost, fără îndoială, momentele cu cele mai multe descoperiri, aventuri, emoții și afecțiuni, care au cristalizat și au consolidat în mine dragostea de natură [...]. Scriu aceste rânduri la întoarcerea din Transilvania, de la Gyergyóalfalu [Joseni, în română], de la casa bunicii mele și ale unchilor care mai sunt acolo [...]”⁵

Prima întoarcere în Transilvania datează din 1964, moment în care își revede multe dintre rude, între care pe mama sa, tatăl decedând în 1945.

Evadat dintr-un lagăr german de muncă forțată din Suabia-Franconia în martie 1945, este prins de militarii francezi și ținut prizonier de război în Alsacia vreme de un an, după care îi propun, lui și altor câtorva studenți unguri încarcerati, să rămână în Franța ori să se întoarcă la Budapesta. Obişnuit cu traducerile din franceză încă de la vârsta de 13 ani, cititor al celor mai mari poeți francezi, Lorand Gaspar alege să facă studii... de medicină la Paris.

În primii ani după stabilirea în Franța publică în ungurește. Împreună cu un prieten, fondează și animă revista culturală *Ahogy Lehet* (*Comme on peut*), destinată compatrioților emigrați în Franța, Belgia și Germania. Până în 1955, publică în revistă diverse scrieri poetice și de reflecție și chiar un prim volum de poeme editat în Germania: *Igy Szóla Cvend* (*Ainsi parle le silence*).⁶

„E clar că nu mi-am renegat niciodată nici cultura de origine, nici limba maternă, dar la fel de clar e că, alegând să trăiesc în Franța după război, știam la fel de bine că îmi doream să aprofundez această cultură și această limbă, pe care le cunoșteam și iubeam din vremea copilăriei târzii. Înainte să-mi pun întrebarea dacă voiam ori puteam să scriu în franceză, știam că vreau să devin cetățean francez și să particip pe deplin, în caz că eram acceptat, la viața socio-culturală și politică a acestei țări.”⁷

II

Lorand Gaspar se implică curajos în câmpul politicii, sub imperioasa presiune a momentului, atunci când publică, în mai 1968, *Histoire de la Palestine*, în faimoasa „Petite collection” a editurii Maspéro. Lucrarea „a fost redactată în cele șase luni care au urmat războiului de șase zile. Această primă carte a fost scrisă din uimirea

dureroasă a martorului ocular în fața ignoranței crase a opiniei publice franceze [...] cu privire la problema israelo-arabă, la situația din Orientul Apropiat, în general, și a palestinienilor în special”, însemnează autorul în paginile pe care le inserează în noua ediție intitulată *Palestine année zéro* (Maspéro 1970) și pentru care s-a folosit activ de legăturile personale cu stânga israeliană între 1967 și 1969⁸. Cartea dezvoltă ideea existenței a două „popoare” ce vor fi nevoite să depășească argumentele referitoare la drepturile divine sau istorice și să învețe să trăiască pe același pământ, ceea ce la nivelul anului 1970 reprezenta o opinie contrară părerii generale din Europa, când poporul palestinian nu exista nici măcar ca idee. În *Judée* (1980), care conține poezie și proză, el exprimă durerea, deznădejdea și revolta omului strivit de un destin istoric în Palestina/Israel, dar care, nevoind să se închidă în ele, își arogă dreptul și – crede el, datoria – de a iubi, de a învălui cu privirea și în cuvinte născute din această privire o natură în care ființa umană este fie asociată altor regnuri, fie, în mod crud, disociată lor:

„Mergeam în întâmpinarea unui trecut falnic: am fost izbit direct în față, și în continuitatea ei, de realitatea vie a unui prezent multiplu și complex. Puritatea cânturilor peisajelor milenare cuprindea, cu un calm imuabil, violența pasiunilor oamenilor.”⁹

Și, într-adevăr, Lorand Gaspar a traversat o jumătate de veac marcat de tragedii în Europa și în Orientul Apropiat, în care omul s-a dovedit a fi înspăimântătorul persecutor și nimicitor al propriei persoane. Necazul și nefericirea umană l-au lovit direct (stau mărturie poemele din *Judée* despre războiul din Palestina din 1967) și nu era, firește, el acela care să le evite într-o operă mereu orientată spre energia vieții:

„Cred că mi-am petrecut cea mai mare parte a timpului în locuri în care se concentrează durerea umană. Zilnic mi s-au umplut ochii cu imaginile acestei descompuneri a formei umane, a inevitabilei înfrângerii. Necesitatea de a încerca să înțelegi, pe cât se poate, și de a acționa, nu lasă prea mult loc manifestării sentimentelor. Te aduni din iubire încăpățânată de viață, din dorința de a vindeca – fără încetare dejucată, dezamăgită – care este, în același timp, dorință de a te vindeca pe tine.”¹⁰

Dacă autorul a ales să nu-și dezvolte opera în cheie tragică, refuzând să trăiască legătura cu lumea ca pe o sfâșiere, trebuie să luăm aici în considerare nu numai detractările și urgențele pe care le presupune profesia de chirurg, dar și vocația de a vindeca prin iubirea de semeni, voința de a testa limite, astfel încât trupurile să reziste și sufletele să nu rămână în părăsire.

Stabilit la Tunis după Războiul de „Șase Zile” (1967), care duce la trecerea sub hegemonie israeliană a Cisiordaniei și a unei părți a Ierusalimului, a înființat în decembrie 1971, cu Jacqueline Daoud (care i-a devenit soție), *Alif* „revistă culturală deschisă tuturor celor care trăiesc experiența lumii a treia, tuturor celor care cred în însemnătatea efortului cultural întru ridicarea acestei lumi a treia” (nr. 1). Ea îi găzduia, între alții, pe Mahmoud Darwish și pe Jean Grosjean, pe Naguib Mahfouz și pe Michel Butor, pe Tahar Djaout și pe Yves Bonnefoy, pe

Tahar Ben Jelloun și pe Pierre Oster, pe Salah Garmadi și pe Jacques Réda. Cititorul putea să descopere în ea dosare tematice consacrate lui Saint-John Perse sau lui Georges Ségur, poeziei maghiare dar și o mulțime de autori traduși din arabă.

III

În 1972, *Sol absolu* face surpriza în peisajul poeziei franceze, poemele lirice fiind juxtapuse numeroaselor citate din Profeti, din geografi și din istorici ai Antichității, din Evul Mediu arab, etc. Poemul „Plus d'une fois à l'aube...” a devenit unul din cele mai citate și analizate de critică, fiind recomandat mai cu seamă pentru a ilustra geneza immanentă atât de caracteristică unui poet care e în același timp un om de știință:

„Am visat o geneză / universul se tot năștea neîncetat / nu din ordin venit din afară / ci amplu ci plin de propria-i muzică / de-a fi acolo piatră compactă la infinit / umplută de dansul ce face să vibreze fiecă sunet / sferdelit în lumină.”¹¹

Să sărbătorească, da, printr-o poezie a privirii care plantează sămânța, o poezie a epifaniei, întâmpinare a prezențelor naturii, a fulguranței păsării în zbor sau a armonizării culorilor în zori de zi, univers al începuturilor, al reînceputurilor. Poezie a clipei, cu toate acestea ancorate în memoria cultivată, memoria civilizației umane din Grecia și din Orientul Apropiat:

„Doream să pătrund cât de bine pot felul de a trăi, cultura, limba și tradițiile acestor oameni pe care aveam obligația să-i tratez; voiam să cunosc nu numai locurile, încărcate de istorie sau nu, și peisajele de cele mai multe ori dezgolate, ci și compoziția lor geologică, și să observ, de câte ori pot, săpăturile arheologice. Și când m-am pus să scriu un text poetic inspirat din respectiva experiență, toate aceste voci au venit să-și revendice în mod spontan locul.”¹² [cu referire la *Sol absolu*]

În această carte atât de deosebită, scrierea polifonică se sprijină pe constrângeri spațiale și formale – mai cu seamă pe un joc tipografic de spațiere a cuvintelor, a literelor, ce semnifică bucuria fizică de a exista cu precădere prin experiența deșertului – ritmul biologic bazându-se pe folosirea sistematică a sinesteziei. Această practică textuală scoate în evidență unitatea între regnuri, solidaritatea lor, și locul ființelor umane în acest continuum.

Științe ale corpului și ale naturii, anatomia, geologia, botanica și zoologia se află în centrul experienței poetice, așa cum e ea prezentată în *Sol absolu*, care reprezintă un adevărat poem științific contemporan. În lucrarea cu titlul *Feuilles d'observation* (1996), eseistul continuă să pună în dialog reflecțiile poetului, medicina și observațiile naturaliste. Ultimul volum de poeme, *Derrière le dos de Dieu* (2010), plasează chiar, în mod surprinzător, observarea creierului într-o continuitate cu vocea poetică.

În 1980, poetul publică *Egée* (urmat de *Judée*), un volum de vreo sută de pagini dedicate „lui Georges Ségur și pescarilor din Patmos” și care conține mai ales ansambluri intitulate „Îles”, „Sous le platane de Cos”

(medicina universală dată lumii) și „Journal de Patmos”. În 1989, autorul revine la *Patmos* sub forma unui poem în versuri. Doi ani mai târziu, vine rândul volumului *Carnet de Patmos* (proze, povestiri, fotografii) și apoi din nou poeme în versuri cu *La Maison près de la mer* (în 1991 și 1992).

„Între stâncile din Patmos și pietrele din Ierusalim exista un numitor comun: lumina. Aceasta era, fără îndoială, mai tăioasă între pereții albi, rocile magmatice de pe insulele din Marea Egee, și mai aurie, mai sângerie și în surdină, mai imperioasă și mai corozivă în Iudeea, cu toate că ambele făceau trimitere la aceeași claritate de ferment pe care o puteai vedea cum urcă în lucruri, la apusul din ambele locuri.”¹³

Importanța pe care creatorul Lorand Gaspar o acordă luminii ar putea da un indiciu pentru a înțelege motivele care l-au condus să se facă fotograf. Încă din 1965, a avut numeroase expoziții pe baza operei fotografice,¹⁴ cărora li se adaugă reproduceri după fotografiile care ilustrează volumele colective ce i-au fost consacrate până în prezent.

Unicitatea cadrelor, atenția acordată geometriei formelor (minerale, vegetale, arhitecturale) – cât și orizontalele și verticalele apărute în fotografiile publicate în *Carnet de Patmos* – au fost adesea remarcate de critică, creând un fel de dramaturgie a negrului, în gradație cu lumina și umbra. Analiza operei sale fotografice revelează o realitate pe cât de ambițioasă, pe atât de originală. Imagini cu peisaje mediteraneene sau deșertice/semideșertice din Orientul Apropiat, aproape exclusiv în alb-negru, nu sunt neapărat o ilustrare a realului ci mai degrabă o revelare a unei prezențe în lume și a lumii înseși, într-un alt mod decât prin cuvintele din limbă și care vizează asocierea formelor vizibile și, paradoxal, invizibile ale vieții (de la mineral la uman). Retrospectiv, și-a explicitat astfel obiectivele:

Cred că există un tip de fotografie care e în căutarea a ceva, care ar vrea să aducă o licărire de înțelegere în întunecimile noastre [...] Aceste imagini încearcă să surprindă realitatea de dincolo de spectacol, și nu numai prin ochi, ci [...] și prin ce se află în spatele lor [...]. Acest tip de fotograf nu e numai „grafistul” luminii, ci și al „celeilalte lumini”, de dincolo de ea: al „luminii întunecate”. Aceste imagini iau naștere îndărătul ochilor – îndărătul a ceea ce e vizibil – dincolo de lumină. Nu e vorba de instantanee despre lume sau despre timp sau însuși timpul. Aceste imagini sunt opere ale poetului care percepe ce e dincolo de ochi, „mirabila tăcere a neînceputului”.¹⁵

IV

Învățate sau materne, limbile au fost o prezență centrală în perioada din tinerețea petrecută în estul Transilvaniei (maghiara natală dar și româna, germana și franceza) – tânărul e poliglot încă de la vârsta de 18 ani¹⁶ – lor adăugându-li-se, mai târziu, engleza, greaca și araba.¹⁷

Stabilit în Franța din 1946 până în 1954, apoi la Ierusalim, din 1954 până în 1970, anumite opere poetice îl

marchează tocmai în această perioadă: îl citește pe Rilke în germană, fără să aibă nevoie de traducere, apoi pe grecul Séféris, pe englezul Lawrence dar și poeți unguri contemporani (mai ales pe Pilinzsky). Gaspar traduce un număr foarte mare de poeme aparținând acestor autori, din anii 70 până la începutul anilor 2000, cel mai adesea în colaborare cu Sarah Clair (Jacqueline Gaspar), dar cele mai numeroase rămân cele din maghiara sa maternă.¹⁸

Întrebat fiind „Cum poate traducerea să fie un gest unic pentru un traducător ca dumneavoastră, care redă din limbi atât de diferite ca engleza, germana, greaca și maghiara?”, Gaspar răspunde:

„Am căutat de multe ori să explic că traducerea înseamnă pentru mine un proces de învățare continuă, în cel mai înalt grad și pe mai multe planuri. Nimic mai potrivit pentru a intra în vintrele pământului, ca să atingi rădăcina, arborescența ei, circulația sevei, substanța care o hrănește, însăși natura unei poezii unice. Traducând poezie, învăț tot atât, ba chiar mai mult, despre limba în care scriu, decât despre limba pe care o folosește poetul tradus.”¹⁹

Asistăm aici la dezvoltarea unei metaforizări energizante care exprimă cât de benefică a fost pentru el „munca de traducere”.

Putem formula ipoteza că, printre *Élégies de Duino*, volum pe care îl traduce de la mijlocul anilor 60, a noua, în special, are forma unei adresări: „Poate vei fi aici să spui: casă, fântână, podeț, ploscă, ușă, livadă, fereastră, – sau doar: coloană, clopotniță, – dar să le spui, mă-nțelegi – of! Să le spui așa încât nicidecum în sinea lor să nu poată să se-ndoiască că sunt tocmai aceasta.”²⁰ Nominalizarea elementelor care definesc traiul în mijlocul unor realități comune, „vocea” naturii înseși care ia forma unui imn ce reprezintă tot atâtea îndemnuri la a regăsi unitatea între filonul poetic și lumea materială (moștenire a romantismului), dincolo de catastrofele care au marcat secolul, toate acestea devin o misiune pentru (deja) viitorul poet Gaspar.

În introducerea pe care în 1974 o face poeziei maghiare în numărul 2 al revistei *Alif*, Gaspar este perfect conștient de faptul că limba și cultura sa maghiară erau atunci marginale și chiar marginalizate în contexte europene puternic ierarhizate în cadrul unui sistem de limbi, calificate, unele, drept majore iar altele, ca fiind minore.²¹ În 2004, declara și că:

„Maghiarii, ca și insulă de origine fino-ugrică [în Europa] au fost fără îndoială marcați, în toată istoria lor [...] de o anumită solitudine lingvistică pe care au surmontat-o prin învățarea tuturor limbilor și prin traducerea în ungurește a capodoperelor literaturii universale.”²²

Avea sentimentul că traduce dintr-o limbă „dominată” spre una „dominantă”, cu o literatură ce dispune de un însemnat capital simbolic, în ciuda faptului că aura poeziei – care pare încă foarte marcată în literaturile sursă, greacă și ungară²³ – se exercită într-un cerc restrâns de cititori de literatură. Și-a fixat, așadar, „misiunea” de a scoate cât mai multe traduceri în reviste

din Franța și a făcut acest lucru vreme de aproape treizeci de ani, începând cu anii '70, vizând măcar cunoașterea, dacă nu recunoașterea de către mari edituri din cultura-țintă (Gallimard, Belfond, La Différence, Belin).

În ce privește meditația în jurul poemelor lui David Herbert Lawrence, – îndelung maturată înainte de a se apuca de traduceri din autor²⁴, pe care le-a și publicat în număr reprezentativ la edituri importante, – aceasta i-a consolidat lui Gaspar, fără doar și poate, capacitatea de a recunoaște o poezie a vieții sub toate formele ei, prin vitalismul poetului englez, îndeosebi în ce privește descrierea unei naturi exuberante, adesea de inspirație mediteraneeană. Gaspar cataloga *Birds, Beasts and Flowers* ca fiind un „foarte frumos volum”, ca pe o „invitație la o privire mai profundă îndreptată asupra lor, și la o înțelegere a limbii lor ce stă la «baza» imensei piramide reprezentate de comunitatea noastră de ființe vii.”²⁵ În poemul „They Say the Sea is Loveless”,²⁶ animalul (delfini), vegetalul (vița-de-vie) și divinul (Dionysos) sunt unite de fluxul vital al mării.

A existat, incontestabil, și „momentul” Séféris (Mercure de France, 1970) și apoi Rilke (Seuil, 1972), ale căror traduceri au fost publicate de edituri de renume în domeniul literar și instituțional din Franța atunci când se pregătea intrarea lui Gaspar la Gallimard. În aprilie 1972 apare *Sol absolu*. Prin aceste traduceri din opera unor scriitori de prim rang, poetul își face intrarea în comunitatea specială a traducătorilor-creatori. D. H. Lawrence li se adaugă mai târziu, dar decisiv, în 1996, la Gallimard. În cazul autorilor contemporani unguri el a desfășurat însă o activitate de cursă lungă, participând, până la o vârstă înaintată, în programe la scară europeană, continuând să prezinte noi talente de origine maghiară unui public francofon care, rămânea, desigur, restrâns.

V

Volumele de proză și de poezie au fost completate de trei lucrări de reflecție: *Approche de la Parole* (1978), *Feuilles d'observation* (1986) și *Apprentissage* (1994). Concepția care le susține se dovedește a fi una dintre cele mai deosebite din literatura franceză a timpului, prin juxtapunerea chestiunilor literare și științifice²⁷. Prin eseurile despre artă (dedicate mai cu seamă picturii occidentale și chineze de inspirație taoistă), despre știința medicală și biochimia moleculară, despre istoria filosofiei europene, Lorand Gaspar a căutat, în spiritul lui Montaigne, să identifice lecții de viață în cunoaștere și creație, dezvoltând o conștiință *ecologică* (anticipând-o), arătând rețelele de interdependențe pe care omul le stabilește cu o natură amenințată din toate părțile în societatea contemporană.

Approche de la parole (1978) afirmă încă din titlu ambiția de a plasa în prim-plan, dintr-o perspectivă anti-formalistă, „cuvântul”, adică elementul vital specific fiecărei ființe, criticând sever derivatele tehnicii. Predominant e modelul biologic al materiei vii, de unde și frecvența metaforei legate de „țesut” – termen provenit

din vocabularul anatomiei, pe care chirurgul îl cunoștea bine: „Faptul de a fi construit din aceleași elemente ca pământul, materie care se regăsește peste tot în univers, nu e o iluzie. Nu e o iluzie că fiecare formă de viață vorbește același limbaj chimic ca să se organizeze, să se construiască și să se reprodacă.”²⁸

În siajul activității de medic scrie „foi” – la propriu și la figurat – redactate în grabă, între două operații, două urgențe sau seara, întors acasă de la spital, cam în maniera „fișelor de observație”, în care trec rezidenții istoricul bolii, rezultatele examinării clinice și orice altceva se mai întâmplă.²⁹ Autorul nota: „cu cât ești mai înghiontit, cu atât e mai imperios necesar să te oprești, să privești în jur, să iei aer. Cât să notezi o idee, o mirare. Aceste foi sunt pentru mine un mod de a respira.”³⁰

Editate postum cu titlul *Feuilles d'hôpital* (2024)³¹, ele includ rezumate ale istoricului personal (Școala hipocratică de la baza profesiei; figurile de autoritate moderne din prima jumătate ale secolului al XX-lea, de unde și paginile despre asepsie) dar și evocări ale amicilor poeți care au trecut prin experiențe de spitalizare traumatizante, ca de pildă, Jacques Réda, Henri Michaux, Roger Munier, și mai ales Georges Perros, cu citate din acești amici care sunt și semnale de alertă cu privire la degradarea relației între medici și asistenți, pe de o parte, și pacienți, pe de alta, cu precădere legată de îngrijorarea față de tehnicile care li se par din ce în ce mai invazive.

Feuilles d'hôpital est o lucrare despre confidențele pe care ți le faci singur, despre expunere în momentul unor crize existențiale, locul de convergență a impresiilor trăite, un rezervor de experiențe salvate de la uitare. Nu povestește viața ci rutina la spital, cu eforturile depuse pentru a trata și, pe cât posibil, a vindeca, dar, mereu, despre a face față suferinței. „Clinica”, adică, la propriu, ceea ce ține de practica la căpătâiul bolnavului, în prezența lui, și datele obținute prin observație participativă stau în centrul „Foilor”, unul dintre subiectele de inspirație ale acestui jurnal de bord fiind timpul petrecut zilnic lângă bolnavii internați ca și reflecțiile pe marginea pierderii pacienților. O abordare plină de compasiune, și posibilă funcție cathartică, prin interogația finală asupra limitelor limbajului de comunicare în situații tragice.

Un ansamblu de poeme intitulat „Clinique”, a fost la rândul lui publicat în 1979 în revistă, fiind republicat zece ani mai târziu în colecția „Poésie” de la Gallimard³². În el se regăsește o dublă serie de referințe (medicale din Grecia antică, în *Corpus hippocraticum*, și de istorie a medicinei franceze, Laënnec și diagnostic). Poemul încearcă să spună adevărul despre suferința oamenilor și despre experiența trăită de medic. Mărcile de originalitate ale creatorului Lorand Gaspar au fost asocierea datelor științifice, reflecțiilor filosofice cu vocea subiectului liric, contrarând totodată pathosul morții prin practica clinică. Preocupat fiind, la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial care a pustiit lumea întreagă, de o medicină a corpului social, experiența personală i-a servit, cel mai adesea, drept declanșator al reflecțiilor pe marginea condiției umane în suferință, din grija de a asocia mereu eticii științifice și una comportamentală.

VI

La începutul anilor '70, când apare *Sol absolu*, Lorand Gaspar s-a angajat în publicarea textelor pe care le-a intitulat „jurnal” și mai apoi, „carnet”, dezvoltând, în principal, două modalități asemănătoare: pe de o parte, jurnalul personal, pe care îl ținea la Patmos³³ și la Ierusalim, două locuri în care a trăit, sau despre care și-a amintit, *Carnets de Jérusalem* (1997) fiind despre un oraș plin de istorie, în care emergența experiențelor personale lasă loc dezbaterii în aceste „locuri de mare încărcătură” spirituală; pe de altă parte, jurnalul de călătorie propriu-zis (*Journaux de voyages*).³⁴ În realitate, autorul considera relatările de călătorie și poemele din *Sol absolu et autres textes* cât și cele din *Égée Judée* drept complementare, primele fiind, probabil, deschizătoare de drum pentru celelalte.

Relatarea intitulată „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)” (2008)³⁵ este importantă, din multe puncte de vedere, și funcționează, tocmai, ca o „întoarcere”, bazată în principiu pe două șederi, din 1992 și 1995. Nu se pune problema ca Lorand Gaspar să nu se fi întors până atunci în România, el revenind în țară mai mult sau mai puțin regulat începând cu 1964; doar că nu s-a inspirat din aceste reveniri, așa cum a făcut-o în cazul atâtor altor călătorii, despre care a publicat.

Totul începe printr-un lung pasaj emoționant despre ferma bunicilor materni din satul „situat la marginea platoului Gyergyó, pe care se întinde una din cele patru regiuni ale ținutului secuiesc”; „în martie 1992” mai trăia încă, acolo, o mătușă în vârstă, descrisă ca fiind o țărancă cu voce cântătoare.³⁶ Aflăm și că a revenit în „satul familiei în anii '80, când l-a găsit pe unchiul său preferat (Bandi), ocazie în care au vorbit despre originile legendare:

„Unchiul era perfect conștient că originea hunică a ungurilor, în general, și a secuilor, în special, nu avea niciun fundament istoric, dar, ca mare parte din membrii acestei comunități secuiești care număra cam o mie de suflete, respecta miturile și legendele consolidate de tradiție. În realitate, începând cu secolul trecut, mitul originii hunice devenise profesiune de credință, subiect de orgoliu colectiv.”³⁷

În relatarea evocată anterior, zilele petrecute în orașul natal sunt marcate de recenta evoluție politică și de tensiunile interetnice:

„Am sosit la Tîrgu-Mureș la mijlocul unei «săptămâni a toleranței», organizate de grupul Pro-Europa, la exact cinci ani de la înfruntările care avuseseră loc în oraș în martie 1990. [...] Admir hotărârea calmă a acestor femei și bărbați, prinși la mijloc între cele două comunități, pe care una îi consideră trădători iar cealaltă visători, și care își fac treaba în confuzia și ostilitatea din jur, admir aceste calități specifice umane precum inteligența, capacitatea de a înțelege și generozitatea de a acționa.”³⁸

Autorul intervine aici, așa cum a făcut-o adeseori, ca un umanist, preocupat de restabilirea înțelegerii între oameni.

Constată că, în afara „câtorva clădiri «cu magazine de lux», centrul orașului a rămas la fel”, cu toate că îngrijorarea continuă să fie acolo: „Pe anumite străzi, în marea piață publică, mi se mai întâmplă să mai întâlnesc și umbre” notează scriitorul, făcând aluzie la trecutul fantomatic. Înțelege totodată că, după atât de mulți ani, nu mai poate reveni în sensul *reluării* legăturii anterioare și conchide: „suntem în mod clar turiști.”³⁹

Pe parcursul acestei șederi (din 1995) străbate România, în calitate de scriitor, la invitația mai multor centre culturale și universități. Probabil atunci a avut loc întâlnirea cu Martha Izsák, care a tradus *Égée Judée* în română și a publicat cartea chiar în anul respectiv⁴⁰. Acestea erau singurele „reîntoarceri” posibile pentru scriitorul care devenise între timp.

Chestiunea limbii române revine tocmai cu ocazia acestei șederi. Astfel, amintindu-și de trenul care îi duce de la București la Craiova, „în Oltenia”, pe el și pe soția sa, Jacqueline, notează că: „În compartiment un grup de bărbați discută cu o însuflețire dublată de gesturi și mimici într-o limbă care părea că pătrunde gradual straturi vechi din memoria mea; din când în când o imagine sonoră ca o pietricică opacă expune, rostogolindu-se, vreun sens demult întipărit acolo.”⁴¹ Foarte poetică și științifică în același timp, evocarea este emoționantă. Umorel câștigă de multe ori duelul cu posibila melancolie, de pildă atunci când, invitat fiind la o recitare de poezie la Craiova, „bucuros de reapariția câtorva părțicele de vocabular din memorie”, s-a „lăudat în legătură cu progresele în ce privește înțelegerea” făcute „în română”, declarându-i lui „J. [Jacqueline Gaspar, soția sa]” că titlul unui poem recitat („Cucubriu”) înseamnă „Castravete”: „J. se apleacă spre vecina din dreapta, o interpretează românească, ca să verifice. Răspunsul: „Arc-en-ciel” [Curcubeu – n. trad.], ceea ce stârnește „hohote de râs.”⁴² Se observă aici revenirea la suprafață a unei limbi de origine, la cincizeci de ani după plecarea din România transilvană (1945-1995).⁴³

Foarte semnificativ este titlul ultimului volum de poezie: *Derrière le dos de Dieu* (2010), cu inserarea notei explicative preliminare: „«*Derrière le dos de Dieu*» [Îndărutul spinării lui Dumnezeu]: nume dat regiunii din Transilvania orientală unde se află satele austere de pe înălțimile Carpaților de unde se trăgeau bunicii mei. L.G.”⁴⁴ Cartea revizitează câteva locuri în care a stat (Iudeea, Egeea, Tunisia), manifestând o dublă experiență a continuumului care structurează realul, despre care vorbește pentru ultima oară, la o vârstă înaintată: „O fereastră spre adâncuri / larg deschisă spre Întindere. / Nu e nevoie să te-nturzezi, / peste tot e Deschis-ul la ora asta, / aici acolo și chiar ce n-a început vreodată”⁴⁵ iar spațialitatea e „prospețimea unei pulsații / luminează acum aici / deschiderea în trupuri.”⁴⁶

Cu ocazia ultimei deplasări din locul de reședință, undeva la mijlocul anilor '90, își explica astfel condiția cvasipermanentă:

„Când începi prin a fi smuls din locurile copilăriei, îți zici că, la urma-urmei, dacă ai supraviețuit acestui prim act brutal, unei dezrădăcinări

atât de radicale, nu mai poți avea surprize în domeniu. Capeți o inimă de nomad. Așa încât, dacă îți alegi drept patrie o limbă, o cultură ori o meserie anume, când circumstanțele permit, te așterni din nou la drum.”⁴⁷

Totuși, pentru el, Transilvania natală rămâne „mica patrie”, cum zicea Lamartine, care s-a ivit spre finalul operei, la o vârstă înaintată.

*

Încă de la intrarea pe scena literară franceză, a primit premiul Apollinaire pentru volumul de poezie *Le Quatrième état de la matière*, publicat la Flammarion în aprilie 1967. Premiul Obsidiane i-a fost decernat în 1981 pentru „întreaga activitate de poet și traducător”. În 1982, *Sol absolu et autres textes* a intrat în colecția „Poésie” a editurii Gallimard. Un prim colocviu internațional a fost dedicat operei sale în 1987 de Universitatea din Pau (urmat de numeroase alte manifestări universitare) și a primit Marele Premiu pentru Poezie al orașului Paris în decembrie 1988, apoi premiul Mallarmé în 1994.

Cu toate acestea, deși scria în franceză, Lorand Gaspar nu a încercat niciodată să preia discursul de identificare cu o literatură națională franceză, în ciuda faptului de a se fi putut construi ca autor în compania unor poeți de patrimoniu, precum René Char ori Saint John Perse, chiar dacă colaborarea de lungă durată cu *Nouvelle Revue Française* și afilierea editorială la Gallimard l-au plasat *de facto* în centrul scenei literare franceze, deși a trăit la Ierusalim și apoi la Tunis și a profesat într-un câmp care, în aparență, nu avea nimic în comun cu literatura. În opera lui, istoria, filosofia, ornitologia, neurofiziologia creierului au comunicat într-un fel unic și fecund, în afara modei și a mediului literar, grație unui umanism poetic și științific, în care învățarea s-a permanentizat, loc în care se întâlnesc, într-un continuum, toate formele de viață, de la mineral la uman.

Dacă opera sa este citită și recită și astăzi, e pentru că e capabilă să alimenteze „în noi sentimentul, ideea unei continuități dincolo de bulversări și devastări ale timpului, care nu ne lasă treptat decât imagini, la rândul lor, din ce în ce mai fugitive, mai diluate, din cauză că nu pot fi revigorate.”⁴⁸

Poezie (la editura Gallimard):

Sol absolu, 1972; *Égée* suivi de *Judée*, 1980; *Sol absolu, Corps corrosifs et autres textes*, 1982, („Poésie”); *Égée Judée*, suivi d'extraits de *Feuilles d'observation et de La Maison près de la mer*, 1993 („Poésie”); *Patmos et autres poèmes*, 2001 (2004 în „Poésie”); *Derrière le dos de Dieu*, 2010.

Proză:

Histoire de la Palestine, Maspéro, 1968, reeditare 1978; *Approche de la parole*, frontispice Henri Michaux, Gallimard, 1978, reeditare adăugită cu *Apprentissage*, Gallimard, 2004; *Journaux de voyage*, ill. Zao Wou-Ki, Picquier, 1985; *Feuilles d'observation*, Gallimard, 1986; *Carnets de Patmos*, ill. photographies de l'auteur, Le Temps qu'il fait, 1991; *Arabie heureuse*, reedit. *Journaux de voyage augmenté*, Deyrolle, 1997; *Carnets de Jérusalem*, ill. photographies de l'auteur, Le Temps qu'il fait, 1997, reeditare 2007.

Monografii critice (selectiv):

Jean-Yves Debreuille, *Lorand Gaspar*, Paris, Seghers, 2007.

Maxime Del Fiol, *Lorand Gaspar. Approches de l'immanence*, Paris, Hermann, 2013.

Patrick Née, *Lorand Gaspar; une poétique du vivant*, Paris, Hermann, 2020.

Jihen Souki, *Lorand Gaspar ou le chant d'une genèse ininterrompue*, Berlin, Peter Lang, 2024.

Lucrări colective (selectiv):

Espaces de Lorand Gaspar, Roger Little (dir.), Marseille, Sud, 1983.

Lorand Gaspar. Transhumance et connaissance, Madeleine Renouard (dir.), Paris, Jean-Michel Place, 1995.

Lorand Gaspar, Daniel Lançon (dir.), Cognac, Le Temps qu'il fait, 2004.

Lorand Gaspar. La Maison près de la mer, Maxime Del Fiol (dir.), Sud éditions (Tunis)/Presses Universitaires de Bordeaux, 2004.

„Lorand Gaspar”, Madeleine Renouard (dir.), Europe, 2005.

Lorand Gaspar et la matière-monde, Marie-Antoinette Bissay et Anis Nouairi assistés de Patrick Née, Paris, L'Harmattan, 2015.

Lorand Gaspar, archives et genèse de l'œuvre, Anne Gourio et Danièle Leclair (dir.), Paris, Classiques Garnier, 2017.

Traducere din limba franceză de Andreea POP

Traducere susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS -UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCDI IV.

Note:

¹ La Spitalul Charles Nicolle din Tunis, unde a înființat prima unitate de Terapie Intensivă în chirurgie din Tunisia, pe care a și condus-o până la pensionare, în 1992.

² „Une nouvelle universalité”, interviu cu Daniel Lançon, *Lorand Gaspar*, D. Lançon (dir.), Cognac, Le Temps qu'il fait, 2004, p. 45-46. A se vedea și „Essai d'autobiographie inédit” în *Sol absolu* et autres textes, Paris, Gallimard/Poésie, 1982, p. 7-10. „1927: Începe să vorbească germana, datorită unei tinere săsoaice care are grijă de el acasă”; „1932-1935: Tabere de vacanță la Ocna Sibiului, în sudul Transilvaniei, pentru practicarea limbii germane”, „1932-1935: trei sejururi la Dr. Cajal la Carmen Sylva [Eforie Sud - n. trad.], la Marea Neagră, pentru perfecționarea românei”, „Repères chronologiques”, Europe, nr. 918 („Lorand Gaspar”, Madeleine Renouard dir.), octombrie 2005, p. 237.

Facem mențiunea că transpunerea în limba română a citatelor din articol aparține traducătoarei.

³ „Essai d'autobiographie inédit”, *op. cit.*, p. 10.

⁴ „1960-1966”, *Feuilles d'observation*, Paris, Gallimard, 1986, p. 13, sublinierea noastră.

⁵ „Petite biographie portative” în *Lorand Gaspar, Transhumance et connaissance*, Madeleine Renouard (dir.), Paris, Jean Michel Place, 1995, p. 11-13.

⁶ La editura Vărta-Kiadás, Hamburg, în 1953, unde trăia atunci o importantă comunitate maghiară.

⁷ „Une nouvelle universalité”, *op. cit.*, p. 47-48.

⁸ Nouă ediție într-un singur volum: *Histoire de la Palestine: des origines à 1977*, Paris, Maspero, 1978.

⁹ „Essai d'autobiographie”, *op. cit.*, p.13.

¹⁰ *Feuilles d'observation*, Paris, Gallimard, 1986, p. 173.

¹¹ *Sol absolu* (1972), Paris, Gallimard/poésie, 1982, p. 98.

¹² „Entretien avec Lorand Gaspar”, *Scherzo, op. cit.*, p. 11.

¹³ „Essai d'autobiographie”, *op. cit.*, p. 17, p. 20.

¹⁴ Premiera a avut loc la Beirut în 1965. Au urmat multe altele: Alger, Tunis, Praga, Budapesta, prima din Franța, de la Marseille în 1985, o retrospectivă a întregii opere, în 1989, la celebrul Muzeu Nicéphore Niépce din Châlons (acasă la cel care a pus bazele fotografiei). Expoziția *Chines Arabies* la Centrul Georges Pompidou între iunie și septembrie 1996, care asocia opera fotografică a lui Victor Segalen și a lui Lorand Gaspar, a constituit un adevărat eveniment.

¹⁵ „Entretien sur la photographie avec Georges Monti. *La lumière obscure*”, în *Lorand Gaspar* (2004), *op. cit.*, p. 161.

¹⁶ „1934-1943. Vorbește curent maghiara, româna, germana și franceza”, „Repères chronologiques”, *op. cit.*, p. 238.

¹⁷ „1959-1963 : Învățat greaca și araba în această perioadă”, *id.*, p. 242.

¹⁸ A se vedea bibliografia traducerilor publicate în *Lorand Gaspar* (Le Temps qu'il fait, 2004, p. 386-394) și în *Trente années de littérature hongroise en traductions françaises. Bibliographie annotée 1979-2009*, alcătuită de Sophie Aude, Budapesta, Fondation du livre hongrois, 2010, online.

¹⁹ Convorbire cu Colette Guedj, Nice, *Nu(e)*, nr.17 („Lorand Gaspar”, D. Lançon dir.), iunie 2002, p. 12.

²⁰ Elegia a 9-a, *Les Élégies de Duino* (Lorand Gaspar trad.) suivi des *Sonnets à Orphée* (Armel Guerne trad.), Paris, Le Seuil/„Points”, 2006, p. 81.

²¹ „Chiar fără să trebuiască să părăsești continentul european, există între «celelalte limbi» una mai oropsită, mai «barbară», mai solitară decât celelalte. Cine, în afară de unguri, știe această limbă din Urali, cea mai bogată din familia ei, dar impresurată de oceanul de limbi indo-europene?”, Tunis, *Alif*, nr. 4-5 („Poètes hongrois”), 1974, p. 127. Conține o selecție de poeme traduse ale autorilor Gyula Illyés, István Vas, Sándor Weöres, György Somlyó, Iászló Nagy, Sándor Csoory, Agnès Nemes-Nagy, Ferenc Jubasz, p. 129-164. „1973 (aprilie): Grație unei invitații la Budapesta, descoperă poezia maghiară contemporană. Îi întâlnește pe János Pilinszky, György Somlyó, István Vas și pe Sándor Weöres”, „Repères chronologiques”, *op. cit.*, p. 243.

²² „O nouă universalitate”, *op. cit.*, p. 51.

²³ Laudă „dinamismul legăturilor între poezii și cititorii lor din Ungaria”: „Ce ferment puternic, ce teren fertil pentru poezie, această cerere pasionată care vine din partea unui întreg popor!”, Introdúcere, *Alif*, nr. 4-5, *op. cit.*, p. 128.

²⁴ „1959-1963. Începe lectura aprofundată și mereu neterminată din David Herbert Lawrence [...]”, „Repères chronologiques”, *op. cit.*, p. 242.

²⁵ „Prefață”, *Poèmes*, choix traduit et présenté par Lorand Gaspar et Sarah Clair, ediție bilingvă, Paris, Gallimard/Poésie, 1996, p. 17; „ediție nouă și adăugită”, 2007, *id.*

²⁶ *Last Poems* (1932), *Poèmes*, *op. cit.*, p. 236-237.

²⁷ Cel mai important eseu al său este, fără îndoială, „Sciences, philosophie et arts” în *Lorand Gaspar*, 2004, *op. cit.*, p. 105-120.

²⁸ „L'ordre improbable” (1978), *Approche de la parole* suivi de *Apprentissage*, Paris, Gallimard, 2004, p. 78.

²⁹ „Lorand Gaspar répond [și răspunde] à Anne Clerfeuille-Mould”, Angoulême, *Sémaphore*, nr. 5, mai 1999, f.p.

³⁰ *Feuilles d'observation*, Paris, Gallimard, 1986, p. 9.

³¹ *Feuilles d'hôpital*, édité et préfacé par Danièle Leclair, avec la collaboration de Thomas Augais et Julien Knebusch, Genève, Héros-Limite, 2024. Numeroase pagini din el au fost publicate anterior în reviste sau în volume colective dedicate autorului.

³² „Clinique (sous le platane de Cos)”, *Po&sie*, nr. 11, al 4-lea trimestru 1979; versiune prescurtată în *Égée suivie de Judée*, Paris, Gallimard, 1980; *Poésie/Gallimard*, 1993, p. 71-84.

³³ În 1961 autorul cumpărase o „casă lângă mare” pe insula pe care a fost primul străin care a trăit și, timp de vreo zece ani, a revenit acolo în mod regulat.

³⁴ Paris, Picquier/Le Calligraphe, 1985 (Asia centrală, Palestina, insulele grecești, Sahara algeriană); reluate în *Arabie heureuse et autres journaux de voyage*, Paris, Deyrolle, 1997.

³⁵ „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)”, Clichy, *Nunc*, nr. 17 („Lorand Gaspar”), noiembrie 2008, p. 76-82.

³⁶ „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)”, *op. cit.*, p. 77.

³⁷ „Un Sicule au Tibet. Alexandre Csoma de Körös”, *Europe*, nr. 918 („Lorand Gaspar”, Madeleine Renouard dir.), octombrie 2005, p. 39.

³⁸ „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)”, *op. cit.*, p. 78.

³⁹ „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)”, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁰ *Egeea*, poem urmat de *Iudeea*. Traducere de Martha Izsák, Cluj, Editura Clusium, 1995. În martie 1995 vizitează noul Centru Cultural Francez din Timișoara, condus de o tânără care îl întreabă: „Acum, serios : După părerea dumneavoastră, poate poezia să salveze lumea? Ne-am mulțumi și cu mai puțin”, „Retour ...”, *op. cit.*, p. 80. La Cluj, „întâlnire călduroasă cu profesorii și studenții departamentului de Franceză din Universitate, urmată de un prânz cu câțiva prieteni vechi”, p. 81. Admiră *Coloana infinitului* (1935), operă majoră a lui Brâncuși: „Marile intuiții ale sculpturii lui Brâncuși, dorința lui timpurie de a pune operele în relație unele cu altele, de a le include într-un mediu, își găsesc pe deplin expresia la Tîrgu Jiu. Domnie a simplității și rigorii”, p. 82.

⁴¹ „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)”, *op. cit.*, p. 81.

⁴² „Retour de Transylvanie (et d'autres régions de la Roumanie)”, *op. cit.*, p. 82.

⁴³ Notează din nou, cu emoție, în 2004 : „dacă îmi va mai fi dat să mă întorc în Transilvania, o să merg, cu siguranță, să-mi revăd, mai întâi, familia, la Tîrgu-Mureș (Marosvásárhely) și apoi, dacă nu se întâmplă nimic grav care să mă împiedice, o să iau drumul Carpaților, până în satul secuiesc, loc magic al copilăriei mele.” („Une nouvelle universalité”, *op. cit.*, p. 45-46). Nu se va mai putea întoarce niciodată. Moare la Paris, la data de 9 octombrie 2019, ca urmare a unei lungi boli invalidante.

⁴⁴ *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010, p. 8. [Traducerea toponimului care dă titlul volumului îi aparține lui Dominique Ilea, *Literomania*, nr 200, aprilie 2021, online – N. trad.]

⁴⁵ „Jérusalem”, *Derrière le dos de Dieu*, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁶ „Peintures de Jabbaren”, *Derrière le dos de Dieu*, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁷ „Quitter Sidi-bou-Saïd” (1995), *Arabie Heureuse et autres récits de voyage*, Paris, Deyrolle, 1997, p. 146.

⁴⁸ Text de publicitate editorială pentru *Carnets de Jérusalem*, 1997.

Alexandru MATEI

Lorand Gaspar. Diagnostic și critică; medical humanities și istorie literară

În ceea ce privește poezia lui Gaspar Lorand, două sunt punctele care mi se par importate în contextul grupajului din care textul meu face parte: apartenența sa la ceea ce se numește *medical humanities*, sau *health humanities*, și felul în care eu am ajuns la literatura poetului mureșano-maghiar-francofon. Mă voi încumeta să închei cu câteva considerații legate de cele două moduri în care poate fi citită poezia lui Lorand, cu lentile diferite, fie în contextul clasic al istoriei literare, fie în cel al umanităților medicale. Cred că orice alt comentariu aș face, aș risca să intru pe teritorii pe care colegele și colegii mei le parcurg foarte bine, atât aici cât și în numărul special dedicat lui Gaspar Lorand de revista *Echinoc* (48/2025) și coordonat de Corina Bozedeau și Simona Policino.

Cu riscul de a dezamăgi, nu voi comenta poezia sa în calitate de critic literar, din două (tot două!) motive principale. Primul ține de o anume sensibilitate poetică. Astfel, deși Lorand Gaspar este un foarte bun poet modernist, un poet marcat de sacralitatea unei scriituri care oficiază, și de preeminența contemplației asupra oricărei alte forme de viață, nimic din ceea ce reprezintă o altă poetică, să-i spunem generic postmodernă (în general de origine anglo-saxonă) nu i-a modificat opera. Al doilea ține de o dispută teoretică, destul de surdă de altfel, cu *mainstreamul* teoretic francez din anii '60-'70, și anume cu ceea ce generic se numește „structuralism”. Lorand îl respinge. Într-un excelent articol pe marginea raportului dintre poet și mandarinii teoriei franceze, Dominique Combe scrie: „În eseurile sale, Lorand Gaspar nu îi citează pe Foucault, Barthes, Derrida, pe care îi citează totuși. Fără a-i numi, el vizează totuși în mod direct «textualismul», pe care îl acuză că se bazează pe un model structural sau formalist al limbii și al textului literar, redat la o autonomie teoretică sub semnul autotelismului, al închiderii semnelor, al funcției poetice a limbajului, al autodiferențialității. Întreaga operă a lui Lorand Gaspar este, dimpotrivă, o pledoarie vibrantă în favoarea referinței și a deschiderii.”¹ Faptul că structuralismul e perceput ca un curent închis, auto-centrat și, mai ales, in- sau a-uman e un loc comun. Ilustratele care circulă cu aceste clișee despre *french theory* au configurat un orizont de așteptare de care e greu să scapi. Și pentru că nu iese fum fără foc, e adevărat că ceea ce am putea numi viziunea structurală asupra lumii este susținută de un fel de prometeism epistemologic și de o *libido sciendi* care, ambele, irită.

Mi se pare foarte important ca târgumureșenii să știe că un poet de talia lui Lorand Gaspar s-a născut în acest oraș în 1925, și ca specialiștii dar și amatorii de literatură să înțeleagă faptul că un scriitor este francofon dacă scrie în franceză, dar că a fi francofon nu presupune un raport vertical între un spirit francez și un suflet individual locuit de acesta. Lorand Gaspar s-a născut pe teritoriul unui regat care era deja român, dar vorbea maghiara.

De altfel, prefața lui Maxime del Fiol la studiul său monografic despre Lorand, publicat în 2013, ne lămurește suficient asupra importanței limbii maghiare în copilăria și adolescența viitorului poet care devine francofon de-a lungul anilor 1950². Conform datelor pe care le putem obține accesând Wikipedia în limbile română și maghiară, populația românească a orașului era foarte redusă, sub o cincime, până după 1920, crește apoi și scade iar după 1940, tinzând către jumătate târziu, prin anii '80. Dar asta nu înseamnă că poetul s-ar fi format ca poet maghiar, în măsura în care opera lui poetică este scrisă în franceză, la maturitate (după vârsta de 40 de ani) și pare construită în interiorul unui spațiu francofon. Nu mai puțin importante rămân însă spațiile orientale în care trăiește, Ierusalim și Tunis, dar și Palestina, despre care a scris două cărți, una apărută în două ediții, în 1968 și 1978 (și care l-a împins pe traseul Ierusalim-Tunis pentru că a supărat Israelul), spații în care și-a trăit cea mai mare parte a vieții și care fac din el un poet de asemenea mediteranean. Toate aceste ancorare trec prin poezia lui, i-o definesc, probabil unele mai degrabă decât altele, și cred că e mai nimerit să-l numim pe Lorand un poet mediteranean. Tot așa după cum cred că varietatea operei sale face din el un scriitor și nu doar un poet de prim plan.

Nu s-a gândit nimeni, în toiul războiului din Gaza și al angajării pro-Gaza sau pro-Israel din ultimele luni că Lorand Gaspar a publicat între 1968 și 1978 două ediții din *Histoire de la Palestine*, și una *Palestine, année zéro*. Prima dintre ele, în cea de-a doua ediție, a fost adusă la București în 1990 în cadrul programului „Operațiunea Libertate. Cărți pentru România” (atunci, ca și acum, aveam și am avea nevoie de astfel de „operațiuni”). Eseul din 1978 este unul în același timp bine documentat, și apare de altfel la editura de stângistă Maspero, alături de titluri ale unor nume celebre de revoluționari sau teoreticieni ai revoluțiilor socialiste și comuniste. *Istoria Palestinei*, care vorbește mai degrabă despre Palestina contemporană autorului, se încheie cu o concluzie fără echivoc: „fără colonizarea sionistă, al cărei punct final a fost Statul Israel, Palestina, eliberată mai devreme sau mai târziu de mandatul britanic, ar fi astăzi, probabil, un stat independent.” (p. 216) Lorand Gaspar nu este doar un poet, cum spuneam.

Descoperirea lui Lorand Gaspar a fost o întâmplare fericită. Mă aflam la Nantes, în 2011, la Arhivele Ministerului de Externe, și consultam dosarul Institutului Francez din București, anii 1940, căutând urme ale misiunii lui Roland Barthes care, între 1947 și 1949, făcuse parte din legația franceză. La un moment dat, îmi ieșea-n cale o scrisoare datată 27 iulie 1949, prin care viitorul critic o roagă pe o doamnă numită Baciou-Fayon (despre un anume profesor Fayon am găsit o referință într-un articol din România literară, 1995³) cu adresă pe strada Ștefan cel Mare din Târgu-Mureș (Barthes ortografiază mai întâi numele maghiar al orașului, Marosvasarhely), să cerceteze, în cea mai mare discreție „moralitatea, mentalitatea și originile” familiei din care provenea Lorand Gaspar. Mama celui care atunci era student la medicină în Franța, aflăm de la Maxime del Fiol, nu avea o relație bună cu fiul. După plecarea lui de acasă, odată

cu mobilizarea în timpul războiului, ei aveau să se revadă abia în 1970, la Budapesta, pentru că Lorand voia să evite contactul cu regimul Ceaușescu⁴. Dar Barthes, deși cerea informațiile respective în nume privat și nu pentru el însuși, răspundea în felul acesta unei sarcini de serviciu. Cert e că, pornind chiar de la geografie, Lorand și Barthes nu par să fi avut aceleași preferințe. Barthes locuiește în Alexandria egipteană după ce pleacă de la București, unde îl cunoaște pe Greimas, dar Orientul arab nu-i place, cum de altfel nici Balcanii nu erau pe gustul lui – avea să mai aștepte puțin până la Japonia care-l va fascina.

Ceea ce m-a făcut să mă întorc la Lorand nu este însă poezia, cât ceea ce el numește „foi”, eseurile și însemnările sale. Prin tot ceea ce a scris, și mai ales prin niște titluri poate mai puțin comentate, el este unei opere care astăzi nu poate fi ocolită de *medical humanities*. Numele său lipsește din cele câteva antologii de gen publicate în ultimii ani, dar asta nu înseamnă decât că aceste antologii, alcătuite după modelul anglo-saxon de ambalare și difuzare a corpusurilor de *studies*, nu iau în considerare decât (sau mai ales) ceea ce există publicat în engleză. Aceste antologii sunt excelente instrumente de marketing epistemologic. Ele devin reperele domeniilor pe care le definesc, dar omisiunile lor nu sunt mai puțin importante.

Când vorbim despre *medical humanities* vorbim despre două mari axe. Una este cea a vindecării. „Reparația prin literatură”, dacă acceptăm sintagma, este o versiune mai *soft* a unui discurs spiritual de vindecare, în carcanele căruia nu voi intra acum pentru că ar însemna să scriu un alt eseu, o altă carte. Acele *medical humanities* în care am putea încadra opera, sau o parte din opera lui Lorand țin de o clasificare tematică, fără ca dimensiunea reparativă să fie complet absentă. Doar că acum nu vorbim din perspectiva pacientului sau din cea a tehnologiei medicale, ci de conștiința unui scriitor-medic care se angajează ca atare în scriitură. Voi vorbi puțin despre această din urmă axă a unei literaturi reflexive, pe care o informează experiența de medic a autorului. Și vom lăsa *medical humanities* să purceadă la câte combinații doresc, așa cum putem constata cu ocazia publicării, anul acesta, a unei *The Edinburgh Companion to Science Fiction and the Medical Humanities*⁵.

În ceea ce privește literatura medicală a lui Lorand, mă gândesc mai ales la titlul său *Feuilles d'hôpital*, editată cu ajutorul familiei poetului la o editură mică, Héros-Limite, din Elveția. Dar fragmente apăruseră deja în numărul special al revistei *Europe*, în 2005, și încă mai devreme, într-un număr din *Nouvelle Revue Française* din 1993. Despre aceste texte scriu Olivier Belin⁶ și Glenn Fetzer⁷. Alături de aceste „foi” există și altele, „de observație”, care toate vin să confirme importanța pe care o are pentru Lorand realul. Care real, însă? Unul în centrul căruia se află pe de o parte omul (mai degrabă generic), și pe de alta spațiile aride și fluide, vaste și continue care îl încadrează și-i inspiră reflecții sobre care devin reverii ale inefabilului. Glenn Fetzer vorbește mult despre relația dintre medicină și scriitură la Lorand și are dreptate atunci când le reunește pe cele două sub acoperișul larg și etanș al Greciei primordiale și generatoare de istorie. E foarte

important de precizat acest orizont, pentru că relația dintre medicină și literatură poate produce forme poetice dintre cele mai diverse. În altă parte de lume, de pildă, există un poet medic, Glenn Colquhoun, mult mai tânăr decât Lorand, neozeelandez și influențat de cultura Maori, autor al unor volume dintre care cel mai cunoscut este *Playing God. Poems about Medicine*, din 2002, în care experiența de medic este transcrisă poetic într-o cheie deloc hieratică și nici monologală – se aude vocea pacienților, până la, de pildă, acest poem al unui intubat.

Lorand rămâne adeptul unei viziuni contemplative, iar experiența de medic duce către eseuri în sens clasic, în centrul cărora se află un *eu* echilibrat, conștient de toate mizele vindecării și scriiturii ca procese de grijă, dar ușor distant, surplombant, cum spun francezii.

Lorand este un foarte bun teoretician, însă unul, cum se spunea până de curând, al culturii, ale cărui presupuziții sunt săpate în piatra care împrejmuiește Mediterana. Se vede obligat să dea estetica efemeră dar pulsatilă a post-modernității (spus generic: o dinamică socio-politico-culturală foarte rapidă) pe cea parmenidiană a mării „mereu reîncepute” (Valéry). Medicina ca poezie poate să apară atât într-o viziune beckettiană ca cea din *Breath* (1969), de împerecheat cu poezia lui Glenn Colquhoun, cât și ca medicină greacă, ritual, taină, hermeneutică, așa cum o regăsim la Lorand.

Cum vorbim despre opera lui? Bunăoară, ca despre opera unui poet francofon modernist pentru care poezia e origine și monument, substanță sacră care cere respectarea unei taine în actul scrierii, așa cum se întâmplă la poezii francezi din preajma suprarealismului, Saint-John Perse, de pildă, cu a lui *Anabază* din 1924. Sau, poate mai degrabă, ca despre opera unui poet care face poezie în preajma practicii medicale, a lumii spitalului, a valorilor în care ajunge să creadă și a unei culturi în care naturalul și istoria se împletesc în încercarea de a suplini și poate de a răzbuna depărtarea față de Occidentul accelerat. Aleg această a doua variantă.

Ceea ce mi se pare în fond diagnosticul poeziei lui Lorand este monumentalitatea. El pare să înțeleagă foarte bine că poezia e un vâl pe care-l poți așterne peste lume pentru a o poetiza, iar panteismul său face să-și poată oferi orice face parte din lumea poetizată. Pe Lorand îl atrage însă foarte mult, mai mult decât orice altceva, nu obiectele

care o compun, ci ideea de totalitate a lor, poate pentru că „totul” e etern, în vreme ce fiecare dintre componentele lui are termen de garanție sau e, cum se spune, finit. Mi se pare destul de clar că experiența sa de medic, de medic chirurg aflat în contact permanent cu moartea individuală îl împinge către un idealism holist, în care cuvintele devin ambalajele obiectelor-simbol ale eternității (piatră, statuie, zeu, mare, nisip, dar și valori umane, impresii și percepții care construiesc și întrețin imaginea durabilității). Ok, dar această poezie trebuie mereu contextualizată. Fie de istoria literară, într-o succesiune și vecinătate de forme literare, fie de *medical humanities*, în funcție de raporturile dintre experiențe medicale și transcrierile care le pot comunica. Lectura pe două planuri este și ea posibilă, și în fond recomandată, dar cred că cele două planuri trebuie păstrate. Din punctul meu de vedere, prefer, în ocurența, lectura de diagnostic celei de istorie literară.

Dar, ca oricine, pot greși.

Note:

¹ Dominique Combe, „Parole, langue, langage. Lorand Gaspár contre le textualisme”, in Anne Gourio, Danièle Leclair (dir.), *Lorand Gaspar, archives et genèse de l'œuvre*, Paris, Classiques Garnier, 2017, p. 83

² Maxime del Fiol, *Lorand Gaspar, Approches de l'immanence*, Paris, Hermann, 2013, p. 7-13.

³ Constantin Olariu, „Boema anilor 55-70” în România literară nr. 51-52, 1995, pp. 12-13.

⁴ Maxime del Fiol, op. cit.

⁵ Coordonatori: Gavin Miller, Anna McFarlane și Donna McCormack, Edinburgh University Press, 2025.

⁶ „La poésie en feuilles de Lorand Gaspar. Autour de «Feuilles d'hôpital»”, in Anne Gourio, Danièle Leclair (dir.), *Lorand Gaspar, archives et genèse de l'oeuvre*, p. 109-124.

⁷ Glenn Fetzer, „Interroger la langue, dépister la maladie: écriture et médecine chez Lorand Gaspar”, in *Lubin Studies in Modern Languages*, 38 (1), 2014, pp. 52-64.

Corina BOZEDEAN

Lorand Gaspar, sau poezia peregrinărilor (lăuntrice): Târgu Mureș - Paris - Ierusalim -Tunis, *aller-retour*

Născută în exil (deși Lorand Gaspar avusese tentative timide de a scrie încă din liceu), poezia medicului cu origini târgumureșene își găsește respirația în labirintul peregrinărilor, de la Mediterană, la Marea Egee, Iudeea și Orientul Mijlociu, până la destinația poetică finală, regiunea transilvană din județul Harghita, atât de dragă copilăriei sale, situată *d(D)errière le dos de Dieu*¹.

Lorand Gaspar s-a născut la Târgu Mureș în februarie 1925, într-o familie maghiară, în care mama avea origini săsești și armene. S-a aflat astfel încă de mic la confluența unor culturi și limbi foarte diferite, maghiara, germana și româna, la care s-a adăugat franceza, pe care a studiat-o de foarte tânăr. După absolvirea liceului la Târgu Mureș, s-a înscris la Școala Politehnică din Budapesta în 1943, unde a fost mobilizat câteva luni mai târziu și trimis pe Frontul de Est, pentru armata maghiară care lupta împotriva

Uniunii Sovietice, alături de germani și italieni. Înfrângerea maghiarilor și încercarea eșuată de a negocia o pace separată cu Anglia în octombrie 1944 au dus la ocuparea Ungariei de către Germania, unde Lorand Gaspar a fost deportat în noiembrie 1944. A evadat împreună cu câțiva camarazi în aprilie 1945, în momentul sosirii trupelor aliate în Germania, și a ajuns la periferia orașului Pfullendorf, unde a fost reperat de armata franceză. Plasat timp de un an într-un lagăr de prizonieri de război în Alsacia, a ales să rămână în Franța și s-a stabilit în mai 1946 la Paris, unde a început să studieze medicina, practicând în același timp numeroase meserii pentru subsistență. La finalul Facultății a devenit chirurg în spitalele pariziene, specializându-se în gastroenterologie. În iunie 1954, a plecat la Ierusalim, unde a fost numit șeful a două spitale franceze, Spitalul Saint-Joseph de aici și Spitalul Francez din Betleem, în care a condus secția de chirurgie. Fără să-și dea seama, a ajuns într-o regiune afectată de grave tensiuni politice și a suferit repercusiunile conflictului israeliano-palestinian. În iunie 1967, în timpul Războiului de Șase Zile, casa sa a fost jefuită, iar luptele care aveau loc în jurul spitalului au provocat o explozie puternică, în urma căreia, în sala de operații s-a ajuns să se lucreze cu lanterna.

În ciuda acestui climat de violență, Gaspar nu s-a gândit nicio clipă să părăsească Ierusalimul, unde făcea tot felul de operații, mai puțin neurochirurgicale. Tot acolo, în această Iudee cu istoria ei milenară, a început cu adevărat să scrie: descoperirea deșerturilor din Orientul Apropiat, a bogățiilor ascunse și a luminozității aparte, a constituit pentru el o experiență fabuloasă care i-a inspirat primele volume: *Le Quatrième État de la matière* [A patra stare a materiei] (Flammarion, 1966), *Gisements* [Zăcămintele] (Flammarion, 1968) și *Sol absolu* [Sol absolut] (Gallimard, 1972).

Începând cu 1960, Gaspar a descoperit un alt spațiu, cel al Greciei și al insulelor sale, un fel de contrapunct al deșertului și al unei Palestine sfâșiate de conflicte politice. Astfel, în 1961, a cumpărat o casuță în Patmos pentru a-și petrece acolo vacanțele. Liniștea, albul radiant al caselor, dar și viața simplă a pescarilor, îi ofereau un cadru liniștit, propice scrisului. La acea vreme, nu exista niciun medic pe insulă; foarte repede, Gaspar a devenit pentru locuitorii „doctorul” și alături de ei a învățat greaca modernă. Grecia, peisajele și locuitorii săi, istoria și literatura acestei țări, au dat naștere la noi poezii, publicate în volumul *Égée, suivie de Judée* (Gallimard, 1980) [Egeea urmată de Iudeea²] și, mai târziu, în *Patmos* (NRF, 1989/Gallimard, 2001).

Situația sa avea să se schimbe în 1970. După Războiul de Șase Zile, implicarea sa în acordarea de îngrijiri medicale refugiaților palestinieni din Cisiordania, participarea la întâlniri care să intermedieze coexistenței pașnice între israelieni și palestinieni, apoi pozițiile sale publicate în cartea *Histoire de la Palestine* [Istoria Palestinei] (Maspero, 1968) au fost prost receptate. Din acest motiv, autoritățile franceze l-au invitat să părăsească Ierusalimul și să-și caute un alt post.

A ales Spitalul Universitar Charles Nicolle din Tunis, unde și-a preluat atribuțiile medicale în martie 1970, la departamentul chirurgului și profesorului Zouhair Essafi. În Tunisia, s-a stabilit într-un loc deosebit, departe de satul Sidi Bou Saïd, într-o casă veche cu vedere la mare, pe un

deal sălbatic de două hectare, de unde observa plantele, păsările, insectele, mișcările cerului și ale mării. La spitalul Charles Nicolle, profesia i s-a specializat, în sensul că a putut să se dedice domeniului său de competență, chirurgia digestivă. Integrarea într-o instituție universitară avea să-i stimuleze cercetările medicale și să-i permită să transmită noile cunoștințe: astfel, după un stagiul de trei luni la Boston cu chirurgul Francis Daniels Moore, a reușit să creeze o unitate de terapie intensivă în chirurgie la Tunis și să îndrume tinerii rezidenți spre o abordare mai plină de empatie și compasiune în tratarea pacienților. După mulți ani, acești medici își amintesc încă de chirurgul atipic, care își făcea timp să stea de vorbă cu pacienții, să le arate rezidenților ceva mai mult decât tehnicile strict medicale, să-i învețe altceva decât cunoștințele esențiale de specialitate pentru a pune un diagnostic.

Lorand Gaspar și-a practicat întotdeauna profesia cu pasiune, în ciuda unor condiții tehnice și climatice adesea dificile, care îl împiedicau uneori să ofere cea mai bună îngrijire. S-a pensionat oficial ca și chirurg în 1988, dar a menținut legătura cu Spitalul Charles Nicolle timp de mai mulți ani, participând la întâlniri cu medicii din fostul său departament și vizitând pacienții.

Începând cu 1992, și-a împărțit timpul între Tunis și Paris, unde s-a stabilit definitiv câțiva ani mai târziu. Acest deceniu a marcat desăvârșirea operei sale, care a fost distinsă cu Premiul Goncourt pentru poezie în 1998. Operele sale au fost republicate, adesea în versiuni extinse: *Égée suivie de Judée* (1993), *Arabie heureuse et autres journaux de voyage* (1997), *Patmos et autres poèmes* (2004), *Approche de la parole suivie d'Apprentissage* (2004).

În opera lui Gaspar, limbajul poetic se identifică cu limbajul vieții – diferit de limbajul general, folosit ca instrument în slujba supraviețuirii –, e original, dinamic, eliberat de strâmtoarea totalizantă a sensului. În viziunea poetului-chirurg, limbajul este un instrument mai mult sau mai puțin adaptat pentru a formula și comunica cunoștințele accesibile simțurilor noastre.

Lorand Gaspar operează o conștientizare crescândă a unității și coerenței lumii nelimitate, atât cea cunoscută cât și cea necunoscută, pe care încearcă să o abordeze în scrierile sale: „Totul pare a fi o chestiune de asamblare, conexiuni, relații și schimburi”, afirmă Gaspar în *Sol absolu* [Sol absolut]³. Prin asamblare, Gaspar se referă nu doar la aranjarea unor elemente diferite, ci și la actul de a reuni componente disparate, de a construi o ființă și de a o reconstitui la infinit. Accentul pus de Gaspar pe aranjarea structurată a versurilor subliniază funcția performativă a limbajului poetic, care desface și rețese constant jocul împlinirii semnelor: „Limbajul poeziei sfidează orice categorizare, nu poate fi redus la nicio funcție sau formulă. Nici instrument, nici ornament, el scrutează limbajul ce străbate veacurile și spațiul parcurs [...]. Se mișcă cu aceeași energie cu care se construiesc imperiile, iar apoi se distrug” (*Approche de la parole* [Abordarea cuvântului]). În poeziile sale, Gaspar nu caută rime, ci alte conexiuni, mai profunde, mai surprinzătoare și mai secrete între cuvinte.

Vidul devine în poezia lui Gaspar o prezență a cărei descifrare o poate încerca doar poetul, care fixează

imaterialitatea unei ascultări și vibrația unui tumult interior. Poetul-chirurg conceptualizează și poetizează Auzul și Privirea. Poeziile lui Gaspar sunt bio-grafice, lipsite de logică și linearitate, ele sunt asemenea unui organism ce se contopește cu toate formele de existență, organice și anorganice. Ceea ce contează pentru Gaspar este relația senzorială directă cu realitatea, stabilită printr-o lectură intuitivă personală. Poezia nu e pentru poetul-chirurg un răspuns la întrebările omului, care trebuie să continue explorarea, căci textul poetic este textul vieții, extins, prelucrat de ritmul elementelor, erodat și fragmentat pe alocuri. Gaspar caută să înțeleagă funcționarea intrinsecă a lumii reale, să elucideze enigma misterioasă a dinamismului său perpetuu și, de asemenea, să descopere locul ființei vii în cadrul acestui sistem, în care simțirea emoțională și senzorială se împletește cu știința. În *Foi de observație* Gaspar observă, de altfel, că senzațiile și gândurile noastre le reflectă pe cele ale lumii reale, că imaginile din operele artistice se acordă cu mișcările acestora: „Nu cred că există o diferență fundamentală între «interpretările» și «decupajele» realității după care ni se formează simțurile, cuvintele, gândurile zilnice prin integrarea întâlnirilor cu toate mișcările mediului înconjurător și producerea operelor noastre de artă. În ambele cazuri materia primă este dată de capacitatea noastră de a le modifica în structurile personale, de a percepe aceste modificări, de a le combina și gândi” (*Feuilles d’observation* [Foi de observație]).

Observații despre pietre, mișcări ale naturii (deșertul, marea) dar și despre corp („limbajul moleculelor”) devin firul conducător în explorarea Universului și, implicit, a naturii umane din poezia sa. Împletirea între părțile constitutive ale Totului este adesea ideografică la Gaspar:

PIATRĂ	PIATRĂ
	încă o
	PIATRĂ
	nisip
	nelimitat
	NIMIC.
	(<i>Sol absolu</i> [Sol absolut])

După cum se observă în această poezie, repetarea cuvântului PIATRĂ creează legături care există doar pentru a reprezenta simbolic un ansamblu spațial, o entitate ale cărei părți constitutive stabilesc un sentiment de echilibru. La nivel metonimic, textul evocă, prin albul paginii, prin sărăcia cuvintelor, prin aranjarea acestora, precum și prin legături semantice – între Piatră și nisip, între nelimitat și Nimic – ținuturi deșertice, pentru a evoca finalmente realitatea primordială, căutată și invocată constant, chiar și la aproape trezeci de ani de la apariția volumului *Sol absolu* [Sol absolut]:

[...] acolo se consumă în fiecare dimineață contopirea
dintre strălucirea și uzura unui ținut pustiu –
să inventeze o muzică făcută doar
din acest neant care respiră între contrarii
dintre o bătaie a inimii
și bătaia unei aripi
sfârșitul și infinitul.

(*Derrière le dos de Dieu*
[Îndărătul spinării lui Dumnezeu])

Gaspar contemplă atent fragmentele realității primordiale, sesizate de el în deșert, această țesătură telurică, ce pare amorfă. Percepe în ea o organizare secretă a formelor materiei. În intimitatea particulelor dispuse, aparent, la întâmplare, Gaspar intuește un spirit misterios ce gestionează aranjarea lucrurilor: „Trebuie doar să privim mai departe, să pătrundem mai adânc. O lume nouă se conturează deja, o complexitate nevăzută se dezvăluie în interiorul structurii atunci când este mai bine observată (sau mai distanțată)” (*Sol absolu* [Sol absolut]). Citind *Gisements*, *Sol absolu* și *Le Quatrième État de la matière* întâlnim mineralele elementare (piatra, nisipul), percepem lumea prin ochii unui chirurg, anatomist al deșertului, ca o imensă catedrală de piatră, înălțată în aerul uscat. Opera lui Gaspar ne dezvăluie scheletul Terrei, nuditatea planetei, percepută în Orient mai bine ca oriunde: „Am învățat aproape totul străbătând ținutul, amestecându-mă printre cele mai defavorizate vieți de pe planetă” (*Journaux de voyages* [Jurnale de călătorie]). Aceste spații îl fac să înțeleagă mai bine constelația simbolică a memoriei („Am doar lucruri foarte simple / soarele a apărut treptat/ precum mama când tăia pâinea / și noi puneam supă pe masă/ lucrurile ce afară cădeau încet, iasomia, zăpada, copilăria / gustul de ardei iute și dinții fericiți / corpurile ce ne țin încă de cald o vreme/ în nopțile târzii ale vârstei” – *Sol Absolu*), îl ajută să iubească și mai mult „îmbrăcăminte” existenței („Se poate atinge cu mâinile lumina / pașilor în vaporii care se ridică / cețuri și muni din corpul orb / gândul se împletește în umbra pielii / zbor de cocori sus în lumina zilei / clipocitul apei noaptea fără vânt” – *Feuilles d’observation* [Foi de observație]).

Peisajele evocate sau descrise de el apar ca spații ale unor tensiuni interioare, nu ca simple aproprieri subiective ale realității, iar limbajul poetic devine „locul” care materializează experiențele gândirii și simțirii, un loc situat la limita puterii de verbalizare, în liniștea ce se așterne după cuvântul „alb” de la finalul versului: „și printre atâta alb / să găsești pipăind / căile înguste ale venelor noastre” – (*Sol absolu* [Sol absolut]).

Lorand Gaspar interoghează și disecă în permanență originarul dar și orizontul, spațiul și timpul, destinul individual dar și cel colectiv, continuitatea existentă între acestea „înainte de A și după Z”, liniștea deșertului și mașinăria complexă din corpul uman. tensiunea constantă a vieții: „Trebuie doar să dau orizontul la o parte: / Un cântec de silex se prăbușește bucuros” (*Quatrième état de la matière* [A patra stare a materiei]). Măsurând dimensiunea peregrinărilor prin imensitatea spațiului din jurul său, poetul conștientizează dimensiunea spațiilor din interiorul omului: „Și desigur / imensitatea este în mine” (*Sol absolu* [Sol absolut]).

Ca ființă umană, poetul percepe realitatea vie ca pe un sistem, ale cărui mecanisme intrinseci caută să le înțeleagă, încearcă să elucideze enigma dinamismului său perpetuu, născut din interschimburi. Dacă în *Approche de la parole* [Abordarea cuvântului] Gaspar afirmă că nu poate distinge între știință și scriitură („Am sentimentul că fiecare dintre aceste două activități – actul de a scrie, de a instrumentaliza limbajul și actul de a îngriji, de a repara [...] decurg din aceeași dorință de a trăi și de a vedea mai

clar.”), în ultimul volum, în secțiunea „Neuropoeme”, poetul sugerează că știința ne permite să înțelegem calea creației poetice și că limbajul poetic revelă fluxul vital al sistemului viu. Asemenea legăturii corp-minte, uniunea știință-poezie ne invită să luăm în considerare legătura intrinsecă care ne unește cu lumea, rolul pe care realitatea sensibilă îl poate avea asupra corpului și minții. Tocmai de aceea, poetul stabilește o paralelă între sutele de miliarde de neuroni din creier și sutele de miliarde de stele din Calea Lactee, într-o abordare neuroestetică a lumii, a ființei și a creației poetice.

Începând cu anii 1990, o parte semnificativă a activității literare a lui Lorand Gaspar a fost dedicată definitivării eseului său, *Feuilles d'hôpital*, menit să reunească notițele dispersate consemnate în spital, în pauzele dintre pacienți, în perioada tunisiană. În anii 2000, și-a recitat integral toate aceste texte, dar în această perioadă au apărut primele semne ale unei boli neurodegenerative care i-a perturbat treptat activitatea socială și literară, împiedicându-l să finalizeze revizuirea finală a volumului. Reflecțiile asupra bolii, durerii, asupra relației medic-pacient și asupra progresului medical evidențiază influența reciprocă a două experiențe profunde, cea medicală și cea poetică. Relația medic-pacient consemnată în aceste notițe dezvăluie parcursul unui medic profund umanist, atent la continuitatea vieții și la relația „corp-minte”, un medic care și-a alertat cititorii cu privire la riscurile medicinei pur tehnice. Căci Gaspar nu a făcut niciodată distincția dintre corp și minte, preferând o viziune monistă a ființei prinse în mișcările rețelei imense din Lumea căreia îi aparține.

Pentru a descoperi nuanțele limbajului poetic și ale unei limbi de împrumut, cum a fost franceza pentru Gaspar, poetul-chirurg a desfășurat constant și o importantă activitate de traducător. Astfel, o parte importantă a operei sale s-a născut la confluența unor limbi precum maghiara, germana, araba, greaca, din care Gaspar a tradus de-a lungul vieții în franceză. A-l traduce pe „celălalt”, nu a însemnat pentru el doar a descoperi un nou mod de a gândi și de a scrie, ci și a înțelege dinamica funcțională și posibilitățile expresive din propria limbă de creație.

Lorand Gaspar a decedat la Paris pe 9 octombrie 2019.

Deși recunoașterea operei lui Gaspar a depășit multe granițe geografice și lingvistice, acest lucru nu s-a întâmplat până în prezent în țara sa natală, unde rămâne aproape necunoscut. Traducerile lui Gaspar în limba română sunt aproape inexistente, iar prezența sa în revistele literare românești a fost mai mult decât discretă.

Tocmai pentru a umple acest gol din cultura română, Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” a organizat în februarie 2025 un important Colocviu internațional, „*De la parole au corps du mode, Lorand Gaspar à la croisée des langues, des cultures et des disciplines*” [De la cuvânt la corpul lumii, Lorand Gaspar la intersecția limbilor, culturilor și disciplinelor] pentru a marca la Târgu-Mureș centenarul nașterii acestei personalități, mai puțin cunoscute în locurile de obârșie. Explorarea moștenirii culturale din opera lui Gaspar din perspectiva istoriei, culturilor și a oamenilor care locuiesc în

spațiile evocate se impun în abordarea științifică a acestui mare poet-chirurg. Proiectul RESLOG (*RESTITUTIO AD INTEGRUM Lorand Gaspar și moștenirea transilvană*), recent câștigat de Universitate, urmărește justa integrare a moștenirii transilvane a lui Lorand Gaspar în biografia sa, propunându-și să umple un gol important din exegeza sa francofonă, care a ocultat în numeroasele monografii trecutul transilvan al poetului. Căci această componentă a identității lui Lorand Gaspar rămâne activă de-a lungul vieții și operei sale, motiv pentru care proiectul are două obiective majore: integrarea componentei identitare transilvane mai articulat în biografia sa și promovarea moștenirii culturale a operei poetului în Transilvania și în toată România, prin publicarea în traducere a unei antologii bilingve, româno-maghiare. Se vizează atât domeniul științific, cât și cel cultural, într-un demers firesc de a reface traseul existențial-identitar gasparian, sub forma unui (necesar) *aller-retour*: TÂRGU MUREȘ – PARIS – IERUSALIM – TUNIS.

Bibliografie

Opere ale lui Lorand Gaspar:

Gaspar, Lorand, *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, NRF, 2010; *Patmos et autres poèmes*, Paris, Gallimard, 2001; *Égée, Judée*, suivi d'extraits de *Feuilles d'observation* et de *La maison près de la mer*, Paris, Poésie/Gallimard, NRF, 1993; *Feuilles d'observation*, Paris, Gallimard, 1986; *Journaux de voyages*, Paris, Deyrolle, 1997; *Approche de la parole*, Paris, Gallimard, 1978; *Sol absolu*, Paris, Gallimard, 1972; *Gisements*, Paris, Flammarion, 1968.

Traduceri în română din Lorand Gaspar:

Gaspar, Lorand, Viski Andras (album), *Approche de la lumière, Közélet a fényhez. Abordarea luminii*, Cluj-Napoca, Koinónia, 2008; *Foi de observație*, tradus din franceză în română de Anca Mănițiu. Cluj-Napoca, Koinónia, 2005; *Egeea, Iudeea*, tradus din franceză în română de Marta Izsak, Cluj-Napoca, Clusium, 1995.

Opere despre Lorand Gaspar:

Debreuille, Jean-Yves, *Lorand Gaspar*, Paris, Seghers, „Poètes d'aujourd'hui”, 2007; Del Fiol, Maxime, *Lorand Gaspar*, Nunc n°17, éditions de Corlevour, 2008; Lançon, Daniel, *Lorand Gaspar*, cahier Seize, Cognac, Le Temps qu'il fait, 2004.

Lucrare susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS -UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCDI IV.

Note

¹ Traducere propusă volumului eponim de traducătoarea Dominique Ilea.

² Tradus în limba română de Marta Izsak, Cluj Napoca, Clusium, 1995.

³ În afara unei mențiuni specifice, varianta în limba română a textelor lui Lorand Gaspar ne aparține.

Maria Luisa VEZZALI

Spre o „precizie mai bolovănoasă”. Relatarea unei traducătoare italiene

Pe Iorand Gaspar l-am întâlnit pentru prima dată la mijlocul anilor '90, când, prin prisma locului de muncă de la Editura Il Mulino, am ajuns la ambasada Franței de la Roma. Pe rafturile din biblioteca de acolo mi-a atras atenția o carte apărută la Gallimard: *Égée Judée suivie d'extraits de Feuilles d'observation et de La maison près de la mer*¹. M-a atras titlul, atât prin prisma studiilor de filologie greacă cât și datorită rezonanței cu scrierile mele poetice (tocmai publicasem un volum intitulat *Eleusi marina*², în care încercam să descriu propria mea „casă de lângă mare”, în același timp concretă și metaforică, făcută din lut, praf, memorie, lumină și reflexii pe apă). Dar eram mai ales fascinată de acea triplă fotografie de pe copertă, care îl reprezenta cu privirea lui specială, ce dezvăluie serenitatea care emană dintr-o cunoaștere sigură dar nu potolită a lumii, deschisă și interogativă. M-am pus imediat pe tradus câteva texte din volum, dar numai ca și exercițiu de înțelegere, destinat doar mie. Nefiind nici specialistă în literatură franceză, nici traducătoare literară „profesionistă”, doar datorită interesului manifestat de editura Donzelli (care va publica în 2007 și volumul meu, *lineamadre*) cât și faptului de a fi descoperit că singura traducere a lui Gaspar în italiană era cea din *Sol assoluta*, a lui Matteo Meschiari³ mi-am făcut mai târziu curaj să continui, luând contact cu autorul în anul 2004.

La vremea respectivă n-aveam la activ, în afara câtorva texte mici din greacă și din latină, decât o primă traducere⁴ din poeta americană Adrienne Rich, publicată la editura Crocetti în 2000 și cu care urma să stabilesc o relație profundă de corespondență și de schimb de idei, astfel apărând o a doua antologie italiană⁵. Mă simțeam un pic jenată să îi propun o traducere unui autor despre care știam, în ciuda slabei difuzări în Italia, că e o figură importantă a peisajului literar francez, cu o producție de valoare și colaborări cu personalități precum Bonnefoy, Deguy ori Michaux dar și cu relații internaționale intense (mai ales întâlnirea cu Seferis la Atena, prologul unei lungi și fructuoase prietenii). Răspunsul lui Gaspar a fost, cu toate acestea, foarte favorabil și politic, moment în care am început un schimb de e-mailuri care a dus la apariția volumului *Conoscenza della luce*, publicat de Donelli în 2006. Un rezultat care mă face foarte fericită, deși e singurul care poate justifica prezența mea în această companie.

Încă de la început îmi era clar că, în pofida relației amicale și destinate pe plan personal, metoda pe care o adoptasem cu Adrienne Rich nu putea fi repetată. Dacă cu Rich puteam obține explicații detaliate despre evenimentul care generase textul, despre efectul scontat prin folosirea unei imagini ori a unei alegeri lexicale, despre sursele și contextul pe care se baza poemul, și să discutăm cu aplomb de cea mai bună soluție pentru

versiunea în italiană, Gaspar nu credea că o astfel de abordare era posibilă. Încă de la prima întrebare răspunsul lui a fost net: „logica poeziei» aparține fiecărui poet cu adevărat creator, ea corespunde unei dorințe de a exprima un lucru inexprimabil pe care tocmai poemul te poate face să-l simți”. Într-o altă ocazie afirma într-o doară că „trebuie să fii poet ca să traduci poezie”. Când l-am întrebat ce însemna „Criquillet” și „Patte-rose”⁶ mi-a zis că era vorba de două pisici pe care le avea la Sidi-Bou-Said, și care „din păcate, între timp s-au pierdut”. Dar, când am încercat să aflui sursa de inspirație care a stat la baza poemului *Iconostase* mi-a dat definiția laconică a termenului: „La greci, iconostasul e ca la noi altarul, numai că, așa cum îi zice și numele în greacă, e plin de icoane”. Am înțeles repede că scrierile lui Gaspar nu sufereau nici clasificare, nici clarificare, nici justificare și nici comentariu, o atitudine care mi-a fost confirmată de lectura textului poetic *Approche de la parole* (1978):

„Poezia nu se justifică și n-are nevoie să fie apărută: doar încerc să văd ce din mine, călăuzit de ideea de precizie, pornește nesmintit, pe pipăite, în întuneric, în căutarea a ceva de o precizie mai bolovănoasă.”⁷

În privința alegerii textelor, Gaspar mi-a dat multă libertate dar mi-a zis ferm: „În principiu, pentru mine, ANSAMBLURILE mele sunt indivizibile”. Înțeleg că – la cererea expresă a editorului – era vorba de o antologie și că voiam să ofer cititorului italian o sinteză completă a operei sale. De aceea era dispus să facă anumite concesii, dar unele din suitele lui, în special *Patmos* și *Séfar*, nu puteau fi amputate („Înțeleg că vreți să dați o «vedere» de ansamblu asupra publicațiilor mele... Pot face câteva concesii, dar anumite ansambluri n-au sens pentru mine dacă sunt tăiate. O să vă dau, pentru început, acele titluri care, din punctul meu de vedere, își pierd interesul odată amputate [...]. E valabil și pentru *Egée*, dar pot accepta ideea selectării unui sub-ansamblu, și aici intră: *Épiphanie, Fouilles, Pierre, Choer, Îles* etc.”⁸). Mai adăuga și că, dacă n-ar trebuit ca volumul să n-aibă prea multe pagini, ar fi acceptat ca textele ce făceau parte dintr-un ansamblu să fie publicate unul după altul și concluziona cu tălc: „Îmi pare rău că vă dau toată munca peste cap... scriitorii în viață pot fi agasanți câteodată!”

De fapt, lucrul cu textele lui Gaspar nu era deloc „agasant”. În mod misterios, indicațiile poetului s-au dovedit a fi exacte pentru munca mea de traducător. Nu mai căutam explicații, ci mă sprijineam mai degrabă pe mișcarea textelor, pe ritmul lor, aducându-le la viață în interiorul propriului „corp-intelect individual”. Citeam versurile cu voce tare, de mai multe ori, comparând efectul cu cel din traducerea în italiană, ca să elimin, pe cât posibil, toate poticnirile și distorsiunile. Ghidându-mă după „precizia bolovănoasă” pe care Gaspar o consideră esențială ca să poți surprinde „susurul viu al izvorului” pe care poemele au încercat să-l capteze, m-am ținut pe urmele acestui tip de literalitate despre care vorbește A. Berman în a sa *Auberge du lointain*⁹, ce caută să evite capcanele diverselor tendințe deformante la transpunerea dintr-o limbă în alta. Și, de cele mai multe ori, ajungea să las cuvintele la locul lor:

je sors dans la nuit
 parmi de grands arbres
 qui bougent les étoiles
 et vais ne sais comment
 dans le grondement sourd
 de vagues qui se lèvent
 personne ne sait où¹⁰

io esco nella no e
 tra grandi alberi
 che muovono le stelle
 e vado non so come
 nel rombo sordo
 di onde che si alzano
 nessuno sa dove –

Însă n-ar fi sincer din partea mea să neg asperitățile atât de des întâlnite la transpunerea din franceză în italiană, când a trebuit, de pildă, să redau, într-o limbă așa de diferită din punct de vedere al ritmului, suflul circular propriu fiecărui vers și care îl transformă într-un fel de mantră, o spirală care se pierde deopotrivă în sunet și în sens. În ce privește ritmica dată de deictică, firească pentru o scriitură a contactului și a spațialității, precum cea a lui Gaspar, dar periculoasă atunci când e redată în italiană, am fost constrâns să renunț la șoapta monosilabicului *ce*, mângâietor precum un suflu („ce matin, ce corps, ces mailles...”) pentru prozaicul și bazicul *questo* („questa mattina, questo corpo, queste maglie...”). E valabil și pentru uzajul prepozițional la Gaspar – care e analogic și extragramatical („l’effritement est à mes doigts...”).

Prin urmare, am pus accent pe indicațiile pe care versul mi le dădea prin ritm și imagini, cu minime ajustări. De exemplu, versul „Figures où le mouvement a pris feu un instant”¹¹ este un alexandrin cu rimă la mijloc; dar, pus la final, „un instant” reverbera în mine ca un soi de subiect, un timp în flăcări, un timp petrecut la spital, locul „unde se concentrează durerea oamenilor” și care umple ochii de imagini ale „descompunerii formei umane”. L-am redat astfel: „Figure dove il movimento un istante ha preso fuoco”, un nonasilab plus un octosilab, cu „istante” plasat în mijloc, în același timp complement de timp dar și – prin sugestie – subiect. În alte situații am simțit nevoia să inversez diatezele („ces mailles sur l’eau qu’un rien déchire”¹², octosilab cu o pauză mare în mijloc, care m-a inspirat să redau prin „queste maglie sull’acqua strappate da un nulla”), sau trecerea de la verb principal la gerundiv („où le jour frissonne et se décompose”¹³ devine dublul septasilab „in cui rabbrivendo si decompone il giorno”).

În ce privește alegerile terminologice, mi-a fost mai folositor să explorez traduceri din italiană în franceză, mai cu seamă acolo unde un autor dedicat precum Gaspar folosește forța cuvântului în maniera lui Ungaretti. Un exemplu foarte ilustrativ, cred, este expresia „balancements d’ailes”, care apare în *Connaissance de la lumière* și pe care am tradus-o „dondolii d’ali”. Într-o primă etapă, am tradus *balancements* – termen pe care dicționarele îl dau ca „oscilație”, „unduire”, „rostogolire” prin genericul „bătăi”, în ideea de a păstra forma de plural – dar soluția nu mă mulțumea. Citind traducerea din Ungaretti a lui Pierre Jean Jouve, am găsit termenul în „Chant cinquième” din *La mort méditée*¹⁴: „Et l’équivoque de la lune/ Et le balancement, très doux,/ Si tu me poses tes mains/Sur les yeux, atteignent l’âme.”

(v.10-13). În original, *Sentimento del tempo* zicea: „E l’equivoco della luna / E il dondolio, dolcissimi, / Se vuoi posarmele sugli occhi, / Toccano l’anima.” Mi s-a părut că alegerea era tocmai în stilul lui Gaspar. Astfel, importanta componentă fonică a expresiei poetului, bazată pe ușoara asonanță între cele trei sunete „ba”/ „la”/ „dai”, foarte potrivită pentru a crea un contrast cu imaginea subsecventă care operează trecerea de la mișcarea păsărilor în echilibru la o plonjare rapidă și circulară în interiorul subiectului uman („gouffres rapides sous la peau”), a devenit, în varianta mea finală, tripla aliterație a sunetului dental asociată cu efectul muzical mai blând dat de sugestia copilărească a unui balansoar sau a unui leagăn.

Am încercat să mă ocup mai ales de aspecte privind sunetul. În aceeași suită, puțin mai încolo, terțetul „Je t’ai bâti de crissements et de cris / exhumé puis lentement / de nouveau enseveli”, în care se detașează atât înălțimea cristalină a sunetului „i” cât și rima internă „bâti/enseveli”, a devenit în italiană „Ti ho costruito di stridori e di gridi / esumato poi lentamente / di nuovo seppellito.” Pe urmele sunetului, am făcut următoarele alegeri: „leviga la luce” („lisse la lumière”)¹⁵, „con la sua messe di pietre asciu e e di lucori” („avec sa moisson de pierres sèches et de leurs”)¹⁶, „ruggito murato” („rugissement emmuré”¹⁷), „sento stridere purissimo il gesso” („j’entends grincer très pure la craie”¹⁸)...

Când am avut dificultăți, am căutat sprijin în traduceri din Gaspar în engleză, fiind una dintre limbile care îmi sunt foarte familiare și care îmi putea servi drept puncte ori ghid, limbă nomadă și care deja cunoscuse experiența diasporei în același peisaj de stânci, de cariere de piatră, de cărări și de hăuri. Într-una din situațiile notabile, când încercam să descifrez o pagină din *Îles*, acest lucru mi-a permis să identific un pasaj în care ediția Gallimard de buzunar, care transpunea o variantă a autorului, uitase să suprima un punct și să scrie cu literă mică cuvântul următor. Din cauza acestor scăpări, versurile deveniseră de neînțeles, fiindcă, după un „après que”, lipsea subiectul.

Le même soir, la même nuit, peut-être,
 vidés de songes et piqués au mât
 tandis que migre d’est en ouest.

Cu toate acestea, în traducerea în engleză a lui Peter Riley¹⁹, pasajul a fost transpus astfel:

The same evening, the same night perhaps,
 emptied of dreams and tied to the mast

while the underworld of tattered roses
migrates from east to west.

Luând legătura cu Gaspar în legătură cu
subiectul, am descoperit că, în prima ediție, strofa avea
patru versuri,

Le même soir, la même nuit, peut-être,
vidés de songs et piqués au mât
tandis que migre d'est en ouest
la pègre des roses en quenilles.

fiind ediția tradusă de Riley. Dar atunci când
poemele au fost reeditate, Gaspar a făcut câteva
modificări, inclusiv suprimarea versului despre
trandafiri, cu intenția de a face din cuvintele următoare
un subiect („la même aube, peut-être, / la gorge
enflammée / et les rames plongent dans la chair, / blessant
le feu sombre à la saignée des courbes.”). După ce am
înțeles unde era problema, am tradus astfel:

La stessa sera, la stessa no e, forse,
svuotate di sogni e appese all'albero
mentre migra da est a ovest
la stessa alba, forse,
la gola infiammata
e i remi affondano nella carne,
ferendo il fuoco oscuro all'emorragia delle
curve.

Pe parcursul lecturii lente și repetate pe care
o impune procesul de traducere, anumite constante
ale poeziei lui Gaspar au ieșit în evidență și le-am
considerat, deci, fundamentale, respectându-le cu
strictete – cu o strictete „bolovănoasă”, așa zice, precum
poetul – la fel ca și capacitatea de a lega / a face să
coincidă termeni și câmpuri opuse în ideea asumării
și depășirii tuturor contradicțiilor, ori fecunditatea
arealului semantic asociat mișcării (*mouvoir/bouger* și
sinonime) sau circulația continuă între corp, pământ
și cuvânt, pe care medicul/călătorul/poetul a știut să
o creeze. Căci la Gaspar există o voce a corpului,
precum cea a pământului, a spațiului, o vorbire care
hrănește, e abisală, în care corp, pământ și spațiu se
contopesc fără cuvinte când suflul se epuizează: „i
sen eri stre delle vene” („les chemins étroits de nos
veines”²⁰), „il buio giardino del corpo” („le sombre
jardin du corps”²¹), „le pietre vive” („les pierres
vives”²²), „il mare, un grumo di sangue” („la mer, un
caillot de sang”²³), „la polpa tenera delle parole” („la
pulpe tendre des mots”²⁴); „le parole caste, e fresche,
cariche di un'acqua condivisa” („les mots pudiques, et
frais, et graves d'une eau partagée”²⁵)...

Nu pot pretinde că sunt mulțumită de fiecare
vers în parte. În exemplarul meu din carte au rămas,
adnotate în creion, numeroase alternative și chiar
câteva lacune. Totuși, mă declar satisfăcută de
rezultat în ansamblu, și, de asemenea, mă bucur că
o poezie atât de profundă și de sănătoasă, în același
timp senzuală și filosofică, poate fi citită de publicul
italian. La urma urmei, am convingerea că traducerea
– tocmai fiindcă abordează un punct de vedere care

nu e situat, cuminte, în afară, ci e mai degrabă, la fel
ca și poezia, un „*aller avec*”, „procesul migălos de
abordare a unui fragment”, „acceptarea unei vorbiri
mereu întrerupte, mereu insuficiente, inadecvate, cu
respirația tăiată”²⁶ – este cea mai pertinentă abordare
critică a operei lui Gaspar. Pentru că nu încearcă să le
explice pe toate și nu face decât să se angajeze, precum
originalul, într-o nesfârșită căutare fără certitudini,
pe urmele unei energii recreatoare, animată fiind de
aceeași bucurie de a simți. Să-l traduci pe Gaspar e
cu adevărat o călătorie, la finalul căreia nu se ajunge
la o destinație definitivă, dar drumul în sine îți oferă
rara ocazie de a depăși toate limitele, într-o respirație
comună, de a locui în oaze de „comunitate întru viață”
– mai degrabă decât neantul.

Traducere din limba franceză de Andreea POP

*Traducere susținută printr-un grant al Ministerului
Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS -UEFISCDI, nr.
proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCI IV.*

Note:

¹ Paris, Gallimard, 1993. În limba română, fragmente
din opera lui Lorand Gaspar au apărut în traducerea Ancăi
Măniuțiu sub titlul *Foi de observație* la editura Koinonia din
Cluj-Napoca în anul 2005. [N. trad.]

² În *Poesia contemporanea. Terzo quaderno italiano*, a
cura di F. Buffoni, Guerini Associa, Milano, 1992.

³ „In forma di parole”, XXIII, nr. 2, aprilie mai-iunie
2003.

⁴ A. Rich, *Cartografie del silenzio*, a cura di M. L.
Vezzali, Milano, Croce, 2000; ediția a II-a, Milano, Croce,
2020.

⁵ A. Rich, *La guida nel labirinto*, a cura di M. L. Vezzali,
Milano, Croce, 2011; a II-a ediție adăugită, Milano, Croce,
2021.

⁶ În *Poèmes d'été à Sidi-Bou-Said*.

⁷ L. Gaspar, *Le quatrième état de la matière.
Nouvelle version. Sol absolu, Corps corrosifs avec un essai
d'autobiographie inédit*, Paris, nrf Gallimard, 1982, p. 25.

Transpunerea în limba română a citatelor care apar în
articol aparțin traducătoarei române.

⁸ Într-un e-mail din data de 08/12/2004.

⁹ A. Berman, *La traduction et la lettre ou l'auberge du
lointain*, Paris, Editions du Seuil, 1999.

¹⁰ În *Nuits*. [„ies în noapte/printre copaci înalți/ce mișcă
stelele/și mă duc nu-știu-cum/în vuietul surd/al valurilor ce se
'nalță/nimeni nu știe unde/”]

¹¹ În *Feuilles d'observation*. [„Figuri în care mișcarea
s-a aprins o clipă...”]

¹² În *Connaissance de la lumière*. [„aceste ochiuri pe apă
ce nimic nu destramă”]

¹³ În *Écailles*. [„în care ziua tresare și se descompune”]

¹⁴ *La Nouvelle Revue Française*, nr. 217, 1 octombrie
1931. [„Și echivocul lunii/Și legănarea lină/De-mi pui mâinile
/Pe ochi, ating sufletul”]

¹⁵ În *Connaissance de la lumière*. [„lină lumina”]

¹⁶ În *Épiphanie*. [„cu snopii de pietre uscate și vâpăi”]

¹⁷ În *Feuilles d'observation*. [„urlat zidit”]

¹⁸ *Ibid.* [„aud cum scârțâie foarte pură, creta”]

¹⁹ L. Gaspar, *Four poems*. Translated from French by Peter Riley, London, Oasis, 1993.

²⁰ În *Iconostase*. [„cărarea strămtă a venelor noastre”]

²¹ În *Palmos*. [„întunecata grădină a trupului”]

²² În *Pierre*. [„pietrele vii”]

²³ *Ibid.* [„marea, un cheag de sânge”]

²⁴ În *Épiphanie*. [„pulpa fragedă a cuvintelor”]

²⁵ În *Feuilles d'observation*. [„cuvintele pudice, și noi, și grave ale apei împărțite”]

²⁶ Citate din *Approche de la parole*.

Smaranda ENACHE

Dincolo de exercițiul înțelegerii Sinelui

Caut cu înfrigurare în colecția din 1992 a Gazetei de Mureș interviul meu cu Lorand Gaspar (GÁSPÁR Loránd). Hârtia îngălbenită miroase pregnant, literele fug, îmi sar în ochi greșelile de tehnoredactare cu istoricul computer 286. Mă fură curiozitatea, condimentată cu un amestec de admirație și nostalgie. Se perindă, unul după altul, titluri vechi ce-mi par complet necunoscute: *Din păcate, nu ne interesează România, Sondaj de opinie în prag de alegeri- Iliescu, Câmpeanu, Cunescu, Druc, Gavra, Manolescu, Rațiu, Roman, Împreună - Egipt, Europa - amintiri despre viitor, Germania de Est - Factura libertății, Fair Play...*

Descopăr interviul, ocupă întreaga pagină 6: *Dincolo de exercițiul înțelegerii Sinelui. O convorbire între Smaranda Enache și LORAND GASPÁR*. Îl recitesc cu plăcere și satisfacție, aveam să aflu peste ani că este singurul interviu cu Gaspar de la noi.

Mă străduiesc să rememorez întâlnirea noastră. Trebuie să fi fost una din acele zile pline, sediul Pro Europa de la etajul trei al Clădirii Apollo forfotea de tineri, atmosfera pre-electorală puse stăpânire pe noi toți, era vorba de „a fi sau a nu fi”, un punct de inflexiune în istoria noastră, miza era, credeam noi cu tărie, destinul democratic proeuropean al României. În vacarmul amical, primesc un telefon, un domn pe care îl cunosc după nume, dintr-o veche și bună familie a urbei, mă întreabă cu politețe dacă aș avea timp să primesc vizita unei rude a sa, un chirurg și poet francez, aflat în trecere. Îmi trece prin gând un răspuns retractil, preferam vizitele diplomaților, militanților, civicilor de la noi și de aiurea care erau, ca și noi, într-o perpetuă mișcare browniană de resetare a Europei. Ce puteam discuta cu un chirurg și, mai ales cu un poet, tocmai acum? Bunul simț ardelenesc m-a determinat să răspund cu aceeași politețe, ne-am pus de acord, vizita urma să aibă loc.

Un domn fermecător, cărunt, intră oarecum plutind în sala noastră de ședințe, însoțit de o doamnă brunetă cu pas hotărât. Suntem soții Gaspar, se introduce Gaspar franțuzește, cu un graseiat subtil, apoi unguerește, Gáspár, românește se aude Gaspar. Vorbim franțuzește, e limba pe care o preferă doamna Jacqueline. Cu o voce domoală, se prezintă sumar, nu persoana lor e importantă, spun, ci ceea ce faceți voi, aici, la Pro Europa, o mână de oameni de toată isprava. Încep să explic cum a fost relația româno-maghiară sub dictatură, apoi despre miracolul din decembrie, apoi despre căderea

în irațional din martie '90, despre pericolele pentru Europa noastră regăsită, despre ostilitate și speranță. Mă ascultă cu interes, uneori schimbă priviri încurajatoare, înregistrez și cu aprecierile lor reținute, simțim treptat apropierea umană, candoarea unei identități de valori, acel ceva nedefinit al unei comuniuni imediate. Suntem de aceeași parte a baricadei. Apoi cădem de acord că întâlnirea merită imortalizată.

Interviul cu Gaspar cuprinde detalii și trimiteri la biografia și opera sa poetică, marcată de zestrea locului natal. Redau crâmpci, la întâmplare: „Cred că omul devine scriitor sau muzician sau artist tocmai pentru că are mai multe probleme decât alții și apare dorința de a face puțină lumină în asta, exprimându-te, speri să te lămurești întrucâtva.” „Mi-au trebuit zece ani de chin îngrozitor până am reușit să scriu ceva în franceză”. „Ninsoarea este, știu eu, alta decât cea din Franța sau Austria, este ninsoarea copilăriei”. „Este curios că au ales (referindu-se la Festivalul Poeziei ca Dialog, organizat de Revista *Ramuri*, unde fusese invitat n.a.) tocmai poezia care are reputația de a fi prin excelență o artă solitară, o experiență solitară, o creație solitară”. „Cred că există epoci când este mai prielnică exprimarea ca individ, după cum există perioade când suntem dominați de acest alt individ pe care îl putem numi societate. Este firesc ca în momentele de criză să ne ocupăm mai intens de societate, decât de sine. Am convingerea profundă că înțelegerea societății este mai adecvată, dacă am străbătut, în prealabil, exercițiul înțelegerii sinelui.”

Legătura noastră, în anii '90, a fost nu numai una de solidaritate ideatică, am beneficiat de afinitatea lui electivă pentru mica noastră echipă, sub auspiciile dialogului, interculturalității, respectului pentru alteritate, angajamentului pentru reconciliere istorică și reconstruirea încrederii. A dăruit micii noastre biblioteci o masivă colecție de volume *Que sais-je* pe teme de geopolitică, minorități, rasism, în limba franceză. Împărțeașă cu noi valorile civice fundamentale. Fusese decenii la rând, chirurg celebru al spitalului francez din Ierusalim, apoi al spitalului Charles-Nicolle din Tunis, profund angajat în crearea de punți între evrei și palestinieni, primise și el admonestări și chiar amenințări, pe care le-a ignorat consecvent, urmându-și calea. Prețuia și el plurilingvismul transilvan, vorbea încă de copil, pe lângă maghiara maternă, germana și româna. Provenea, asemenea multora dintre noi, dintr-o familie multietnică, maghiaro-armeano-săsească. Se dedicase deschiderii spre alte culturi, traducând intens din maghiară, greacă, arabă, engleză, germană, franceză: Spinoza, Seferis, Rilke, D.H. Lawrence, Pilinszky. Obsedat de fotografie, imortaliza cu prilejul lungilor sale călătorii, magia anorganică a deșertului și vibrația zburdalnică a naturii vii. Căci, dincolo de toate, era subjugat de veșnica aventură umană a căutării Sinelui.

Recitind modestul meu interviu cu Lorand Gaspar din 1992 regret că, în iureșul celui prezent de maximă urgență, nu l-am discutat mai profund, mai amplu. La urma urmelor, nu îl cunoșteam cu adevărat, intuiam doar complexitatea sa, există o scuză, firele care uneau fuseseră destrămate, o jumătate de secol Cortina de Fier ne despărțise eficient și impermeabil de Exil. L-am redescoperit în toată frumusețea lui umană și creatoare cu prilejul revizitării acestei prime și ultime întâlniri, când inimoasa inițiatore și catalizatoare, doamna Bozedean (Dâmbean) – merci, Corina! – m-a

implicat în evenimentele prilejuite de centenarul nașterii (Târgu Mureș/Marosvásárhely, 28 februarie 1925) lui Gaspar și am avut, niciodată nu-i prea târziu, revelația întregului personalității acestui mare om și mare poet.

Anul trecut, spiritul lui a revenit în urbea sa natală. Cu discreție, cu modestie, blând, elegant, într-o rafinată prezență-absență inefabilă, specifică lui. Un simpozion internațional, de ținută, o placă comemorativă (datorată maestrului Gheorghe Pop), o mână de binevoitori umaniști, iubitori ai poeziei, ai limbii franceze, au salutat această revenire a Poetului la rădăcini. Sunt sigură că, așa cum l-am cunoscut, este mulțumit.

Privind înapoi, acum, după decenii, când scriu aceste rânduri, îl revăd clar pe acel Lorand Gaspar care m-a cucerit din prima clipă, cu privirea blândă, cu intonația inefabilă, cu eleganța gestului, cu modestia expresiei. Emană bunăvoință, profunzime, cumișenie ascetică, dăruit cu arta levitației spirituale pe care o au doar Înțelepții, cei care, după ce au mistuit hachițele absurde ale prezentului, au parte de iluminarea ultimă, doar esența contează, universul își află echilibrul, binele ne învăluie cu un văl de liniște, rănilor se vindecă, Omul se înalță spre Eternitate cu simplitate și smerenie.

Merită să ne amintim mai des de Lorand Gaspar, de exilații noștri, uitați decenii la rând, fiecare în felul său, la locul său, cu menirea sa, onorând comunitățile noastre uimite de bogăția darurilor lor. O aniversare Lorand Gaspar, dedicată lui și, de ce nu, poeziei franceze, un 28 z februarie anual, ar ridica pe un pedestal cultural internațional urbea noastră, prea des smintită de adorarea banalului și frământată de pizme fără noimă.

Târgul Mureș/Marosvásárhely, pierdut undeva *en Transylvanie Orientale, Derrière le dos de Dieu*, cum zice Gaspar, ar putea reintegra literaturii noastre pe unul dintre rarii poeți încununați cu prestigioasele premii franceze, Grand prix national de la poésie de la Ville de Paris, Prix Guillaume Apollinaire, Prix Mallarmé și Prix Goncourt de la Poésie, născut pe aceste meleaguri.

*„Nous n'avons que cette
musique-multitude
blessante et joyeuse
pour toucher le feu qui
nous habite.”*

HALLER Béla

Obârșie și memorie

Tânărul Lorand Gaspar sosit în primăvara anului 1946 la Paris după tragică experiență a războiului și a prizonieratului întemeiază împreună cu prietenul său Lóránt Csukássy revista *Ahogy Lehet* (Cum se poate) unde publică versuri și proză în limba maghiară alături de producțiile literare ale tinerilor săi conaționali stabiliți în Franța, Germania, Spania, în marea lor majoritate debutanți ca și el. Ba chiar, în 1953 îi apare la Hamburg la editura Várta volumul de proză poetică *Így szól a csend* (Astfel sună / grăiește liniștea), un titlu elocvent din perspectiva creației sale de mai târziu. Ideea de a se adresa publicului în mijlocul căruia trăiește și de a se exprima în limba pe care o vorbește în viața de fiecare zi se conturează în mintea tânărului student de la medicină, împreună cu conștiința dificultății unei asemenea opțiuni. Deși familiarizat încă din anii de școală cu limba franceză – tatăl său insistase s-o învețe alături de cele trei limbi vorbite în Transilvania – și aflându-se chiar printre cei mai buni elevi ai profesorului József Gampe la Gimnaziul Romano-Catolic din Târgu Mureș și cu tot aportul practicii cotidiene a limbii la Paris, Lorand Gaspar știe că îl așteaptă un drum lung și anevoios. Se poate prezuma că aceea concepție poetică, care tinde să găsească cuvântul potrivit pentru a intra în posesia unui adevăr nebănuț (sau pentru a suferi un eșec cu multiple învățăminte), și vede în liniile de forță din interiorul textului poetic echivalentul forțelor care pun în mișcare lumea, impunea o aprofundare ieșită din comun a sensurilor și a halourilor de sugestii cât și cunoașterea creației poetice nu numai de expresie franceză, în mod deosebit a celei contemporane. Un efort susținut de motivații mereu renăscute, ce nu se poate separa de studiile și practica medicală, de scufundarea în mitologia și istoria popoarelor mediteraneene, de acel mod de viață care cultivă deopotrivă erudiția și călătoriile austere prin deșert și pe mare. După circa zece ani, în 1966 publică volumul de versuri *Le quatrième état de la matière* (Cea de-a patra stare a materiei), distins cu un an mai târziu cu premiul Apollinaire, iar peste aproape trei decenii Marele Premiu Național de Poezie va confirma valoarea unei creații care face parte în mod firesc din literatura franceză a timpului nostru. Vor mai urma două volume de poezii, în 2001 și 2010.

Întrebat de redactorul ziarului *Népújság* din Tg. Mureș Nagy Miklós Kund cu ocazia vizitei din 1992, dacă ar putea să scrie din nou versuri în limba maghiară, Lorand Gaspar a dat un răspuns mai mult negativ: „A transpune dintr-o structură lingvistică săpată în adâncime – așa este limbajul poetic – într-alta, este aproape imposibil. Limbajul meu de poet liric, modul meu de gândire și de expresie s-au format în franceză.” Poetul a relatat cu aceeași ocazie experiența descurajantă când a tradus de dragul unor prieteni maghiari din versurile sale franceze, iar acestea sunau plat și lipsit de interes.

Totuși, găsirea echivalențelor a devenit actuală într-un alt domeniu: traducerile literare. Pe lângă textele lui

Spinoza, Rilke, Seferis, D.H. Lawrence ș.a. Lorand Gaspar a transpus în franceză poeți contemporani maghiari: Gyula Illyés, István Vas, Sándor Weöres, Ágnes Nemes Nagy, Sándor Csoóri, János Lackfi, Béla Markó, iar medierea la care s-a angajat în repetate rânduri este cu atât mai valoroasă cu cât renunță la traducătorii intermediari (care fac o traducere „brută”, din care poeți francezi – Guillevic, Jean Rousset, Lucien Feuillade, pentru a-i aminti pe cei mai cunoscuți – încearcă să recompună o poezie aproximativ echivalentă cu originalul). Cea mai importantă întâlnire însă a avut loc cu poetul János Pilinszky (1921-1981), favorizată de asemănarea de crez poetic și de motive-cheie cum ar fi deșertul (metaforic pentru Pilinszky, real și metaforic pentru Gaspar) sau tăcerea, similitudini existente dincolo de afinitățile de caracter și de mentalitate. O întâlnire providențială pentru ambii creatori, din care s-a născut o caldă prietenie ce a reprezentat o reală consolare pentru Pilinszky, chinuit de boală și depresii, așa cum reiese din acest scurt mesaj (citat de Dorottya Szávai): „Vezi, în singurătatea mea aproape insuportabilă gesturile curate ale prieteniei mă mai țin în viață.” La sfârșitul lunii mai 1981 moare Pilinszky, anul următor Gaspar publică primul volum de traduceri, apoi al doilea, prezentând publicului francez o imagine fidelă a operei prietenului dispărut.

Alături de întâlnirile care au loc pe tărâmul poeziei, în biografia lui Lorand Gaspar se remarcă o anumită asiduitate în reluarea și cultivarea legăturilor cu locurile și personajele copilăriei. Avem în acest sens mărturia textului scris pentru ediția în limba maghiară a jurnalului de călătorie *Arabie heureuse* (Arabie fericită, în versiunea maghiară Boldog Arábia, Ed. Koinónia, Cluj, 2005), intitulat *Hazatéréseim Erdélybe* (Întoarcerile mele acasă în Ardeal). Textul reia anumite informații și formulări din eseul autobiografic plasat drept prefață la volumul de versuri *Sol absolu et autres textes* (Gallimard, 1982) și le completează cu altele. Din suprapunerea celor două rezultă imaginea unei ascendențe și copilării tipic transilvane: bunici secui din Lăzarea (Harghita) din partea tatălui, bunica rămasă văduvă care muncește ca spălătoreasă pentru a-i crește pe cei trei fii, din care unul pleacă în lume, unul moare în primul război mondial, și doar al treilea, Ferenc, tatăl poetului va fi demobilizat și va veni la Târgu Mureș căutând de lucru. Dotat cu un simț practic evident se va înstări devenind directorul general al S.A. Agrofera, care după naționalizare se va numi *Secera și ciocanul*, denumire din care târgumureșenii vor reține doar primul cuvânt. Ferenc Gáspár nu va mai asista la aceste schimbări, el moare în 1945. La circa 20 de kilometri de Lăzarea, la Joseni, familia mamei: bunicul este armean, poartă numele de Ávéd, iar în familia bunicii se vorbește dialectul săsesc al limbii germane. Cei doi au zece copii, printre care mama poetului, Rozalia, severă, dar și un unchi predilect, „Băndi bácsi”, cu studii comerciale făcute în Germania însă total lipsit de simț comercial, dar și de veleități sociale: revenit din lagărele sovietice a rămas multă vreme celibatar, era parcă „un fel de filozof taoist” care vorbea puțin, se exprima monosilabic, medita cu un muc de țigară în colțul gurii și știa să aprecieze bucuriile simple ale vieții. Încă de mic copil Loránd lângă el se simțea în siguranță. Unchiul Băndi și bunica maternă, delicată și grijulie vor fi personajele care

domină amintirile, regretele și nostalgiile copilăriei.

1992 – un alt an al întoarcerilor pe meleagurile copilăriei, după o absență de 15 ani. Plecarea din Târgu Mureș cu mașina, scurtă oprire la Lăzarea pentru a saluta un văr. La Joseni, vizită la tanti Emma, văduva unchiului Băndi, decedat cu 10 ani în urmă. Mătușa îl tachinează afectuos pe Loránd pentru că a uitat să-i trimită cafea și ciocolată de Crăciun (“Atunci într-o dimineață am ieșit în curte și am strigat tare de tot: Ahoi! M-ai uitat?”)...

O prezență constantă în legăturile lui Lorand cu Târgu Mureșul natal este un văr primar, care pe plan profesional a realizat prima opțiune a poetului-chirurg: a parcurs o carieră de inginer, s-a pensionat ca inginer șef al fostei Fabrici de Zahăr. D-l Ervin Ávéd, împreună cu soția Éva, pianistă solistă și profesoară s-au aflat în corespondență permanentă cu vârul omagiat în lume, se vizitau reciproc inclusiv la Tunis, îi urmăreau destinul civil și artistic citindu-i operele pe care le primeau cu dedicație. O mică insulă familială în orașul începuturilor.

Același an 1992, o altă vizită: Lorand Gaspar este invitat la un simpozion internațional de poezie la Craiova, după care vizitează Tismana și Târgu Jiu. Ansamblul sculptural Brâncuși îl impresionează profund, ca dovadă grăitoare „a sensibilității umane și a puterii sufletului”, realizat în armonie cu natura, la scară umană. Un moment mai important, decât am crede la prima vedere. Se pare că drumurile marilor noștri infideli se pot intersecta peste timp, chiar în momentele lor de fidelitate.

Iringo CORA

Cuvântul ca revelare a ființei, în *Derrière le dos de Dieu* de Loránd Gáspár

„Doamne, Dumnezeu meu, cât de adâncă este prăpastia secretului Tău și cât de mult m-am îndepărtat de el datorită păcatelor mele nefericite! Te rog, vindecă ochii sufletului meu și fă ca eu să am bucuria de a vedea lumina Ta.” (Sfântul Augustin, *Diferența dintre cunoașterea lui Dumnezeu și cea a Omului în Creația lumii și Timpul*, Paris, Gallimard, 1993, p.70, traducerea noastră)

Volumul de poezii *Derrière le dos de Dieu* (În spatele lui Dumnezeu, traducerea noastră) apare în 2010 în colecția Blanche la editura Gallimard, fiind considerat de critica de specialitate o sinteză de artă poetică gaspariană și una dintre cele mai profunde reflecții ontologice asupra ființei și creației din poezia contemporană franceză.

Loránd Gáspár, poet franco-maghiar, de expresie franceză, născut în Transilvania, își invită cititorul încă de la primele pagini, în spațiul mitic al Transilvaniei sale natale, undeva între Orient și Occident, plasându-și creația la frontiera dintre lumi, printr-o transparență a căutării identitare: „În spatele lui Dumnezeu: numele dat acestei regiuni din estul Transilvaniei, unde se află satele aspre din platourile înalte ale Carpaților, de unde proveneau

bunicii mei. L.G.” (*În spatele lui Dumnezeu*)

Prin intermediul poeziilor reunite în acest volum, poetul repune în lumină marile teme ontologice în jurul cărora se conturează întreaga sa creație de altfel: fuziunea dintre corp, psyché, univers, natura și limbaj; alianța dintre poezie și știință, dintre cunoaștere și mister, o cunoaștere exploratoare lipsită de orice dogmă; și nu în ultimul rând, un limbaj care transcende spre universul de mistere ale ființei. În creația sa cuvântul reprezintă mai mult decât un instrument de comunicare, devenind un spațiu ontologic al prezenței, al ființei, fiind ritmat pe alocuri de spațiile albe și de tăcere.

Prin alegerea titlului, *În spatele lui Dumnezeu*, Gáspár își revizitează și interoghează deopotrivă originile, spațiul geografic de unde își trag obârșia bunicii poetului, acest loc de o frumusețe deșertică și inumană pe alocuri. Fascinația poetului pentru austeritatea deșertului ar putea fi interpretată prin prisma filosofiei heideggeriene. Astfel, în *Devastarea și așteptarea. Convorbire pe drumul de țară* (traducerea noastră), Heidegger afirmă că: „Deșertul este ceea ce este dezolant [...] Astfel, noi considerăm deșertul ca fiind întinderea părăsită de orice formă de viață. Deșertul propriu-zis este acela care devastează. De aceea, devastarea constă în faptul că totul: lumea, ființa umană, pământul, duce la abandonarea oricărei forme de viață.” (traducerea noastră)

Creația este act de cunoaștere, de explorare a necunoscutului cu ajutorul simțurilor, și nu întâmplător poeziile lui Loránd Gáspár abundă de verbe, substantive și adjective senzoriale creând astfel o poezie „de l’ouvert”, al spațiilor deschise, infinite. Dimensiunea ontologică a cuvântului și a ființei este revelată de poet și în versurile: „A scrie acel ceva numit poem, știind că nu știm ce este.” (*În spatele lui Dumnezeu*) Poezia ca gest de creație ontologică creează o realitate în care limbajul, ca mijloc primordial de expresie, concepe ființa iar poemul depășește dimensiunea de reprezentare, devenind un eveniment al ființei în sensul heideggerian dat cuvântului: „Die Sprache ist das Haus des Seins” („Limbajul este casa ființei”, traducerea noastră). (Martin Heidegger, *Unterwegs zur Sprache*, [Calea către grai, traducerea noastră], 1959)

Lumea explorată de cuvintele poetului nu este una de înțeles, ci de simțit, de trăit iar cunoașterea este viscerală, traversează corporalitatea, dovadă fiind verbele și substantivele senzoriale care inundă creația gaspariană: a privi, a asculta, a simți, a vedea, senzații, viziune: „Prezent în viața multiplă a corpului meu/senzații, mișcări, mușchi și gânduri/zgomote, limbaje, muzică și durere/ating briza, o rază de lumină/hrănesc privirea creierului pentru care/niciodată, niciodată, nimic nu este obișnuit/viziune imediat cuprinsă în spațiul deschis.” (*În spatele lui Dumnezeu*, p.108)

De asemenea, în creația lui Gáspár, sacrul este lipsit de transcendență iar misticul este vizibil. Peisajul deșertic, infinit precum și lumina care transpare din imaginile create de cuvânt, devin spațiul sacrului imanent, infinitul fiind cuprins în finitudine iar prezența în vid. Deșertul și lumina, spațiile albe și uneori infinite potențează creația care devine astfel un loc sacru imanent.

Ființa și creația sunt înscrise în vid, în infinit. Gáspár creează un sacru fără transcendență, în ultimă instanță, un mistic al vizibilului: „Sursa de întuneric și lumina/de imobilitate și mișcare./Sursa de aer care vibrează și de graiuri/în adâncul tăcerii tenace./Aici un cuvânt, acolo un gest, o absență/care ne arată și ne descifrează eroziunea.” (*În spatele lui Dumnezeu*, p. 9)

Dimensiunea ontologică a cuvântului este experimentată de poet și în alianța ființă-știință, căci spațiul de creație poetică este infuzat de viziunea științifică a realului: lumea ca ființă, construită din energii neuronale, cosmice. Poezia devine limbaj al ființei iar cuvântul o legătură vie între corp, materie și univers. Prin creație și cuvânt, ființa se reconectează la totalitatea lumii, iar cuvântul devine expresia unității cosmice. Dacă *În spatele lui Dumnezeu* este un omagiu adus spațiului natal, originilor sale transilvănene și bunicii săi, a doua parte a volumului, intitulată *Neuropoèmes* este dedicată prietenului sau, Jacques Fradin, profesor specializat în psihonutriție și cognitivist în același timp. În această parte a volumului, în mod special, Gáspár îmbină profesia sa de medic cu vocația sa de poet, scriind despre locurile îndepărtate și despre ființă, despre univers și creier: „Nucleul patului striei terminale (în amigdală)/ cel numit accumbens și/ griul periaqueductal/cele ale rafeului/ aproximativ o sută de miliarde de neuroni ai creierului/ fac cu ochiul către aproximativ/o sută de miliarde de stele ale Căii Lactee/„fluturii misterioși ai sufletului”/(spunea Ramón y Cajal vorbind despre complexitatea creierului)/ ale căror bătaii de aripi ar putea într-o zi/să clarifice atâtea alte secrete/(Dar asta nu e nimic în comparație cu numărul sinapselor = conexiuni: 10 la puterea 15).” (*Anatomie, În spatele lui Dumnezeu*, p. 93)

De altfel, în *Épistémocritique* (2016) Antoinette Laffont-Bissay îl citează pe Loránd Gáspár care afirma că: „Ceea ce scriu este ritmul celulelor, al sinapselor, al corpului în mișcare. (...) Am sentimentul că fiecare dintre aceste două activități – scrisul și îngrijirea – izvorăsc din aceeași dorință de a trăi și de a vedea mai clar.” („Neuropoemele» în *În spatele lui Dumnezeu* sau o abordare neuroestetică a lumii, ființei și a creației poetice”, traducerea noastră)

Spațiul poetic este impregnat de o biologie spirituală care observă, contemplă, gândește viața și ființa pentru a se integra în infinit, și în ultimă instanță, în „l’infini de l’œuvre” (în „infinitul creației”), după Blanchot (Maurice Blanchot, *Spațiul literar*, p. 14).

Cunoașterea care transpare din versurile sale este fără frontiere, un spațiu infinit, plin de posibilități: „Ceea ce nu știu este infinit.”/ „Încă nu cunosc /adevărata natură a ceea ce se mișcă.” (*În spatele lui Dumnezeu*).

Experiența de cunoaștere a ființei este potențată de puterea ontologică a cuvântului poetic, de limba care precedă și acompaniază gestul poetic, creator. Limba ca ființă, materie vie ce se naște din spațiile albe, din pauze și tăceri astfel încât poezia lui Gáspár devine fragmentară, lipsită uneori de punctuație, denotând pe alocuri tensiunea și dinamica creației într-un spațiu deschis, fără frontiere: „Aici limba mi se paralizează/și se adâncește auzul –/ corpul, gândul/rătăcește prin ravenele aride./Somptuoasă

nuditate care se deschide/în întinderea fără memorie/ și fructul suav al limbii/redat anilor de secetă –/oracol mereu tăcut –/pe același morman de gunoi.” (*În spatele lui Dumnezeu*, p.19)

Tăcerea ca spațiu al ființei nu este un gol, la Loránd Gáspár poezia devine adesea ascultare, nu vorbire. Suspendarea cuvântului gasparian diferă de tăcerea la Blanchot unde vidul dizolvă sensul: „A scrie înseamnă a te lăsa pradă fascinației tăcerii.” spunea Maurice Blanchot în *Spațiul literar*. La Gáspár tăcerea devine un act de comuniune cosmică iar creația un spațiu deschis, infinit ale cărei granițe sunt necunoscute: „Da, atâta suflet în trup, în degete/care se ating în lucruri, în corpuri/pentru ca enigma să rămână neprihănită/a multitudinii strănse, nedefinită/unde totul este unic, solitar și nimic/ce apare nu mișcă nimic/fără o infinitate de alte nimicuri/fără ca totul să existe, cu excepția erorii/pentru că nu știu ce este „totul”. (*În spatele lui Dumnezeu*, p.23).

Volumul de poeme, *În spatele lui Dumnezeu*, un adevărat testament poetic al creatorului, cuprinde și unifică în paginile sale temele majore ale creației gaspariene, respectiv alianța dintre natură, ființă, știință și spiritualitate. Rezultă o poezie a imanenței, actul creator fiind în esență o experiență a senzorialului și a cognitivului. Creația și deci poezia reprezintă pentru Loránd Gáspár, un act ontologic de a fi în lume, un *modus vivendi* pentru o viață finită.

Creația sa este un omagiu deosebit adus lumii în general, ființei, cunoașterii, artei, ființa fiind invitată să ia cunoștință de o lume extrem de frumoasă și diversă, conexiunile neuronale permițând renașterea perpetuă, reinventarea unei lumi deschisă spre cunoașterea infinită: „[N]u am decât această deschidere / intimă, simțită în seara / vieții mele sfârșite, de a fi o picătură / de lumină în spațiul și timpul infinit / născută din întâlnirea simțurilor unui corp / din miliarde de neuroni / din sori și vânturi necunoscute.” (*În spatele lui Dumnezeu*)

Bibliografie

Maurice Blanchot, *L'Espace littéraire*, Paris, Gallimard, 1955

Loránd Gáspár, *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010

Martin Heidegger, *Unterwegs zur Sprache*, Neske, 1959
Martin Heidegger, *La dévastation et l'attente, Entretien sur le chemin de campagne*,

trad. din limba germana de Philippe Arjakovsky și Hadrien France-Lanord, Collection L'Infini, Paris, Gallimard, 2006.

Antoinette Laffont-Bissay, „Les ‚Neuropoèmes’ dans *Derrière le dos de Dieu* ou une approche neuroesthétique du monde, de l'être et de la création poétique”, in *Épistémocritique*, vol. 8, 2011, <https://epistemocritique.org/les-neuropoemes-dans-derriere-le-dos-de-dieu-ou-une-approche-neuroesthetique-du-monde-de-letre-et-de-la-creation-poetique>).

Saint Augustin, *La Création du monde et le Temps*, Paris, Gallimard, 1993.

Lucrare susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS -UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCDI IV.

KOROS-FEKETE Sándor

Un arc în timp creat de un om-lumină (Receptarea lui Lorand Gaspar în România mileniului III)

În vara anului 1992, un domn simpatic intra într-unul din birourile mici, lipsite tot timpul de razele soarelui, de pe latura estică a Bibliotecii Academiei de la Cluj. Erau patru încăperi mici în care se instalase Centrul Cultural Francez, înființat doar cu un an în urmă, ca filială regională a Institutului Francez din București. Vizitatorul era un bărbat trecut de 60 de ani, îmbrăcat modest, precum călătorul care mai mult privește, fără intenția de a se face privit. Francezii au obiceiul de a vizita reprezentanțele țării lor, mai ales în locuri unde asemenea stabilimente apăreau mai rar. Aidoma acestui „bătrânel” care era doar în trecere spre alte meleaguri ardene, mai către est.

Doar acum, la o distanță de câteva decenii, mi-a devenit clar ce m-a cucerit în ființa lui discretă, fără vreo urmă a infatuării cu care mă obișnuiseră mulți trecători străini ce „descopereau” această țară parcă uitată de lume. Era de fapt privirea domnului Lorand Gaspar care m-a captivat, o căutătură pe care am revăzut-o neschimbată, de nenumărate ori, pe portretele sale cu care mă întâlneam vrând-nevrând, de-a lungul anilor. O privire rezervată, dar francă – cordială, aș putea spune –, privirea perfectă a blândeții în care se ascunde un minuscul zâmbet, ca o promisiune...

Astăzi îmi este mult mai ușor să deduc că observasem privirea unui fotograf, mereu căutătoare – și a unui medic obișnuit cu prezența permanentă a suferinței umane, privirea unui om mereu disponibil să ajute.

Evident, fusesem captivat și de faptul de a fi întâlnit un concitadin (amândoi fiind născuți probabil pe aceeași stradă a Târgu-Mureșului), care însă, în urma vicisitudinilor sorții, s-a transformat din maghiar expatriat în francez expatriat, călător și intim observator al tărâmurilor mediterane, devenind, mai presus de toate, un creator de poezie franceză: o poezie născută din iubirea pentru limba adoptivă și cizelată de privirea sa scrutătoare.

*

Revizitând acest moment în prezent, prin prisma a două interviuri acordate de poet unor ziare locale în iunie 1992: în dialogul purtat cu Smaranda Enache în *Gazeta de Mureș*, Gaspar spunea că nu se recunoaște în poeziile sale traduse în limba maghiară, de parcă și-ar auzi „vocea înregistrată. Ceva lipsit de viață, exterior, ciudat.”¹ Într-un alt interviu – de data aceasta în limba maghiară, convorbire consemnată de Miklós Kund Nagy în cotidianul *Népszás* – autorul mărturisea că a încercat să traducă pentru prietenii săi maghiari câteva poeme proprii, însă textele au devenit „plate, lipsite de interes”,² dovadă că, odată „maturizat” într-o limbă adoptivă, poetul nu mai este capabil să se re-creeze în limba sa de origine.

Putem constata deci că Lorand Gaspar revenea pe tărâmul natal (pentru prima oară în 1968, după un sfert de secol de absență) înzestrat cu o dublă identitate: cea maghiară, înrădăcinată în timp, fixată pentru totdeauna într-un moment foarte îndepărtat, în tinerețea care i-a fost curmată de vâltoarea războiului; și cea franceză: identitate aleasă, dobândită prin forța și voința proprie, consolidată de experiențele unei vieți întregi.

*

Privirea poetului: blândă, caldă și, totodată, statornică, scrutătoare. Spațiul mediteranean mi-a devenit familiar tocmai prin intermediul acestei priviri care a immortalizat observațiile, trăirile cuprinse în volumul în proză apărut în 1997 cu titlul *Arabie heureuse*. Mi-a fost dat să-l traduc în limba maghiară la începutul anului 2005³ – o experiență care m-a transportat într-o lungă călătorie, plecând din Algeria, trecând prin Yemen și ajungând până în Asia Centrală, pentru a reveni, împreună cu autorul, într-o altă patrie adoptivă a sa, Tunisia, iar apoi – prin intermediul unui apendice scris anume pentru ediția în limba maghiară, *Retours en Transylvanie* – în Ardealul pe care îl părăsise în 1943. Nenumăratele referințe la o realitate ce îmi era necunoscută, incursiunile în lumea deșertului, în lumea arabă și în cea a islamului, cercetările care constituiau un album de „fotografii” mintale ce părea că îmbracă dimensiuni incommensurabile, îmi ocupaseră luni de zile timpul personal transferându-mă într-un spațiu feeric compus din semne, fragmente intertextuale, observații și cugetări pe care mi le însușeam prin ochii... cui? Ai turistului? Ai fotografului, cu privirea avidă de compoziții din lumini și umbre? Ai poetului care își consemnează experiențele în forma unei proze de o lejeritate tipic franțuzească? Ai filosofului scrutând rețeaua transparentă, spirituală a lumii pentru a găsi noi noduri de condensare a semnificațiilor vieții? Sau, pur și simplu, prin ochii unui navigator prin deșerturi care, împăcat cu imensitatea și imprevizibilitatea lumii înconjurătoare, se lasă dus de vânturi, de valurile dunelor mișcătoare...

Cartea originală, ediție revizuită și augmentată a volumului *Journaux de voyage* (1985), a văzut lumina tiparului după revenirea autorului în Franța și încheierea carierei sale de chirurg. La primele capitole – note de călătorie publicate începând din anii '70 – s-au adăugat experiențele din Yemen și un capitol „de rămas-bun” dedicat orașelului Sidi Bou Saïd, unde a locuit până la părăsirea Tunisiei. Versiunea în limba maghiară a fost completată cu notele autorului care rememorează vizitele sale în Transilvania, Timișoara și Oltenia la începutul anilor '90, printre care găsim și un text comemorativ dedicat lingvistului și orientalistului secui, Sándor Kőrösi Csoma, autorul primului dicționar tibetano-englez. Pe lângă acest text și pasajele referitoare la memoriile familiale, celelalte note despre România reflectă mai mult actualitatea, impresii din perioada incipientă a tranziției, neavând posibilitatea unei analize dintr-o perspectivă adecvată. Lorand Gaspar, discret, doar consemnează, păstrându-și „privirea franceză”, dar și un optimism evident în privința evoluției țării.

*

În vara anului 2005 editura clujeană Koinonia a mai publicat o antologie de proză poetică și versuri în limba română, *Foi de observație*,⁴ în traducerea Ancăi Măniuțiu. Aceste două volume au încercat cumva să rupă tăcerea care îl înconjură pe Lorand Gaspar în România, dacă nu socotim cele câteva tentative de a-l introduce în lumea literară autohtonă, dintre care se remarcă volumul *Egeea, Iudeea* în versiunea românească a Marthei Izsak. Poate nu greșim constatând că aceste încercări au rămas fără ecou, cu toate că presa târgumureșeană s-a străduit să mențină poetul în conștiința colectivă.⁵ În ceea ce îl privește, Gaspar nu a căutat niciodată să fie promovat în mediul literar autohton, reîntoarcerile sale pe pământul natal s-au rezumat la reluarea contactelor familiale și stabilirea unor prietenii bazate pe afinități poetice. Astfel i-a (tra)dus în Franța pe Béla Markó din Târgu Mureș, pe Ottó Tolnai din Palić (Voivodina), pe traducătorii săi maghiari, György Somlyó, János Lackfi și Mátyás Varga și – în primul rând – pe marele clasic al secolului XX, János Pilinszky. Această îndeletnicire, aceste traduceri – în care a fost mereu secondat de Sarah Clair – demonstrează și ele faptul că Gaspar, deși multilingv, a ales o singură limbă de creație: franceza. Iar această alegere a contribuit, fără îndoială, la distanțarea sa față de mediul de baștină – și la ignorarea lui de către acest mediu. O distanțare fizică, determinată de evoluția profesională – să nu uităm că vocația sa primordială a fost cea de medic –, dar și lingvistică, într-o perioadă a apropierei francezei ca limbă de creație, o perioadă plină de trudă care a rezultat în cele din urmă în găsirea glasului poetic propriu.

Să ne reamintim că perioada formării sale ca poet francez coincide cu acel lung sejur petrecut în Levant (1954-1970), într-un mediu lingvistic complet nou, în care elaborarea limbajului poetic se desfășura în paralel cu viața profesională și cu descoperirea deșertului. Aceste experiențe simultane au contribuit pesemne, toate laolaltă, la făurirea unui limbaj pur, despuiat până la albul oaselor, până la străvezime.

Am putea spune că proza lui Gaspar, „însemnările” sale discrete, contemplative frizează uneori stilul jurnalistic – însă apropiindu-ne de limbajului său poetic, rigurozitatea și seninătatea acesteia ne introduc în profunzimi nebănuite. Într-adevăr, această poetică a deșertului, limbajul pe care și l-a asimilat stabilindu-se în Orientul Mijlociu, experiența crucială a primei survolări a pustietății în drum spre Ierusalim, în 1954, multiplicată ulterior de alte experiențe în pustii din Asia, Africa și America de Nord, a devenit baza solidă a unei expresii unice, a unei personalități poetice care s-a manifestat în literatura franceză apărând practic din neant, fără antecedente, cu puritatea unei limbi învățate, aleasă de poet ca „limbă maternă” a creației sale.

*

La doar câțiva ani după reintroducerea lui Gaspar în peisajul literar transilvan apărea la Cluj, la aceeași editură Koinonia, o colecție de nestemate: un album cu fotografii de mari dimensiuni realizate de poet, însoțite de scurte fragmente de text din cărțile sale mai recente

(*Égée / Judée și Arabie heureuse*), cu titlul *Approche de la lumière – Közelítés a fényhez – Abordarea luminii*. Volumul trilingv conține un eseu de András Visky și note biografice, însă fără legende atașate imaginilor cuprinse. Lipsiți de aceste informații, în loc să răsfoim albumul ca o selecție de poze din călătorii, putem da frâu liber privirii și imaginației pentru a ne delecta ochii cu frânturile de eternitate imobilizate în aceste pagini. Acompaniamentul textual minim lasă mai mult spațiu ochiului – luminilor și umbrelor, compozițiilor, culorilor împietrite în timp sau volburându-se ca valuri de pigment aproape palpabile –, făcându-ne să-l uităm pe autor și să ne lăsăm purtați de imensitatea unui spațiu feeric, să pătrundem această imensitate pentru a înțelege cât de adânc trebuie să te afunzi pentru a regăsi esența vieții.

Ca orice imagine bine compusă, încadrată, fiecare fotografie a lui Gaspar ne spune o poveste – iar noi avem toată libertatea pentru a ne imagina aceste povești, să ni le însușim, să ne găsim locul în spații nemărginite, în momente eterne, în compania unor personaje care, în imobilitatea lor, ne poartă în dimensiuni necunoscute. Imagini interpusse între act și cuvânt, între momentul privirii creatoare și momentul formulării, prin care ochiul receptorul îmbogățește priveliștea, aceste fotografii ne incită să revenim la subiectul limbajului poetic – să percepem minunea prin care compoziția vizuală transcende lumea cuvintelor, lăsând loc interpretării lăuntrice, dincolo și mai presus de vorbe. Imaginile ne îndeamnă să recitim textele autorului, să le privim cu un alt ochi, ca și cum am fi „inițiați”, și totodată înnobilează percepția, interpretarea noastră.

*

La început de 2025, iată-ne din nou în compania lui Lorand Gaspar, la Târgu-Mureș. De data aceasta, o reuniune de familie – reuniune hibridă conform uzanței recent împământenite, asigurându-ne prezența celor aflați departe pe un ecran imens deservit de tehnologia vremii. Participanți din peste 10 țări iau cuvântul în sală sau pe ecran, unii prieteni apropiați ai poetului, alții doar admiratori depărtați în timp și spațiu. O atmosferă de familie se instalează pe măsură ce petrecem timpul nostru comun sub tavanul înalt, restaurat în starea lui interbelică, al aulei universității de medicină – chirurgul Lorand Gaspar cu siguranță a fost foarte mulțumit de faptul că vechea școală de cadeți a devenit după război o citadelă a studiilor medicinei. Iar acum legatarii săi se adună în aulă pentru a-și împărtăși gândurile despre acest legământ, despre poezia, arta, personalitatea sa. Este o experiență formidabilă să fii părtaș, chiar și ca simplu ascultător, al prelegerilor – despre poetul, medicul și fotograficul Lorand Gaspar, o zi întreagă fiind dedicată traducerii (poetilor traduși de Gaspar și poeziei sale traduse în alte limbi) – și, mai presus de toate, martor al prezenței sale, mijlocită de prezentările savante ale universitarilor din toată Europa și din Africa de Nord. Prin grija celor două coordonatoare, Simona Pollicino (Universitățile Roma Tre) și Corina Bozedean (UMFST „George E. Palade”), amfitrioana noastră timp de două

zile, colocviul „De la cuvânt până la corpul lumii. Lorand Gaspar la răscrucea limbilor, culturilor și disciplinelor”⁶ ne-a oferit o sărbătoare demnă de un centenar. Lucrările participanților au fost reunite într-un volum apărut în vara acestui an, poate cea mai consistentă antologie de lucrări dedicate lui Lorand Gaspar.⁷

Vara anului centenar i-a mai adus poetului un cadou postum: reînființarea, după mulți ani de tergiversări, a liceului romano-catolic pe care Lorand Gaspar l-a absolvit în 1943.

*

În exact ziua centenarului, în 28 februarie a anului curent, participanții colocviului se adună în fața casei natale de pe strada Köteles Sámuel (azi numărul 23) pentru dezvelirea plăcii comemorative. Printre cei prezenți: invitatul de onoare la dezvelire, vărul lui Lorand Gaspar, nonagenarul Ervin Ávéd, interlocutorii interviurilor din 1992, doamna Enache și domnul Nagy, precum și poetul Béla Markó, care rostește în trei limbi un scurt discurs comemorativ, mulțumind organizatorilor colocviului pentru faptul de a fi plătit ceva din datoria târgumureșenilor față de ilustrul nostru concitadin. Uitându-ne în sus, spre plăcuța cu portretul în relief – un pic mai rotunjour decât era în realitate, remarcă un francez –, cu inscripția în patru limbi – dintre care cea franceză mai are loc pentru două corecturi –, ne atinge parcă o adiere venită de nu știu unde, un ușor suspin de rămas-bun pe care îl simțim atunci când știm că acest adio este pur și simplu imposibil...

*

„Nimeni nu îmi poate lua lumina unei aripi care se învâрте deasupra mării, desface și reface cu aceeași mișcare întinderea, nici freamătul valurilor în noaptea fără fund sau conversațiile mele cu unul dintre plimbăreții solitari despre care nimeni nu știe dacă sunt nebuni sau înțelepți, nici strigătul glorios al omului peșterilor la prima rază de zorii zilei – clipe eterne.”
Lorand Gaspar⁸.

Note:

¹ *Gazeta de Mureș*, nr. 25/1992 (22 iunie), p. 6.

² *Népújság*, suplimentul cultural „Múzsza” din 26 iunie 1992, pp. 2-3.

³ *Boldog Arábia és más útijegyzetek*, Koinonia, Cluj, 2005.

⁴ Volumul cuprinde o nouă traducere a *Iudeei*, o selecție de poeme din *Feuilles d'observation* și două capitole din *Arabie heureuse*.

⁵ Pe lângă interviurile sus-amintite, poeme traduse, știri, mențiuni în diverse numere ale *Népújság* (15.12.1990, 3.07.1992, 4.01.1995, 6.11.1997, 18 și 28.06.2002, 6 și 11.07.2002, 22.12.2018, 14.01.2023).

⁶ Traducere proprie.

⁷ Aproape 370 de pagini de format B5 în publicația academică *Caietele Echinox*, vol. 48, Cluj-Napoca, 2025.

⁸ Quitter Sidi-Bou-Saïd, în: *Arabie heureuse*, p. 150 (în traducere proprie).

NAGY Miklós Kund

Ce urmează după centenar?

Cei câțiva adepți târgumureșeni ai operei poetului Lorand Gaspar au speranța revigorării memoriei colective privind tot ce se leagă de această personalitate marcantă a orașului. Sunt multe de făcut în această privință, dar ecoul și avântul importantului colochiu internațional inițiat cu atâta insistență și dăruire de doamna conferențiar dr. Corina Bozedeau, organizat cu generozitate de UMFST G. E. Palade din Târgu Mureș în februarie 2025 ar putea contribui la schimbări benefice în opinia publică mureșeană. Dezvelirea plăcii comemorative în strada Kőteles Sámuel din Tg. Mureș pe casa unde s-a născut și a trăit până la vârsta de 18 ani marele poet, chirurg, traducător și fotograf deja a creat un important loc de adunare pentru pasionații vieții culturale. Recent Asociația Culturală Armeano-Maghiară din Târgu Mureș a organizat acolo un impresionant moment comemorativ. Poate că și activitatea de cercetare privind fenomenul Lorand Gaspar se va întehi în perioada ce urmează. Și subsemnatul va încerca să adauge câte ceva la acea literatură de specialitate care are ca scop îmbogățirea cunoștințelor noastre despre acest creator francez atât de puțin cunoscut în localitatea sa natală. Din bunăvoința domnului inginer Ávéd Ervin, vărul și prietenul apropiat al lui L. G. În patrimoniul Casei Bernády ne stă la dispoziție o mică colecție de cărți, documente, scrisori, fotografii care pot fi studiate de cei interesați ca o parte infimă a moștenirii poetului. Sper că și fragmentele interviului realizat cu scriitorul Lorand Gaspar care îl luna iunie a anului 1992 a fost în vizită la Tg. Mureș pot capta atenția cititorilor. Convorbirea s-a derulat în limba maghiară și a apărut în suplimentul literar-artistic Múzsá al cotidianului Népújság sub titlul: Öröm viszontlátni a gyermekkor színhelyeit / Plăcerea revederii scenelor copilăriei/. Ulterior interviul a fost publicat în volumul de convorbiri Míg a magnó összekapcsolt apărut în anul 2006. Traducerea a fost realizată de autor.

— V-am deranjat aici, în sălile Bibliotecii Teleki de care cred că vă leagă gânduri nostalgice, dar timpul ne presează, de această dată ați reușit să vă programați doar o scurtă vizită acasă.

Nu e vorba de deranj, dar în asemenea ocazii omul e într-adevăr bântuit de amintiri, reapar întâmplări din copilărie, din perioada anilor de liceu parcă uitate de mult timp. Eu aici m-am născut, părinții mei au avut rădăcini în Depresiunea Giurgeului. Studiile le-am făcut în Târgu Mureș. Am fost elev la gimnaziul care a purtat numele principelui II. Rákóczi Ferenc, ultimul an l-am terminat la Liceul Reformat.

— Momentan trăiți la Paris...

Acolo ne este reședința, dar ne mișcăm des. De douăzeci de ani lucrez la Clinica din Tunis ca reprezentant al Franței, mă ocup cu pregătirea chirurgilor tineri de acolo. Anterior am lucrat 16 ani la spitalul francez din Ierusalim.

— Din cele spuse reiese că sunteți chirurg, profesor, dar eu v-am căutat în primul rând fiindcă sunteți poet.

Eu le fac cu plăcere pe toate cele amintite. De multe ori sunt întrebat cum se împacă profesiunea de medic cu cea de poet. Nu mi se pare a fi o problemă. Nu întâmpin greutăți în armonizarea celor două sau trei preocupări, toate au greutățile lor specifice. Tratarea oamenilor este o muncă grea atât din punctul de vedere uman cât și științific, iar scrisul, lirica tot așa, are greutatea, seriozitatea sa, nu e o delectare.

— Faptul că sunteți medic vă ajută să cunoașteți mai bine sufletul uman?

Întotdeauna am avut acest gând. Poate că subconștientul m-a îndrumat spre medicină. Inițial studiile mele universitare le-am început la politehnica din Budapesta. După primele trei luni m-a târât cu sine războiul. Mai târziu, când deja am avut posibilitatea a ales medicina. Presupun că am simțit că aici reușesc să-mi perfecționez cât mai bine cunoștințele despre om, această ființă misterioasă.

— Deci anterior ați avut deja preocupări poetice?

Aveam doisprezece ani când am început să scriu versuri. Spre marea mea surprindere în moștenirea mamei mele acum mi-am găsit o poezioară din frageda mea tinerețe. N-are valoare, dar pentru mine a fost o ciudată experiență întâlnirea cu sinea mea de atunci.

— Când ați ajuns la Paris?

Prima dată am ajuns într-un lagăr de muncă din Germania. De acolo în mai 1945 am reușit să evadez din imperiul german care era deja în prăbușire și am ajuns în Franța. De mult timp doream să studiez acolo. De mic copil m-a preocupat limba și cultura franceză. Tatăl meu m-a îndrumat așa. El a fost cel care mi-a impus ca pe lângă maghiara, româna și germana să-mi însușesc și limba franceză. Spre norocul meu am avut și profesori excelenți de la care am reușit să învăț limba și literatura franceză. Desigur când am ajuns la Paris, am fost nevoiți să ne asigurăm existența. Comunitatea maghiară de acolo ne-a ajutat mult. Am fost mai mulți tineri din Transilvania și Ungaria, ne-au făcut rost de muncă și concomitent am putut să și învățăm. După primii ani m-au angajat ca practicant într-un spital și de atunci n-am mai avut probleme existențiale.

— Condițiile materiale s-au schimbat, dar acel tinerel care cândva și-a încercat talentele poetice în limba maghiară când a devenit poetul francez deja acceptat de opinia publică din Franța?

A fost un drum foarte lung. La început cu câțiva prieteni pasionați de literatură am înființat o revistă literară cu denumirea Ahogy lehet (Cum se poate). Câțiva ani am publicat aici în limba maghiară. Pe urmă mi-am dat seama că dacă rămân în Franța degeaba scriu într-o limbă pe care cei de acolo nu o înțeleg, n-o să meargă. M-am hotărât, încerc să scriu în limba lor. Dar nu este atât de simplu. Este mare diferență între faptul că vorbești bine franceza la spital sau pe stradă și faptul că scrii cu pretenția unui literat și dorești să publici. Am lucrat enorm de mult, au trecut peste zece ani până când am ajuns la un rezultat care poate fi considerat un fel de literatură franceză. Afirm asta cu precauție fiindcă niciodată nu poți fi sigur când e vorba de persoana ta.

— Publicul francez și criticii din Hexagon când au început să vă considere de-al lor?

Primele semne că atenția unor critici literari s-a îndreptat către mine au apărut în anul 1966.

— Vă considerați un „poet roditor”? Publicați des?

Nu. Nu fac parte din acei poeți lirici care anual publică o carte. Până acum mi-au apărut cinci volume. Două în ediții de mare tiraj și popularitate.

— Dar între timp au apărut și semnele recunoașterii oficiale. Mă gândesc la Premiul Apollinaire.

În Franța, mai ales în domeniul liricii asta nu prea contează. Premiile acordate romancierilor au totuși altă greutate. Un roman care a fost premiat cu Premiul Goncourt sau Renaudot poate fi vândut în 300000 sau 500000 de exemplare, iar un volum de poezii, chiar dacă a fost premiat, poate fi cumpărat de vreo 2000 de cititori. Deci să nu acordăm prea mare importanță acestor distincții.

— Nu ați simțit niciodată impulsul că ar fi bine să scrieți poezii și în limba maternă?

Nu, în modul la care vă referiți. Nici nu se poate. Dar prietenilor mei am încercat să transpun în maghiară unele dintre propriile mele poezii. Au devenit fade, lipsite de interes. Sunt convins că un scriitor care a fost nevoit să se despartă de limba sa maternă și într-o altă limbă a reușit să atingă un înalt nivel literar, ar fi în stare să reincape totul din nou. Păreră mea e că încercarea nu are sorți de izbândă.

— Întrebarea a fost motivată de faptul că din când în când pământul natal vă cheamă și când puteți, ca și acum, veniți acasă. Poate uneori regretați că din cauza necunoașterii limbii mesajul poeziilor dv. nu ajunge la publicul de aici.

Da, am astfel de regrete. Dar este aproape imposibilă trecerea dintr-o structură lingvistică readâncită în alta care este total diferită. Limba mea poetică, modul meu de gândire și exprimare s-a format în franceză.

— Cum v-ați simțit din nou acasă?

În urmă cu atâtea decenii nu am plecat din propria inițiativă. De atunci n-am avut posibilitatea să vin de multe ori acasă. Dar ori de câte ori am revenit întotdeauna m-a interesat latura umană a lucrurilor. Mai am rude și prieteni din copilărie care trăiesc în Târgu Mureș. Mă simt bine vizitând orașul, locurile amintirilor plăcute, revăzând frumoasele meleaguri ale adolescenței. O experiență aparte a vizitei actuale a fost invitația primită la întâlnirea internațională a poezilor de la Craiova. Există acolo în jurul revistei literare Ramuri un grup tânăr și entuziast de scriitori și profesori care m-a primit cu mult drag. Mi-a plăcut deschiderea lor spre toate problemele dezbătute în cadrul Dialogului care s-a purtat acolo.

— Dialogul purtat de dv. cu pământul natal pe parcursul vizitei de acum se va regăsi și în lirica semnată Lorand Gaspar?

Nu putem ști căci întotdeauna totul începe în subconștient. Dar sper totuși că ceva va fi. Ceea ce este însă sigur e faptul că mă voi întoarce cu mare bucurie.

Andreea POP

Lorand Gaspar: între nomadism și existență engramatică

Viața lui Lorand Gaspar, chirurg și poet născut la Târgu-Mureș în 1925 a stat sub semnul nomadismului. Cu toate că, de-a lungul timpului, a fost recompensat cu numeroase și prestigioase premii literare în Franța și pe continentul european (Marele Premiu pentru Poezie al orașului Paris, premiul Apollinaire, premiul Heredia dar mai ales, în 1998, premiul Goncourt pentru Poezie), el rămâne cvasinecunoscut în țara de origine, pe care o părăsește la vârsta de 18 ani pentru a face studii la Politehnica din Budapesta. Fiul unui tată secui și al unei mame cu origini săsești și armene, Lorand Gaspar rămâne profund legat de locurile copilăriei sale fericite în satul bunicilor materni din secuime.

Înrolarea forțată în armată, în anul 1943, urmată de episodul prizonieratului în Germania, marcat fiind îndeosebi de drumul parcurs în vagonul pentru animale, fac ca traiectoria pe atunci foarte tânărului student să cunoască o schimbare radicală. Evadează, ajungând în Franța, unde, după o perioadă de nouă captivitate, are ocazia, după Război, să se stabilească în capitală. Din 1946 se înscrie la Facultatea de Medicină. Adevărata intrare în *logica nomadă* o va face o dată cu decizia radicală de a părăsi Parisul. Tânăr chirurg gastroenterolog, alege să profeseze mai întâi la Ierusalim și Betleem (1954-1971), iar mai apoi, din cauza implicării în complicatul context zonal și a simpatiilor sale palestiniene, e nevoit să plece din Orientul Apropiat. Alege Tunisia, unde va profesa până la pensionare (1971-1988), dar nu rupe legăturile cu spitalul Charles Nicolle. Din 1992 se ocupă pentru o vreme cu studii experimentale în neuroștiințe, la Paris, iar apoi se dedică în întregime scrisului.

Paradoxul existenței sale de nomad intelectual face ca, oriunde merge, să prindă rădăcini. Ba mai mult, resimte o imediată familiaritate cu locurile, ceea ce îl readuce mereu la punctul de plecare: epoca

copilăriei transilvane. Aceasta, pentru că nu doar glisează la suprafața lucrurilor, ci are ambiția de a cunoaște în profunzime fiecare loc prin care trece. În vreme ce cunoașterea lui e intensivă și stratificată, spiritul îmbrățișează lumea în toată lărgimea ei, se întinde continuu, spre un orizont niciodată atins. În esență nomadismul pe care îl practică e unul *tubercular*, multiplicat și multidirecționat de peregrinările sale profesionale, în sensul propus de Gilles Deleuze și de Félix Guattari la mijlocul anilor '70: drumul contribuie la crearea unei structuri abstracte, ramificate și subterane – într-un cuvânt, *rizomatic* – după cum vor spune filozofii în legătură cu opera lui Kafka – „o vizuină” cu intrări-ieșiri multiple, care împiedică pătrunderea în centrul structurii. Pentru că nu există, de fapt, un centru: el se delocalizează pe măsură ce rețeaua se extinde și produce tot mai mulți noduli care multiplică sensul prin dezinvestire¹. Cu aplicare la biografie, și mai cu seamă, la cea a poetului-chirurg, teoria se revendică, pe de o parte, prin prisma cauzalităților și a caracterului transgenerațional pe care le subîntinde (trilingvism din copilărie, etnicitate complexă, război, prizonierat, partizanat etc.); pe de alta, ea privește fascinația poetului pentru *desert* ca simbol al spațialității nesfârșite, adevărată axă care va structura destinul lui Lorand Gaspar și care va contrasta mereu cu agitația, direcționalitatea, constrângerile și controlul la care este supusă *metropola*. Faptul că poetul alternează șederile între Paris și desert, mai ales spre sfârșitul vieții, e un simptom al existenței nomade, care nu poate asimila presiunea spațiilor închise decât prin compromiterea structurii interioare – ceea ce Lorand Gaspar nu e dispus să accepte.

Recunoașterea meritelor poeziei sale, încununată cu premiul Goncourt dar și prin zecile de studii universitare și de critică literară care îi sunt dedicate, rămâne de netăgăduit. *Nomadismul rizomatic* care îi este specific (grefăm expresia pe teoria spațialității din *Mille plateaux*), este în esență construit pe juxtapunerea aparent tensionată a spațiului copilăriei, muntos și înverzit, deschis spre divinitate dar dezvoltat pe verticala înălțimilor milenare ale Carpaților și infinitatea orizontalizantă a deșertului, fără timp și fără altă devenire decât în sine și prin sine. De aceea credem că acest aspect reiese cu mult mai multă luciditate și curgere logică din *Jurnalele* sale de călătorie și din interviurile pe care le acordă – și asupra cărora ne vom apleca în cele ce urmează.

***

Când, în primăvara lui 1946, tânărul de 21 de ani vede pentru prima oară Parisul, un soare blând îl salută pe străzile animate de oameni zâmbitori și de pomii în floare. Marea metropolă aduce cu sine promisiunea unui nou început. După evadarea din prizonierat, mai precis

„[u]n an mai târziu, după multe alte peregrinări, ajungeam la Paris. Era iarăși primăvară, castanii din grădinile Luxembourg erau în floare iar eu îmi ziceam ca acest cuvânt, *libertate*, căpăta brusc un sens, în cea mai frumoasă zi din viața mea.”²

Din acest spirit de libertate și de camaraderie se va naște și ideea noii cariere medicale, căci, așa cum își amintește în „Eseul autobiografic inedit” care deschide volumul *Sol absolu et autres textes* din 1982, lua această decizie și sub influența anturajului pe care îl va avea în capitala franceză. Familiaritatea din diversele contexte ale vieții, tradusă nu numai ca adaptabilitate, ci mai cu seamă, ca acceptare a diferenței, îl va aduce în fericita stare de a se simți oriunde acasă – că e vorba de Paris, Israel, Palestina ori Tunisia. Lorand Gaspar e cetățean al lumii – și această calitate îi este instilată din copilărie: când România recuperează ținuturile transilvane, etnicii unguri trebuie să se plieze noii situații – care nu schimbă însă existența de zi cu zi, căci, dintotdeauna, români, sași, secui și toate celelalte naționalități au coabitat pe aceste meleaguri. Această multiculturalitate de fond, dublată de propriile origini amestecate, îl va predispune la toleranță și empatie pentru oameni și la dorință de adaptare în raport cu locurile.

Însă familiaritatea pe care Lorand Gaspar o resimte față de oamenii și spațiile diferite de ceea ce cunoscuse în fosta viață indică o înțelegere a existenței care depășește limitele experienței. La vederea deșertului pentru întâia oară, această adaptare imediată îl lovește cu forța unei evidențe: nomadul este spiritual deschis întocmai ca și spațiul în care simte mereu să se integreze fără însă a i se supune. O convență naturală se naște din acest contact care, deși pare superficial, e de fapt spontan și în același timp, durabil. În survol deasupra deșertului Ghor, zărește o dâră de vegetație care brusc îi face ținutul familiar, în ciuda circumstanței, ca și cum cromatica îl duce înapoi, spre anii copilăriei și ai vacanțelor petrecute la bunici, în secuime, înconjurate de munți și de un calm infinit, acolo unde albastrul cerului întâlnește verdele pădurii. O *engramă a imanentului* se naște la acest prim contact, prin care subconștientul suprapune realității o imagine de ansamblu demult introjectată.

„Soseam din est, dinspre deșert, adică, după ce înconjurasem Israelul. În Orientul Apropiat vara își intrase deja în drepturi, avionul survola destul de jos sfârcurile dezgolate, în alternanța bej-cenușie care unduia senzual înălțimile Amonului și Moabului, despățite de lanțul din Iudeea prin crevasa adâncă a Ghorului, în care puteam zări dâra de vegetație șerpuitoare care însoțește Iordanul până la gura de vărsare în Marea Moartă. Fiind de obârșie dintr-un ținut al pădurilor, care parte din mine putea bunăoară să intre subit în rezonanță cu pământul asta dezgolit? Căci, de fiecare dată când, de-a lungul anilor, reveneam aici după o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, vederea culorilor șterse, a unduirilor, a podișurilor, a crevaselor care se înfățișau înaintea mi precum linii de fugă, mă umplea, fizic, de aceeași bucurie manifestă, de nedescris... Eram îndrăgostit de țara asta.”³

Deșertul, cu relicvele sale de vegetație uscată și urmele stratificate ale erelor geologice pe care le-a traversat omenirea, funcționează ca un catalizator al

memoriei afective, care readuce la suprafață imagini fondatoare ale individului. Cele două tipuri de spațialitate, atât de îndepărtate, își răspund, totuși, datorită faptului că integrează același caracter „neted”, continuu și omogen, cu toate că ființează în baza inversării axelor orizontală și verticală, fără, însă, a înceta să reprezinte, în imanență, o întindere potențial infinită. Asistăm la o adevărată somatizare, la o reverberație profundă a conștiinței întrupate prin revelația cromatică a verdelui, precum un efect de persistență retiniană. Suprapunerea engramică este validată de acest moment revelatoriu, care are loc ca o *recunoaștere apriorică* a unei realități niciodată experimentate înainte și trăite ca o imixtiune a planului trecutului, încă viu în conștiința individuală. Copilăria petrecută la bunici infuzează cu a ei „bucurie” repetată cu fiecare întoarcere momentul intim al acestei recunoașteri și este transferată asupra deșertului în virtutea faptului că apare ca o consecință a unei „realități multiple și complexe”⁴. Sosirea se face mereu dinspre orient, ca și când estul ar funcționa ca și element declanșator, în plan simbolic, al unui întreg set de cauzalități nevăzute: poetul zărește deșertul dinspre est, provine din Transilvania orientală, undeva în Europa de Est, dintr-un loc pe care localnicii îl numesc *Îndărătul spinării lui Dumnezeu*⁵...

Cu ocazia unei vizite la Târgu-Mureș în 1992, în interviul pe care îl acordă Smarandei Enache, singurul care apare, de altfel, în România, Lorand Gaspar își precizează poziția în ce privește legătura cu religia, care, pentru el, e tot atât de imanență naturii precum e corpul fizic.

„Eu nu pot concepe diferențe de natură. Pentru mine, una și aceeași substanță sau natură, dacă vreți, produce atât fizicul cât și spiritualul”⁶, mărturisește poetul. Ceea ce nu duce la negarea lui Dumnezeu, din moment ce agnosticismul lui Lorand Gaspar admite existența divină atâta timp cât ea e imanență Naturii: nu o transcende, nu o depășește. Păstrând aceeași logică, în opinia sa, în funcție de climatul istoric, prevalează, în diferite epoci, ori individul ori societatea, căci sunt

tributare aceleiași substanțe. Cu bemozul că înțelegerea sinelui condiționează o bună cunoaștere a comunității umane. Or, această realizare ne aduce în fața conceptului de *empatie* care organizează discursul poetic gasparian. Dragostea pentru om și natură vine din fericirea momentelor în paradisul verde al Carpaților. După cum povestește într-un alt interviu, din 2008, pentru numărul special al revistei *Nunc* care îi este dedicat⁷, se consideră „foarte norocos” să-și fi putut petrece măcar o parte a vacanțelor școlare la bunicii materni, în secuime, unde vara mergea la pescuit cu tatăl său. Universul copilăriei va genera, prin urmare, *engrama fericirii* (chiar lipsit fiind de dragoste maternă); apoi, ea se va suprapune altor contexte de-a lungul vieții (în speță, experiența deșertului) și va infuza *trăire* unor spații care, cine știe, nu ar fi stârnit în el vreun tip de reacție emoțională.

Sentimentul de comuniune cu natura provine, probabil, din aceste weekenduri petrecute cu tata, lângă șuvoaiele prăvălite din înălțimile Carpaților. [...] Mult mai târziu, descoperirea deșerturilor din Orientul Apropiat m-a îmbogățit cu o experiență foarte diferită, și cu toate acestea, foarte asemănătoare, a cărei intensitate depindea de întâlnirea solitară a unui tânăr cu o „Natură” care mi se părea nelimitată și căreia, o știam deja intuitiv, îi aparțineam.⁸

Engrama mnezică pe care, tânăr fiind, o experimentează, funcționează în sensul conversiei momentului prezent într-unul din trecut, unitar căci reiterat, și care converge spre zilele luminoase, în care copil și adolescent, se bucura de iubirea părintească a tatălui (mama fiind o constantă sursă de suferință, fire rece și chiar despotică – așa cum măturisește în interviul acordat lui Maxime Del Fiol). Această trăire singulară îl transformă pe loc în nomadul *rizomatic* care nu va înceta să se caute pe sine. Persistența retiniană a clipelor investite emoțional face posibilă această punere în paradigmă a trecutului cu prezentul prin prisma spontaneității trăirii care operează la modul cel mai firesc un transfer simbolic, din moment ce ambele planuri ale existenței sunt virtual extensibile la infinit și omogene din punctul de vedere al calității mnezice.

Dinamica proiectiv-introjectivă stă la baza sentimentului de familiaritate instalat în ciuda disonanței cognitive pe care o implică și va canaliza spiritul nomad în sensul recunoașterii: prin aceasta sunt importante paginile sale de *Jurnal* – ele provoacă bucuria regășirii prin intermediul autenticității momentului captat în actul de scriere. *Journaux de voyages* e poate cel mai bun exemplu în acest sens. Volumul, apărut în 1985, dă măsura importanței pe care o are engrama mnezică în opera poetului – ce se dovedește a fi un cel puțin la fel de talentat povestitor. Capitolul de deschidere, „Ahaggar”, reține episodul unei plimbări în singurătate, fără ghidul sau tovarășii de călătorie:

„Urc pe jos prin valea seacă (a) în căutarea unui semn de viață. Ca și când existența acestor pietre n-ar fi viață deja! Nu mai bate vântul, nu e nici o mișcare. Glorioasă tăcere, neclintire zdrobitoare. Stranie densitate a absenței, a eliberării brutale a simțurilor. Stau la umbra rară a unui tufiș uscat în așteptarea a nu-știu-ce. Ațipesc.

În vis, tăcerea se face lichidă – lichid transparent, miraj și mirază (b); visul îl estompează pe drumețul care înaintea cu greu. Apoi, o piatră și sunetul pur al unei raze de lumină ce se frânge. Arunc o privire: în vârful unui tufiș vecin, o păsărică cu cap alb (c).⁹

Fraza eliptică și încărcătura vizuală din aceste rânduri încapsulează indubitabile valențe poetice, cărora li se adaugă urma mnezică a Naturii atotstăpânitoare. Onirismul scenei și așteptarea iau forma unui presentiment ori a vreunui instinct ascuns care semnaleză suprapunerea planurilor temporale. „Visul” în „oglină” trecutului demonstrează că spiritul poate parcurge timpul în sens regresiv, poate *dezbrăca* diversele straturi sociale în care sinele se camuflează, pentru a ajunge la conturul de origine, demult internalizat. „Ațipirea” funcționează ca o adormire a logicii și a gândirii raționale, ea lasă să vorbească simțurile. Și totul se petrece în solitudine, ca un act transgresiv și extrem de personal. Căci *solitarul*, după cum îi mărturisește Smarandei Enache, „nu este decât o formă, dar esența pe care aș putea-o numi energie, mișcare, gândire este incomensurabilă.”¹⁰

Solitudinea și solidaritatea între spațiile temporale explică, din nou, reînțoarcerea la esența tuturor lucrurilor manifeste (care e neapărat imanentă, pentru poet). Reproșul adresat spațiului citadin, normat, constrângător și discontinuu, e de a fi în ruptură cu fireasca curgere în virtutea consubstanțialității imanentului, modernitatea răpind omului dreptul la singurătatea care îi permite să reia legătura cu sinele. În *Carnet de Patmos* această critică ia valențele unei nostalgii a originilor, pe care, cu timpul, nu le mai regăsește. Natura altădată sălbatică a insulei grecești a fost cu timpul gentrificată în exces, pentru a urma o strategie turistică care i-a compromis adevărul existenței milenare.

„De când s-a dezvoltat turismul industrializat, a apărut o rețea de vreo douăzeci de kilometri de șosele, pe care circulă tot felul de mijloace de transport, de la scutere la autobuze. Vara e mai ușor de găsit benzină decât apă.

Într-un cuvânt, de vreo zece ani încoace, «splendida insulă a fiicei lui Leto», loc de exil al Sfântului Ioan, care mă sedusese cu goliciunea și cu farmecul ei, a fost atinsă de Hidra îmbulzelii, a furnicarului uman și a vacarmului, ca multe alte locuri în care domneau odinioară liniștea și lentoarea, și în care viața de zi cu zi se întindea cât vedeai cu ochii și auzeai cu urechile.”¹¹

Omul, cu dorința lui crudă de a controla spațiul, de a îl supune propriilor scopuri mai mult sau mai puțin onorabile, nu face decât să îi altereze definitiv substanța, care, așa cum arătau Gilles Deleuze și Félix Guattari în *Capitalisme et schizophrénie II: Mille Plateaux* (1980), se striază, pierzându-și continuitatea și întinderea. Solitarul devine atunci simplu turist, care nu poate trece dincolo de suprafață, nu are momente de intensitate care să ducă la vreo redescoperire a sinelui. Poate chiar această realizare face din Lorand Gaspar un turist în orașul natal. Iată ce notează poetul cu privire la una din vizitele la Târgu-Mureș de după Revoluție:

„În afară de un complex așezat pe vechiul domeniu al franciscanilor (biserica, mănăstire, școală primară) și compus dintr-un teatru nou și alte câteva clădiri care găzduiesc «magazine de lux», centrul orașului Târgu-Mureș/Marosvásárhely a rămas relativ intact. Pe câteva din străzile ce duc în marea piață publică mi se mai întâmplă să dau peste umbre.”¹²

Atunci când, de curiozitate, grupul din care face parte intră într-un magazin oarecare, privirea rece și completa ignorare a nou-veniților – căci vânzătoarea nu și-a terminat discuția cu o prietenă – ne aduc cu siguranță aminte de anii postcomunismului românesc, cu toate că imaginea nu e chiar atât de anacronică pe cât ne-am dori. Străin în locul de naștere – fatidic striat – iată senzația care simptomatizează faptul că ceva din compoziția locului ori a sinelui s-a schimbat radical și definitiv. Călător în țara sa, la fel ca în oricare alta, poetul devine, în distanțare, un vizitator – senzație care se dilată tot mai mult cu trecerea anilor, în ciuda multiplelor încercări de reconectare cu oamenii și locurile.

Empatia, calitate esențială a nomadului rizomatic care este, o rezervă acelora (oameni și locuri depotrivă) care viețuiesc încă în orizontul întins la nesfârșit al arhetipurilor. De aceea, poate, ori de câte ori revine, merge în satul bunicilor, unde mai locuiesc câteva dintre rudele rămase în viață¹³. Curios cum, în călătoriile sale, se apropie tocmai de oamenii ajunși la vârste înaintate – de multe ori la anii și în situații de izolare analoge celor ale bunicilor, altădată. Mereu diferită, fizionomia celui trecut prin viață mijlocește conștientizarea faptului că omul e constant supus propriei condiții și, totodată, un produs al acesteia, pe care fiecare cultură o semantizează în felul ei dar care rămâne, în esență, aceeași. Într-o vizită făcută în partea asiatică a fostului URSS (Kazahstan, Turkmenistan, Uzbekistan...), grupul ajunge la Buhara, vechi oraș uzbec. Mergând la o piață locală, Lorand Gaspar înregistrează cu o remarcabilă acuitate fizionomiile îmbătrânite:

„Fețele lor frumoase și severe, ridate și bronzate, ochii adeseori pierduți în zare, bărbile albe, îngrijite, domină aceste locuri pline de agitație zgomotoasă.

Înfășurați în șapane cu dungi gri pe fond gri mai închis, ori negru pe fond albastru închis, purtând pe cap *liube*, își târâie adesea cizmele grele, ce par să cântărească cât ei de mult. La colț de stradă, un călugăr care cerșește îngână o cântare. Circulația e intensă și pestriță: motorete, biciclete, măgari, camioane, căruțe, hamali încărcăți. Între obiectele pe care le vând negustorii, un singur articol de lux, bijuteriile.”¹⁴

Cât de realist și de pitoresc descrisă e această imagine a târgului uzbec, cu omul care se află în prelungirea locului și a timpului cărora le aparține și cu care întreține o relație aproape osmotică – față de situația turistului, constrâns de spațiu și timp să nu poată să pătrundă în profunzimea lor (nici măcar să nu și-o dorească, de fapt). Nomadul *rizomatic* nu e turist, e un explorator care reușește să se conecteze spontan cu locul, și integrându-se, și-l apropiază în oarecare

măsură. Activând depozitele mnezice din interiorul său, el ajunge la adevărul intim al ființei, care, așa cum demonstrează scriitura poetului chirurg, permite, prin accesarea resorturilor de empatie, atât întoarcerea la origini, parțial, cel puțin, cât și integrarea în universalitatea condiției umane, cu tot ce are ea esențial și inalterabil.

Bibliografie

GASPAR, Lorand, *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010.

GASPAR, Lorand, „Retour de Transylvanie (et d'autres villes de Roumanie)” in Maxime DEL FIOL (dir.), Numéro spécial Lorand Gaspar, *Nunc*, nr. 17/nov. 2008, p. 76-83.

GASPAR, Lorand, *Cahier de Patmos. Textes & Photographies de Lorand Gaspar*, Cognac, Le temps qu'il fait, 1991.

GASPAR, Lorand, *Journaux de voyage*. Encres de Zao-Wu-Ki, [Paris], Le Calligraphe, 1985.

GASPAR, Lorand, „Essai autobiographique inédit” in *Sol absolu et autres textes*, Paris, Gallimard, 1982, p. 7-21.

Interviuri

GASPAR, Lorand, DEL FIOL, Maxime, „Une traversée de l'immanence – entretien” in *Nunc*, nr. 17/nov. 2008, p. 12-22.

GASPAR, Lorand, ENACHE, Smaranda, „Dincolo de exercițiul înțelegerii Sinelui. O convorbire între Smaranda Enache și Lorand Gaspar” in *Gazeta de Mureș*, nr. 25/1992, p. 4.

Alte lucrări

DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Capitalisme et schizophrénie II: Mille Plateaux*, Paris, Minuit, col. „Critique”, 1980.

DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Kafka. Pour une littérature mineure*, Paris, Minuit, col. „Critique”, 2005 [1975].

Lucrare susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS -UEFISCDI, nr. proiect PN-IV-P2-2.1-TE-2023-0108, în cadrul PNCDI IV.

Note:

¹ Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka. Pour une littérature mineure*, Paris, Minuit, col. „Critique”, 2005 [1975], p. 7. În partea a doua a monumentalei lucrări *Capitalisme et schizophrénie. Mille plateaux*, Paris, Minuit, col. „Critique”, 1980 cei doi autori vor dezvolta teoria relațiilor rizomatice.

² Lorand Gaspar, „Essai autobiographique inédit” in *Sol absolu et autres textes*, Paris, Gallimard, 1982, p. 7. Facem precizarea că, în afara unei mențiuni specifice privind traducătorul, varianta în limba română a textelor lui Lorand Gaspar ne aparține.

³ *Ibid.*, p. 14.

⁴ *Ibid.*, p. 13.

⁵ În fr. *Derrière le dos de Dieu*, sintagmă care dă titlul ultimului volum de poezii antum, apărut la Gallimard în 2010. Traducerea titlului îi aparține lui Dominique Ilea, care propune o primă versiune în română a câtorva versuri din volumul în cauză. (Vezi *Literomania*, nr. 200/24.04.2021, online)

Cât privește volumul așa cum apare el în versiune

originală, Lorand Gaspar simte să-l deschidă cu o explicație adresată cititorului: „*Îndărătul spinării lui Dumnezeu*: nume dat regiunii din Transilvania orientală unde se află satele austere de pe înălțimile Carpaților de unde se trăgeau bunicii mei. L.G.” (*ibid.*, p. 8).

⁶ Lorand Gaspar, Smaranda Enache, „Dincolo de exercițiul înțelegerii Sinelui. O convorbire între Smaranda Enache și Lorand Gaspar” in *Gazeta de Mureș*, nr. 25/1992, p. 4.

⁷ Lorand Gaspar, Maxime Del Fiol, „Une traversée de l'immanence – entretien” in *Nunc*, nr. 17/nov. 2008, p. 12-22.

⁸ *Ibid.*, p. 12.

⁹ Lorand Gaspar, *Journaux de voyage*. Encres de Zao-Wu-Ki, [Paris], Le Calligraphe, 1985, p. 12. Numerotarea ne aparține și privește: (a): în fr. *oued* (trad.: „ued”). În virtutea imaginii poetice, am preferat varianta traducerii prin expansiune. (b): în fr. *miroir*. Sinonim înv. pentru „oglinză”, selectat în scopul păstrării aliterăției care ritmează textul în original; (c): în fr. *traquet* (trad.: pietroșel sur, pietrar, mărăcinar). Având în vedere gradul de specializare a termenului, preferăm traducerea dezambiguizantă, prin hiperonim.

¹⁰ Lorand Gaspar, Smaranda Enache, *op. cit.* [Ortografie cu „r”, schimbată după reforma ortografică din 1993].

¹¹ Lorand Gaspar, *Cahier de Patmos. Textes & Photographies de Lorand Gaspar*, Cognac, Le temps qu'il fait, 1991, p. 15.

¹² Lorand Gaspar, „Retour de Transylvanie (et d'autres villes de Roumanie)” in *Nunc, op. cit.*, p. 81. „Umbrele” pe care le observă pe străzi îndeplinesc un dublu rol: pe de o parte, simbolizează cicatricile interetnice care persistau în zonă după 1990 și permanenta senzație de insecuritate; pe de alta, pot simptomatiza prezențe ce par să răsară, fantomatic, din trecutul său îndepărtat, ascunse în orașul natal, oameni care nu mai sunt dar care și-au lăsat amprenta [engrama] în spiritul tânărului de altădată. Într-un mod care îi este, dealfel, specific, Lorand Gaspar procedează la amalgamarea celor două planuri temporale, înrădăcinate simultan în conștiința istorică și individuală. Autorul stabilește o omofonie la distanță între un termen exprimat („umbre”) și unul subînțeles, mereu sugestionat („urme” [ale trecutului]).

¹³ *Ibid.* p. 76.

¹⁴ Lorand Gaspar, *Journaux de voyages, op. cit.*, p. 45. Sublinierea autorului [L.G.].